

BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

БАШКОРТ ТЕЛЕНЕН
ГРАММАТИКАҢЫ

Doç. Dr. İsmet BİNER

Başkurt dili Başkurdistan'ın devlet dillerinden biridir. Türk dilleri grubunun, Kıpçak koluna aittir. Başkurtça en çok Tatarca, Kazakça ve Nogaycaya yakındır. Keza Doğu Türk dilleri (Altayca, Hakasça vd.) ile de çok ortak özelliklere sahiptir.

Diğer gramer çalışmalarından farklı olarak bu kitap 42 harfli mevcut Başkurt Kiril alfabesiyle verilmiştir. Kitabın bazı bölümlerinde Türkçe okunuşu da yazılmış, fakat anlatım Türkçedir. Bu eser, Türkiye'de Çağdaş Türk Lehçelerini kendi alfabesiyle okutarak ortak değerler ve kültüre sahip olduğumuz devlet ve toplulukları daha iyi tanımamızı sağlayacaktır. Bu dillerde eğitim veriliyor, gazeteler, dergiler, edebiyat eserleri basılıyor. Başkurt gazetelerini, edebiyat eserlerini matbu olarak veya internetten okumak isteyen biri Kiril alfabesini bilmelidir. Bu kitap bugünkü kullanılan alfabeye yazılmış Türkiye'deki nadir çalışmalardan biridir.

Başkurt dili uzmanlarından biri tarafından yazılan bu eser, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Dili ve Edebiyatı vb. bölümlerinde büyük bir boşluğu dolduracaktır.

BAŞKURDISTAN	БАШКОРТОСТАН
Başkurdistan - gülistan, Sümbülستان, nuristan.	Башкортостан - гөлбоستان, Сөнбелөстан, нурбостан,
Burda doğmuş, burda büyümüş, Başkurt adlı arslan! (Şeyhzade Babiç)	Шунда тыуған, шунда үскөн Башкорт атлы арыслан! (Шәйехзада Бабич)

İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

**Balabanağa Mahallesi Kimyager Derviş Paşa Sokak No: 16, 34134
Beyazıt-İstanbul - TÜRKİYE
Tel: +90 (0212) 455 58 59 (0212) 455 57 00 (16770)
Faks: (0212) 455 57 62
E-mail: avrasya@istanbul.edu.tr, avid.dergi@yahoo.com.tr**

İstanbul Üniversitesi
Avrasya Enstitüsü Yayınları: 6

BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

Doç. Dr. İsmet BİNER

İSTANBUL 2014

СТАМБУЛ УНИВЕРСИТЕТЫ

ЕВРАЗИЯ ИНСТИТУТЫ: 6

БАШКОРТ ТЕЛЕНЕҢ ГРАМАТИКАҢЫ

ИСМӘТ БИНӘР

ФИЛОЛОГИЯ ФӘНДӘРЕ КАНДИДАТЫ

СТАМБУЛ УНИВЕРСИТЕТЫНЫҢ ЕВРАЗИЯ ИНСТИТУТЫ ДОЦЕНТЫ

СТАМБУЛ 2014

Bu kitabın tüm yayın hakları, İÜ Avrasya Enstitüsü'ne aittir. Bu kitap, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen 5386 Sayılı Yasa'nın hükümlerine göre; hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz ve depolanamaz. Bilimsel araştırmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir.

Bu eser, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri (BAP) Birimi tarafından desteklenmiştir.

Eser Adı: Başkurt Dili Grameri

ISBN: 978-605-4673-31-5

Yazar: Doç. Dr. İsmet Biner [İÜ Avrasya Enstitüsü Müdür Yard.]

Dizgi ve Kapak Tasarımı: Emre Yatar

Basım Yeri: Hünkar Organizasyon

Kemalpaşa Mah. Şehzadebaşı Cd. Gündüş İş Merkezi No:3 Büro:116
Fatih/İstanbul

Tel: (0212) 520 72 69

Sertifika No: 17815

Baskı: I. Baskı [500 Adet]

Baskı Tarihi: Mart 2014

İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

Balabanağa Mahallesi Kimyager Derviş Paşa Sokak No: 16, 34134

Beyazıt-İstanbul-TÜRKİYE

Tel:+90 (212) 455 58 59 / 455 57 00 (16770)

Faks: (0212) 455 57 62

E-mail: avrasya@istanbul.edu.tr, avid.dergi@yahoo.com.tr

İÇİNDEKİLER - ЙӨКМӨТКЕҢЕ

SÖZ BAŞI - БАШ ҺҮЗ	13
---------------------------------	----

GİRİŞ - ИҢЕШ

Başkurtlar Hakkında - Башкорттар тураһында.....	17
Başkurtlar - Башкорттар	18
Başkurdistan - Башкортостан	19
Başkurt Dili - Башкорт теле.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ - ФОНЕТИКА

Başkurt Dilinin Sesleri ve Harfleri -Башкорт теленен өн һәм хәрефтере.....	41
Başkurt Dili Alfabesi - Башкорт алфавиты.....	41
Sesli Harfler - Һузынқы өндәр	44
Sessiz Harfler - Тартынқы өндәр.....	49
Ses Uyumı - Сингармонизм Законы.....	61
Vurgu - Баһым.....	63

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ - МОРФОЛОГИЯ

Kelime Türleri - Һүз төркөмдәре	67
---------------------------------------	----

İSİM - ИСЕМ

İsim -Исем тураһында төшөнсә	69
İsimden İsim Yarımları Ekleri - Исемдән исем яһау аффиксы	70
Fiilden İsim Yarımları Ekleri - Ҡылымдан исем яһау аффиксы	74

İsimlerin Sayılara Göre Değişimi -	
Исемдәрҙең һанменән үзгәреше.....	79
İsimlerde İyelik Ekleri - Исемдәрҙең эйәлек заты	80
İsimin Halleri - Килеш	84
Hâl Ekleri - Килеш ялғауҙары	84
İsimlerin Tekil Hâlinde Çekimi -	
Берлек һандағы исемдәрҙең килеш менән үзгәреше.....	86
İsimlerin Çoğul Hâlinde Çekimleri -	
Күплек һандағы исемдәрҙең килеш менән үзгәреше	87
İsimlerin İyelik Ekleriyle Çekimi -	
Эйәлек ялғаулы исемдәрҙең килеш менән үзгәреше	88
Yalın Hâl - Төп килеш	91
İyelik Hâli - Эйәлек килеш.....	91
Yönelme Hâli - Төбәү килеш	91
Belirtme Hâli - Төшөм килеш	91
Bulunma Hâli - Урын -вакыт килеш	92
Ayılma Hâli - Сығанак килеш.....	92
İsmin Çekimi - Хәбәрлек заты - категоияһы	93

FİİL - КЫЛЫМ

Fiil Kavramı Hakkında - Кылым тураһында төшөнсә	95
İsimden Fiil Yapım Ekleri - Исемдән кылым яһау аффиксы.....	96
Fiilden Fiil Yapım Ekleri - Кылымдан кылым яһау аффиксы	98
Asıl ve Yardımcı Fiiller - Үҙ аллы һәм ярҙамсы кылымдар.....	99
Olumsuzluk Kategorisi - Юклык категорияһы	100
Fiil Çekimi - Кылым һөйкәлештәре.....	100
Haber Kipi - Хәбәр һөйкәлеше	101
Haber Kipinin Şimdiki Zaman - Хәҙерге заман	101
Olumsuz Hâl - Юклык формаһы	102
Haber Kipinin Geçmiş Zamanı - Үткән заман	103
Belirli Geçmiş Zaman - Билдәле үткән заман	103

Belirtisiz Geçmiş Zaman - Билдәһез үткән заман	106
Gelecek Zaman - Киләсәк заман хәбәр кылым	107
Emir Kipi - Бойорок һөйкәлеше.....	110
Dilek Kipi - Теләк һөйкәлеше	111
Şart Kipi - Шарт һөйкәлеше	113
Dilek Şart Kipi - Шартлы теләк һөйкәлеше.....	115
Fiilimsiler - Кылым төркөмсәләре	117
İsim -Fiil - Исем кылым.....	117
Sıfat - Fiil - Сифат кылым	118
Zarf -Fiiler - Хәл кылым	120
Mastar -Fiil - Уртақ кылым.....	121
Fiillerde Çatı - Кылым йүнәлештәре	122
Etken Fiiler - Төп йүнәлеш.....	122
Dönüşlü Fiil - Кайтым йүнәлеше	122
Edilgen Fiil - Төшөм йүнәлеше	122
İşteş Fiil - Уртақлык йүнәлеш	123
Ettirgen Fiil - Йөкмәтеү йүнәлеше	123
Eylemlerin Oluş Devreleri - Кылым күләмдәре	125

ZAMİR - АЛМАШ

Zamir Çeşitleri - Алмаш төркөмсәләре	127
Şahıs Zamirleri - Зат алмаштары	127
İşaret Zamirleri - Курьәтеү алмаштары.....	128
Soru Zamirleri - һорай алмаштары.....	131
Belirlilik Zamirler - Билдәләү алмаштары	131
Belirsizlik Zamirler - Билдәһезлек алмаштары.....	133
Olumsuz Zamirler - Юклык алмаштары	133
İyelik Zamirleri - Эйәлек алмаштары	134

SIFAT - СИФАТ

Sıfat Kavramı Hakkında - Сифат тураһында төшөнсә.....	135
---	-----

Sıfat Çeşitleri - Сифат төрзәре	136
Niteleme Sıfatları - Төп	136
Belirtme Sıfatları - Шартлы	136
Sıfatlarda Karşılaştırma - Сифат Дәрәжәләре	137
Temel Derece - Төп дәрәжә	137
Karşılaştırma Derecesi - Сағыштырыу дәрәжәһе	137
Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi - Артыклык Дәрәжәһе	138
Küçültme Sıfatları - Азғытыу дәрәжәһе	139
Sayı Sıfatları - Һан	140
Asıl Sayı Sıfatları ve Bileşik Sayı Sıfatları -	
Ябай һәм кушма һандар	141
Bileşik Sayılar - Кушма һандар	142
Sayı Sıfatları Çeşitleri - Һан төркөмсәләре	143
Asıl Sayı Sıfatları - Төп	143
Sıra Sayı Sıfatları - Рәт	144
Üleştirme Sayı Sıfatları - Бүлем	145
Topluluk Sayı Sıfatları - Йыйыу	146
Tahmini Sayı Sıfatları - Сама	147
Kesirli Sayı Sıfatları - Кәсер	148

ZARF -PӘYЕШ

Zarf Kavramı Hakkında - Рәүеш тураһында төшөнсә	149
Eylemi Tarif Eden Zarflar - Төп рәүеш	150
Zaman Zarfları - Вакыт рәүеше	150
Yer, Yön Zarfları - Урын рәүеше	151
Karşılaştırma Zarfları - Окшатыу рәүеше	151
Miktar Zarfları - Күләм -дәрәжә рәүеше	151
Neden ve Maksat Zarfları - Сәбәп -максат рәүеше	152
Zarfların Karşılaştırma Dereceleri - Рәүеш дәрәжәләре	153
Karşılaştırma Zarfları - Сағыштырыу	153
Pekiştirme Derecesi - Артыклык	153

EDATLAR - БӘЙЛӘУЕСТӘР	154
BAĞLAÇLAR - ТЕРКӘУЕСТӘР	157
TAKILAR - КИЧӘКСӘЛӘР	159
MODEL SÖZCÜKLER - МӨНӘСӘБӘТ ҺҮЗҖӘР	161
ÜNLEMLER - ЫМЛЫКТАР	163

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELİME TÜRETİMİ - ҺҮЗ ЯҺАЛЫШ.

İMLA - ОРФОГРАФИЯ

Başkurt Dilinde Kelime Türetimi ve Kelimelerin Değişmesi -	
Башкорт телендә һузыяһалыш һәм һүз үзгәреш	165
Başkurt Dilinde Kelime Yapısı -Башкорт һүзҖәренәң төзөлөшө	166
Bileşik Kelimeler - Кушма һүзҖәр	168
Eklerin Doğru Yazımı, İmlası - Ялғаузарҙың дөрөҗ язылышы	168

SÖZ DİZİMİ VE NOKTALAMA İŞARETLERİ

СИНТАКСИС ҺӘМ ПУНКТУАЦИЯ

İsim Tamlamaları - Һүзбәйләнеш	171
--------------------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE - ҺӨЙЛӘМ

Cümle Yapısı - Һөйләм төзөлөшө	173
İfade Amaçları Bakımından Cümle Çeşitleri -	
Әйтелеү максаты буйынса һөйләм төрҙәре	173
Haber Cümlesi - Хәбәр һөйләм	173
Soru Cümlesi - Һорау һөйләм	173
Emir Cümlesi - Бойорок һөйләм	174
Ünlem Cümlesi - Өндәү һөйләм	174
Basit Cümle - Ябай һөйләм	174

Cümlede Söz Dizimi - Һөйләмдә һүззәр тәртибе	174
Basit Cümlenin Başlıca Çeşitleri - Ябай Һөйләм төрҙәре.....	175
Bileşik Cümle - Кушма Һөйләм	176
CÜMLENİN ÖĞELERİ - ҺӨЙЛӘМ КИЧӘКТӨРЕ.....	178
BAŞKURTÇA ÖRNEK METİNLER.....	197

SUNUŞ

Kıymetli Dost!

Bugün, Doç. Dr. İsmet Biner'in yazdığı "Başkurt Dili Grameri" adlı kitabı eline aldınız. Bu gramer kitabı ve hocanız yardımıyla Başkurt Dilinin özelliklerini, melodisini, dil yardımı ile de bu dili konuşan halkın kültürünü, tarihini, zihin dünyasını öğreneceksiniz. Elbette Başkurt dili ilk başta size çok zor gelecek, bazen de bu dili öğrenmeyi kaldırıp atmak isteyeceksiniz. Başkurt dilinde, diğer Türk dillerinde olmayan **з** (зур, ко́зок, то́з), **ц** (ба́рма, тө́ц) sesleri var. Türk dillerinde "s" harfi bizim dilimizde "**х**" (хыу, хаумы, хыу́най) olarak kullanılıyor. Ağızlarda, edebî dilimizdeki bazı kelimelerde Orhon Yenisey yazıtlarının diliyle ortak lt, mt, nt, rt, nk, mk, mķ (килте (килде), анта (унда), Барта (Барда), еңкә (еңгә), кемкә (кемгә) ses eklemelerinin olması; bazı cümlelerde sadece Tuva Diline ait olan faringal (damak altı) **а** sesi karşına çıkar, ama leksikolojisinde orman ve yayla, göçebe ve yerli hayat ile ilgili kelimelerin kullanılması; mitolojik ve etnografik leksikolojisinin kardeş Türkî dillerden farkı; bununla beraber Türkî olmayan kelimelerin, İslamiyet ile gelen kelimeleri hesapta tutmadığımızda, az olması Başkurt dilinin zor dil olduğunu gösterir. Evet, Başkurt dili zor, ama Başkurt'un kurayı gibi melodili ve sihirli, uzun havalı gibi dertli ve felsefidir.

Bundan dolayı olsa gerek Başkurt dilini 1925 yılından beri Macaristan'da, 1945 yılından beri Almanya'da öğrenen, ona âşık olan ve Başkurt halkına dost olan pek çok insan bulunmaktadır. Bu ülkeler arasına nihayet Türk halklarının merkezi ve gururu Türkiye'nin de katılması, bizi, yani Başkurtları çok sevindirmiştir. Türkiye'nin gözbebeği olan İstanbul'da ve bu şehrin en kadim, en büyük üniversitesinde Başkurt dilinin öğretilmesi halkımızın gönlünde gurur duygusu uyandırmıştır. Bu değerli çalışmalarından dolayı Başkurt dilini öğretmek için çalışan Avrasya Enstitüsü'ne şükranlarımı sunarım.

Başkurt dilini öğreten, bu dile ilginin artmasını sağlayan ve bu dile yüksek değer veren öğrencim, meslektaşım Doç. Dr. İsmet Biner'e yolun açık olsun, diyor ve başarılar diliyorum.

Prof. Dr. Firdevs HİSAMİTDİNOVA

Rusya Bilimler Akademisi

Ufa Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Müdürü

Кәзерле дус!

Һин бөгөн кулыңа доц. , доктор Исмәт Бинәр язған «Башкорт теле» тигән дәреслектә кулыңа алдың. Ошо дәреслек һәм укуытыусың ярҙамында һин яйлап кына башкорт теленең үзенсәлектәрен, моңон, тел аша был телдә йөрөткән халықтың мәҙәниәтен, тарихын, менталитетын үҙең өсөн асасакһың. Әлбиттә, башкорт теле һиңә бик кыйын күренер. Кайһы сакта ташлап куйырға ла теләрһең. Ысынлап та, башкорт телендә башка төрки телдәрендә орамаған **з** (зур, козок, тоз), **с** (басма, төс, дим һөйләшәндә - сыу, сыйыр, сарык) өндәре булыуы; бөтә төрки телдәрендәге **с** өнө урынына был телдә **ц** (һыу, һаумы, һыуһау, һөйләштәрҙә - боц (боц), төц (төц) кулланылыуы, диалекттарҙа, бәгзе әҙәби тел һүзҙәрендә, формаларында орхон -енисей комарткылары теле менән уртаҡ булған лт, мт, нт, рт, нк, мк, мк (килте (килде), анта (унда), Барта (Барда), еңкә (еңгә), кемкә (кемгә) өндәр кушылмаһы йөрөүе; кайһы бер һөйләштәрҙә тик тува теленә генә хас булған фарингаль (тамаҡ төбө) **а** өнө орауы, ә лексикаһында урман һәм дала, күсмә һәм ултырак тормош менән бәйлә һүзҙәр кулланылыуы; мифологик һәм этнографик лексикаһының кәрҙәш төрки телдәренән айырылыуы; шулай ук унда төрки булмаған һүзҙәрҙең, ислам менән ингәндәрен иҫпкә алмағанда, әз булыуы, башкорт теленең катмарлы ғына тел булыуын күрһәтә. Эйе, ул катмарлы, әммә ул башкорттон курайы кеүек моңло һәм сихри, озон көйө кеүек зарлы һәм фәлсәфәһи. Шуғалыр ҙа башкорт телен 1925 йылдар тирәһенән Венгрияла, 1945 йылдан Германияла өйрәнәләр һәм күптәре уға ғашик булып, башкорт халқына дус булып китәләр. Ошондай илдәр рәтенә нийәйәт төрки халыктарының Мәккәһе, ғорурлығы Төркиәнәң инеүе, безҙе, башкорттарҙы, бик кыуандырҙы. Төркиәнәң йөзөк кашы булған Стамбулға, ә инде был мәшһүр каланың иң боронго, иң бөйөк университетына башкорт теленең килеп инеүе бөтә халкыбыҙ күңелендә ғорурлык тойғоһо уятты. Безгә башкорт телен укуытыуҙы ойошторған Авразия институтына оло рәхмәтебезҙе белдерергә генә кала.

Ә инде башкорт телен укуыткан, уға кызыкһыныу уяткан, ошо дәреслектә юғары кимәлдә төзөгән укуыусым, коллегам доц. , докт. Исмәт Бинәргә уңыштар, аҡ юл теләйем!

Фирзәүес Хисамитдинова

Филология Фәндәре Докторы, Профессор

Рфа Өгү Тарих, Тел һәм Әҙәбиәт Институты Директоры

SÖZ BAŞI - БАШ ИҢҮ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tüm dünyada Çağdaş Türk Lehçeleri'ne yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Orta Asya ve çevre ülkelerde Türklerin yaşadığı bölgeler, Sovyetler Birliği döneminde dünyaya kapalı olduğu için, günümüzde bilhassa Türkiye'de Türkoloji, bilim insanları için önemli bir araştırma alanı olmuştur.¹

Dünyada çağdaş Türk lehçelerine birkaç bakımdan ilgi duyulmaktadır. Türkiye'deki bilim insanları kendileri ile ortak değerlere sahip olan Türk devlet ve topluluklarının dillerini öğrenmek ve bu diller üzerinde araştırmalar yapmak için çağdaş Türk lehçelerine ilgi duymaktadırlar.²

Bu ilgi Türkiye'de 1990'dan sonra hız kazanmaya başladıysa da maalesef günümüzde Türk lehçeleri ile ilgili çalışmaların yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Bunun sebeplerinden biri; Türkiye'deki araştırmacıların çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili çalışmalarını sahada yapmamış olması veya yapanların az olmasıdır. Bir diğer sebep ise, çağdaş Türk lehçeleri ile ilgili bugün en gündemde olan lehçelerin Azerbaycan, Başkurt, Tatar, Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız dillerinin ekonomik ve kültürel ilişkilerimizle bağlantılı olarak gelişmesidir. Ancak, sözü edilen bu ülkelerde Türkçe ile ilgili çalışmaların çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Oysa Türkiye tarafından bu ülkeler hakkında henüz net bir dil politikasının olmadığını düşünüyoruz. Bundan dolayıdır ki bu ülkeler Türkiye'nin dil politikasına şüphe ile bakmaktadırlar. Türkiye'de çağdaş Türk lehçeleri dersleri, bazı lehçeler Kiril alfabesiyle (Kazakça, Tatarca, Başkurtça gibi) yazılmasına rağmen Latin alfabesiyle okutulmaktadır.

Diğer gramer çalışmalarından farklı olarak Başkurt kiril alfabesiyle verdik, fakat anlatım Türkçedir. Türkiye'de Çağdaş Türk lehçelerini olduğu gibi kendi alfabesinde okutup zamanla kurulacak bu bilimsel çalışma köprüleri ile ortak değerler ve kültüre sahip olduğumuz devlet ve toplulukları daha iyi tanıyacağımızı düşünüyorum. Tarihte Türkçe ile ilgili bilimsel çalışmaların Rusya'da daha çok olduğu söylenebilir. Bugün ise sözü edilen lehçelere yönelik bilimsel çalışmalar henüz istenilen düzeye ulaşamamıştır.

Bütün Türk lehçelerinin ayrı ayrı gramerleri yazılmıştır. Özellikle hangi Türk lehçesi konuşuluyor ise bir ülkede o lehçenin birden fazla grameri kaleme alınıp yayımlanmıştır. Rusya Federasyonu ve bilhassa Başkurdistan Cumhuri-

¹ Mehmet Kara, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2012, s. 13

² Kara, *a.g.e.*, s. 13.

yeti'nde Başkurt dili gramerine yönelik çalışmalar vardır. “Grammatika Başkirkosko Yazıka” (Baskurt Dili Grameri) ilk olarak 1948’de Nikolay K. Dimitriyev tarafından Rusça, daha sonra 1950’de Başkurtça “Başkort Tele Grammatikahı” olarak yayımlanmıştır. N. K. Dimitriyev’in yazmış olduğu “Başkort Tele Grammatikahı” sadece Başkurtçanın gelişmesi ile kalmamış, Türkoloji bilimi için önemli kaynaklardan biri olmuştur. Çünkü N. K. Dimitriyev’in Başkurt Dili Grameri ile ilgili şekil bilgisi, ses bilgisi ve cümle bilgisi konuları hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bunun yanında Rusya Bilimler Akademisi’nin Ufa Tarih, Dil ve Edebiyat Bilim Kurulu tarafından yazılan “Grammatika Tyurskih Yazıkov v Rassii”, Türkoloji alanında temel eser kabul edilmiş olup, 2008’de Moskova’da tekrar basılmış olması önemini gösterir.

Baskurt dilini her yönüyle araştırarak, dil bilimini bugünkü seviyeye getiren bilim adamları; N. K. Dmitriyev, C. G. Kiyekbayev, K. Z. Ahmerov, A. A. Yoldaşev, T. M. Garipov, N. H. İşbulatov, Z. G. Uraksin, S. F. Miranova, N. H. Maksutova, E. F. İşbulatov ve G. Saytbattalov gibi isimlerdir.

Türkiye’de Türk Lehçeleri’nin tamamı ilk defa Saadet Çağatay’ın ‘Türk Lehçeleri örnekleri (1997) eseri ile ele alınmıştır. Fakat bu eserdeki dil özellikleri bölümleri birkaç sayfayı geçmez. Türk kültürünü Araştırma Enstitüsü’nün 1976’da yayımladığı Türk Dünyası El Kitabı’nda çağdaş lehçeler genel olarak ele alınmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinin daha ayrıntılı gramerini veren ilk eser, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü’dür (KB,1992). Ancak burada da sadece sekiz Türk Lehçesi’nin grameri vardır. Ahmet Buran ve Ercan Alkaya’nın hazırladığı Çağdaş Türk Lehçeleri (Akçağ,2001) adlı eserde de sadece Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar, Kazak ve Kırgız lehçelerinin gramerleri bulunmaktadır. En son ise Ahmet B. ERCİLASUN başkanlığında hazırlanan ‘Türk Lehçeleri Grameri’ (2007) Ankara’da yayımlanmıştır.³

Türk Lehçeleri Grameri’nde Türkiye Türkçesi, Gagavuz Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Nogay Türkçesi, Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kırım -Tatar Türkçesi, Karaçay -Malkar Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Altay Türkçesi, Hakas Türkçesi, Tuva Türkçesi, Saha Türkçesi, Çuvaş Türkçesi olmak üzere 20 yazı dilinin grameri incelenmiştir. Yukarıda zikredilen yazı dillerinin ekseriyeti Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Bu alfabelerin çevri yazıları yapılarak metinler verilmiştir. Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un kaleme aldığı giriş yazısında Türkiye’de Türkolojinin tarihiyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Bu eser Bışkek’te 1997 yılında yayımlanmış “Tyurskiye Yazıki” ile kıyaslanabilir.

³ Ahmet Bican Ercilasun, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 19.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde Suzan S. Tokatlı tarafından “Başkurt Türkçesi Grameri” adıyla Prof. Dr. Tuncer Gülensoy danışmanlığında doktora tezi yapılmıştır. Tezin girişinde Başkurtlar, Başkurtların tarihi hakkında bilgi verilmiş daha sonra Türkiye'deki gramer anlayışına göre tez tanzim edilmiştir. Tez toplam 294 sayfadır. 1994 yılında Kayseri'de tamamlanan bu çalışma dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda önem arz etmektedir.

“Tarihten Bugüne Başkurtlar” adlı kitapta Başkurtların tarihi, kültürü, folkloru hakkında önemli makaleler yayınlanmıştır. Bu kitabın 238 -294. sayfaları arasında Prof. Dr. Mustafa Öner'in yazdığı “Başkurtça Kısa Dil Bilgisi” başlıklı makalede Başkurt dili ve grameri hakkında bilgiler yer almaktadır.

Türkiye'deki temel problemlerden biri bu dillerin kendi orijinal alfabeleriyle öğretilmemesidir. Başkurt dili orijinal alfabetiyle öğretilmelidir. Kahire'de Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi gören bir Mısırlı'ya Türkçe Arap alfabetiyle öğretilse nasıl olur? Mısırlı öğrenci, İstanbul'a geldiğinde hangi alfabeyle karşılaşacak? Tabî ki Latin alfabetiyle yazılmış Türkçeyle. Kütüphanelere gittiğinde, Türkoloji sahasında, Türk edebiyatı ve kültürüyle ilgili kitaplarda hangi alfabeyle yazılmış kitapları bulacak? Elbette Latin harfli kitapları. Türkçe için geçerli olan bu durum şüphesiz Başkurtça için de geçerlidir. O zaman bir dilin öğretileceği alfabe kendi kullandığı alfabedir. Ancak harflerin fonetik karşılığının anlaşılması açısından eserin başına o dili öğrenen milletin alfabetiyle bir çeviri yazı örneği verilebilir. Bütün ilmî eserlerde zaten bu kullanılan bir metottur.

Türkiye'de Başkurt dili Latin alfabetiyle öğretilmeye çalışılmaktadır. Başkurt gazetelerini, edebiyat eserlerini matbu olarak veya internetten okumak isteyen biri Latin alfabetiyle yayımlanmış hiçbir eserle karşılaşmaz. Hepsisi 42 harfli mevcut Kiril Başkurt alfabetisiyledir. O zaman bu alfabenin fonetiğinin iyi anlaşılması esas meseledir, bu işin temelidir.

Türkiye'de Başkurt Edebiyatı'ndan eserler de çevrilmektedir. Dinis Bülevkov'un “Yabancı” ve “Ömür Tektir” adlı romanları Nigâr Kalkan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Her iki roman da 2012 yılında Ankara'da yayımlanmıştır.

Türkiye'deki metot yanlışlıklarından biri de öğretilmek istenen yazı dilinin kendi dilimize yakınlığı üzerinde çok durulmasıdır. Bu da aldatıcı olmaktadır. Her dilin müstakil gelişme evreleri vardır. Yalancı benzerlikler öğrenmeyi güçleştirmektedir. Bu yalancı benzerlikler yüzünden öğrenci belli bir müddet sonra sözlük kullanmamakta karşısına çıkan kelimeleri kendi kafasına göre anlamlandırmaktadır. Dil öğrenimindeki önemli eksikliklerden biri de metottur. Ayırı-

ca her dil, öğretilmeye başlanmadan önce, mutlaka dil öğrenim teknikleri, dil öğrenim metodu dersleri işlenmelidir. Doğrudan dilin öğretilmeye çalışılması önemli eksiklik meydana getirir. Bundan dolayı Türkiye de Çağdaş Türk Lehçeleri öğretimi ile ilgili metotlar geliştirilmelidir.

Türkoloji alanındaki çalışmalarında bana ilk ve en büyük desteği veren hocam Prof. Dr. Firdevs Hisamitdinova'ya ve bu alanda söz sahibi olan rahmetli hocam Prof. Dr. Ethem R. Tenişev'e, Türkiye'deki çalışmalarımında ise bu eserimin hazırlanması için bana tavsiye ve teşvikte bulunan Prof. Dr. Mehmet Kara hocama şükranlarımı sunarım. Bu eserin hazırlanmasında tercüme çalışmaları ile destek veren Mustafa Altug'a ve İstanbul Üniversitesi doktora öğrencisi Ömer Küçükmehtetoğlu'na teşekkür ederim.

Doç. Dr. İsmet BİNER
İstanbul Üniversitesi
Avrasya Enstitüsü
İstanbul 2014

GİRİŞ - ИВЕШ

BAŞKURLAR HAKKINDA - БАШКОРТТАР ТУРАҒЫНДА

Başkurt Etnonimi (Adı)

Başkurt, Başkurt milletinin öz adıdır. Kazaklar onları истәк (istek), Иштек (iştek) diye adlandırlar. Ruslar ve Ruslar aracılığıyla diğеr milletler Başkir derler. Bilimsel literatürde “Başkort (башкорт)” adının kökeniyle ilgili en az otuz görüş bulunmaktadır. En yaygın etimolojiler aşağıda sıralanmıştır:

1. “Başkort (башкорт)” adı ortak Türkolojide “баш (baş, önde gelen, öncü)” ve Oğuz Türkçesinde ise корт (kurt) kelimelerinden oluşur ve Başkurların kadim inançlarıyla ilgilidir. Zira Başkurların kurtarıcı kurt, kılavuz (yol gösterici) kurt, ata kurt efsaneleri dikkate alındığında kurt’un Başkurların totemlerinden biri olduğu muhakkaktır. Başkurların tedavi yöntemleri de buna delalet eder. Mesela tüberküloz tedavisinde Başkurlar kurt ödü içerler. Hasta çocukların daha hızlı iyileşmesi için, sağlıklı çocukların da hasta olmamaları için kurutulmuş kurt derisine sararlar.
2. Bir başka versiyona göre “Başkort (башкорт)” adının etimolojisi, yine “баш/baş (baş, başta gelen)” ve корт/kurt (arı) kelimelerinden oluşur. Bu tezin sahipleri bilim insanları Başkurların tarihi ve etnografyasından veriler ortaya koyarlar. Yazılı kaynaklar, Başkurların eskiden beri kovancılık daha sonra arıcılıkla uğraştığını gösterir. O yüzden arının bir zamanlar Başkurların totemi zamanla da adları olması pekala mümkündür.
3. Üçüncü varsayıma göre Başkort (башкорт) adı “баш/baş (baş, başta gelen)”, коп/кур (çevre, kök, kabile, insane topluluğu) ve çoğul eki “-t”den’ Öncü Kabile’ oluşur.
4. Başkort (Башкорт (kurt başı) Altınordu’dan bir boyun tamga (damga, mühür)sı olabilir. Zira Altınordu hanları, boylarının birbirlerinden ayırtedilmesi için onlara tamga, işaret verirlerdi. İhtimal Başkurlar bu işareti aldı. Fakat, Başkort “Башкорт” terimi Altınordu’nun kurulmasından çok önce biliniyordu.
5. Başkurt antroponimiyle bağlı olan башкорт/ Başkurt etnonimi dikkati hak ediyor. Kuman hanı Başkord, Hazarların ileri gelenlerinden Başkird, Mısır Memlükü Başgird vs. tarihi yazılı kaynaklarda saptanmıştır. Keza Başkurt adına şimdi dahi Özbek, Türkmen ve Türklerde rastlanıyor. Onun için “Başkort (башкорт) kelimesi, Başkurt boylarını bir araya getiren bir hanın, savaşçının adı olabilir.

Başkurtlar - Башҡорттар

Başkurtlar, kendi dili, kültürü, âdetleri ve kendine has karakteri olan bir millettir.

Başkurtlar ve Başkurt boylar hakkındaki ilk tarihi bilgiler MÖ 5. yüzyıla dayanır. Tarihi geçmişte Başkurtlar hayli geniş bir alanda yaşıyorlardı. Başkurt boyları (Burzyan, Tangaur, Tamyan, Baylar, Yormatı, Tabın, Min (Menle), Kipsak, Usergan vd.) Rusya'ya zamanında Ural sıradağlarının her iki yanında, Volga ve Tobol, Kama nehirleri ve Yaik (Ural)nehirinin orta kolu boyunca yerleştiler. XVI - XIX yüzyıllarında Orenburg kazasının büyük bölümünde, bütün Ors, Verhneuralskiy, Troitskiy kazaları, Çelyabinsk kazasının bir bölümü, keza Şadrinskiy, Ekaterinburg, Krasnoufimskiye kazaları, Perm ve Ufa vilayetinin büyük bölümü Başkırıya adıyla bilinen ve Başkurtların meskun olduğu ülkeyi oluşturuyordu.

Başkurtlar bugün de aynı bölgelerde yaşıyorlar. Fakat Başkurt ASSR (Özerk Sosyalist Sovyet Cumhuriyet)'in, diğer komşu cumhuriyetlerin ve bölgelerin oluşturulmasından sonra Başkurt milletinin büyük çoğunluğu ve Başkurt toprakları Başkurdistan topraklarının dışında kaldı. Başkurtların ağırlık kısmı Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşıyor. Başkurtların bir kısmı ise Çelyabinsk, Orenburg, Perm, Sverdlovskaya, Saratov, Samara, Kurgan bölgelerinde ve Tataristan Cumhuriyeti'nde yerleşikler. Çok sayıdaki gruplardan oluşan Başkurtlar, Udmurtiya, Komi, Saha - Yakutistan Cumhuriyetlerinde, Tümen, Çita bölgelerinde, Rusya Federasyonu sınırları dışında ise Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna'da yaşıyorlar.

Başkurt dili Macaristan, Almanya, ABD'de ve Türkiye'de öğreniliyor.

Başkurdistan - Başkortostan⁴ - Башкортостан⁵

Başkurdistan Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'na bağlı federal bir yapıdır. Adını yerleşik halk Başkurt'tan alır. Cumhuriyet, Ural dağlarının güneyinde Avrupa ve Asya sınırında yer alır. Başkurdistan Volga boyu Federal Bölge içinde yer alır. Bölgenin Rusya Federasyonunda kodu 02'dir.

23 Mart 1919 yılında Rusya'daki ilk millî özerk cumhuriyet olan Başkurt Özerk Sovyet Cumhuriyeti kuruldu. 11 Ekim 1990 yılında Cumhuriyet kuruldu ve Şubat 1992 yılında Başkurdistan /Başkortostan Cumhuriyeti adı kabul edildi.

Başkurdistan'ın yüzölçümü 143 bin km² veya Rusya'nın yüzölçümünün %0, 8'ine tekabül eder. Başkurdistan'ın kuzeyinde Perm bölgesi/eyaleti ve Sverdlovskaya eyaleti, doğuda Çelyabinsk, güneydoğu ve güneybatıda Orenburg eyaletleriyle, batıda Tataristan Cumhuriyeti, kuzeybatıda Udmurt Cumhuriyeti'yle çevrilidir.

Cumhuriyet 4 milyon 52 bin nüfusuyla Rusya'da 7. sıradadır. Kilometre kareye 28, 3 kişi düşüyor. Rusya düzeyinde bu sayı ortalama 8, 3 kişidir.

Başkurdistan'ın başkenti 1 milyon 50 bin nüfusuyla Ufa şehridir.

Başkurtça ve Rusça Başkurdistan anayasası gereği devlet dilleridir.

Başkurdistan, içinde yüzden fazla halkın yaşadığı çok milletli bir bölgedir. Cumhuriyetin etnik yapısını %36, 32 ile Ruslar, %29, 8 ile Başkurtlar, %24, 1 ile Tatarlar oluşturuyor. Cumhuriyetin yerleşik halkı Başkurtlardır ve ülke adını buradan almıştır. Keza Başkurdistan Cumhuriyeti'nde Çuvaşlar, Mariler (Çirmişler), Ukraynalılar, Mordvinler, Almanlar ve başka uluslardan insanlar yaşar.

Devletin başı ve onun en yüksek icra organı Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanlığıdır. Kurultay (Meclis) devletin en yüksek kanun koyucu ve temsil organıdır. Başkurdistan Cumhuriyeti Hükümeti yürütmenin en yüksek organıdır.

Başkurdistan'ın ilk başkanı Aralık 1993 yılında seçilen Murtaza G. Rahimov'dur. Kendisi bu göreve üç kere seçildi. 2006 yılında devlet başkanı Vladimir Putin'in teklifiyle Cumhuriyet Parlamentosu Murtaza Rahimov'a Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanı yetkilerini verdi.

⁴ Başkortostan resmî adıdır, Türkçede ise o -u, t -d ses değişiminden Başkurdistan diye yazılır.

⁵ Bu yazı İsmet Biner, "Başkurdistan, Başkurtlar ve Başkurtça", *Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı*, S. 54, Eylül -Ekim 2013, s. 2048 -2050'den alınarak güncellenmiştir.

15 Temmuz 2010 yılında Rusya Federasyonu Başkanı Dmitriy Medvedev'in talimatıyla Murtaza Rahimov, Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanı yetkilerini geçici olarak vekâleten üstlendi. 19 Temmuz 2010 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti Kurultayı milletvekilleri Rusya Federasyonu Başkanı tarafından teklif edilen Rüstem Hamitov'un adaylığını kabul etti ve kendisine Başkurdistan Cumhuriyeti Başkanı yetkilerini verdi.

Başkurdistan, Rusya Federasyonu'nun endüstri ve tarım alanlarında önde gelen bölgelerindendir. Cumhuriyet, ülkenin petrol üretiminde, kimya ve makine sanayiinde temel merkezlerinden biridir.

Enerji sanayii, kimya ve petrokimya, elektrik enerjisi, metalurji, makine sanayii, tarım, hafif ve gıda sanayii öncü ihtisas alanlarındandır.

Cumhuriyette enerji, kimya, makine sanayii ve bir sıra diğer alanlarda personel eğitimini de içeren merkezleri, araştırma enstitülerini de kapsayan bilimsel üretim grupları oluşturuldu.

Son yıllarda Cumhuriyetin tarım sanayisinde tavuk işletmeleri, et işlemleri, süt çiftlikleri açıldı, büyükbaş sürüleri büyütüldü.

MTS (Mobil Telefon Sistemleri) çalışmaları sayesinde bütün saha çalışmaları dünyanın en iyi örneklerinin kullanıldığı yetkinleştirilmiş makine ve teknolojilerle yürütüldü.

Üretimle beraber Başkurdistan'da hizmet sektöründe de modernizasyon yapılmaktadır. Mesela, son yirmi yılda Cumhuriyet kendi başına sağlık ve tedavi merkezlerindeki teknolojiyi çağdaş seviyeye çıkardı. "Krasnousolskiy" ve "Yangantav" bütün ülke çapında bilinenlerdendir.

Cumhuriyet muazzam inşaat ve taşıma komplekslerine sahip, üretim ve sosyal alt yapı alanlarını aktif bir halde geliştiriyor.

Uluslararası ve ulusal reyting kurumları Cumhuriyetin istikrarlı bir şekilde yatırım çektiğini teyit ediyor.

Başkurdistan 90 ülkeyle ekonomik ilişkilerde bulunmaktadır. En büyük ticari ortakları geleneksel olarak Çek Cumhuriyeti, İngiltere, Kazakistan, Hollanda, Çin, İtalya, Almanya, Finlandiya, Ukrayna ve diğer ülkelerdir.

Eğitim

Başkurdistan Cumhuriyeti eğitim sistemi Rusya Federasyonu'ndaki en büyük sistemlerden biridir. 1 Ocak 2013 tarihi itibarıyla Cumhuriyette 871, 700 kişinin eğitim ve öğretim gördüğü, 161, 500 öğretmen ve hizmetlinin çalıştığı 3, 400 den fazla eğitim kurumu bulunmaktadır.

Bu kurumlardan 1644 tanesi okul öncesi kurum, 1587 tanesi ortaöğretim okulu, 85'i meslek lisesi, 75'i orta meslek lisesi, 10'u meslek yüksek okulu, 239'u ek eğitim kurumlarıdır.

2013 yılında başlayan herkesin ulaşabileceği okul öncesi eğitim ve okul öncesi eğitim hizmetlerinin verilmesine yönelik yeni modellerin uygulanması çalışmaları devam ediyor.

2012 yılında Cumhuriyette 12 tanesi özel sektöre ait olmak üzere 1644 okul öncesi eğitim kurumu faaliyete geçti. Bunlardan başka ilköğretim okullarında 345 okul öncesi grup oluşturuldu.

Okul öncesi eğitim 01 - 06 yaş aralığındaki 194.204 kişiyi kapsıyor bu da çocuk nüfusunun % 62,6'sına denk gelmektedir. 03 - 07 yaş aralığında ise 167. 077 kişi faydalıyor bu da çocuk nüfusun % 82,2'sine karşılık geliyor.

2012 yılında 4071 kişilik 25 yeni okul öncesi kurum inşa edildi. Eskiden çocuk yuvası şeklinde düzenlenen 3228 kişilik 33 tane bina geri alındı. 7093 yeni model okul öncesi kurumların (kısa süreli kalan gruplar, okul öncesi hazırlık, hâli hazırda çalışan okul öncesi eğitim kurumları ve ortaöğretim okullarının rasyonel şekilde kullanılması için yeni grupların açılması) inşası da dahil toplamda 14. 392 kişilik yeni yer açıldı.

Günümüzde Cumhuriyette 121 aile eğitim grubu (414 çocuk), 606 kısa süreli kalan grup (6 binden fazla çocuk) çalışmakta; 183 çocuğun ebeveyni bakıcılık hizmetlerinden yararlanmaktadır. Rusya Federasyonu Başkanının 7 Mart 2012 yılındaki 599 nolu "Eğitim ve bilim alanlarında devlet politikasının gerçekleştirilmesine yönelik tedbirler" hakkındaki genelgesinin yerine getirilmesi amacıyla bir dizi tedbirler alındı. Buna göre 2013-2015 yılları arasındaki dönemdeki okul öncesi eğitim kurumlarında 31 binden fazla ek yerin açılması planlanıyor.

Okul eğitiminde 180. 200 öğrenci köylerde olmak üzere (2011-2012 eğitim döneminde bu sayı 1666 idi) 429. 600 öğrencinin eğitim gördüğü 1587 gündüzlü ortaöğretim okulu ve yatılı okul faaliyette bulunmaktadır.

Gündüz eğitim yapılan okulların öğrenci sayısı 2011 yılına kıyasen 3. 8 bin azaldı. Nüfus yapısının değişmesinden dolayı eğitim hizmetlerinin kalitesinin, ulaşılabilirliğin ve etkisinin artırılması amacıyla şehir okulları zinciri iyileştiriliyor. Reform ve iyileştirme çalışmaları sonucunda 2011-2012 eğitim yılına kıyasla şehir okulları ve şubelerindeki yer eksikliği 147'ye kadar düştü (tüzel kişiliklerde 80, şubelerde 67).

2012 yılında Federal Devlet ilkokul eğitim standartları taleplerinin uygulanmasına uygun şekilde tedbirler paketi kapsamında ilköğretim kurumlarının laboratuvar malzemeleriyle donatılması için 451 milyon ruble ayrıldı. 370 yerleşim yerinden 2,8 bin öğrencinin taşınması için 204,2 milyon rubleye 186 otobüs satın alındı. Zaural'daki 39 ilköğretim okuluna "Arıcılık" dersi için 3, 9 milyon rublelik eğitim ve üretim araçları verildi. Cumhuriyetin okullarında 686 bilgisayar sınıfı açıldı (2011 yılında bu sayı 154'tü), 18 bin öğretmen dizüstü bilgisayar aldı.

2012 yılından beri "Eğitim" adı verilen öncelikli ulusal projenin gerçekleştirilmesi çerçevesinde Rusya ve uluslararası, Cumhuriyet olimpiyatlarında, festivallerinde, yarışmalarında ve spor müsabakalarında dereceye giren öğrencileri hazırlayan öğretmenlerin maaşları zamlı ödeniyor.

"Başkurdistan Cumhuriyeti Pedagoji Kadroları" Cumhuriyet çok amaçlı program kapsamında 2010-2012 yıllarında şehir ve devlet okullarından 600'den fazla genç öğretmen devlet desteği aldı, 25 öğretmen genç öğretmenlerin katıldığı yarışmada 40 bin ruble tutarındaki ödülü kazandı.

1 Eylül 2011 tarihinden itibaren meslek eğitimi ilkokullarında öğrenim gören başarılı öğrencilere verilmesi düşünülen 750 ruble tutarında 30 adet Başkurdistan Cumhuriyeti Hükümeti bursu hayata geçirildi. Öğrenim ve üretimde yüksek sonuçlar gösteren lise ve üniversite öğrencilerine belediye ve sektör bursları düzenlendi.

Cumhuriyetin profesyonel eğitimi 10 devlet yüksek öğrenim kurumu, 75 orta ve 85 tane de ilköğretim seviyesinde okullarla sağlanıyor.

2012 yılının ilk yarısı süresince yüksek öğrenim kurumlarında yeniden yapılandırılma gerçekleştirildi ve sayıları 12'den 10'a düşürüldü. Sterlitamak Devlet Pedagoji Akademisi ve Bırsk Devlet Sosyo-Pedagoji Akademisi şube olarak Başkır Devlet Üniversitesi içine alındı.

21 adet orta meslek eğitim kurumu Başkurdistan Cumhuriyeti idaresine tahsis edildi.

2011-2015 Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Meslek Eğitimini Modernize etme, Meslek Eğitiminin Toprak ve Sektörel Kaynaklarını İyileştirme, İş Sahalarının Taleplerine Göre Personel Eğitiminde Yapı ve Hacmi Düzenleme Genel Programı dahilinde 2012 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti'nde meslek eğitiminde reformlara devam edildi.

2012-2014 yıllarını kapsayan ilk ve orta meslek eğitim okullarının en iyi şekle getirilmesi için devlet planı yapıldı. Plan orta meslek eğitiminde 32, ilk meslek eğitiminde ise 21 ilköğretim kurumunun yeniden düzenlenmesini öngörüyor.

Çok yönlü meslek eğitimi kurumlarının sayısı geçen yıl 15'ten 20'ye, bu kurumların eğitimdeki payları % 9'dan % 12'ye yükseldi. Bu da personel eğitiminde tekrarın ortadan kalkmasına, maddi, finansal ve insan kaynaklarını öncelikli alanlarda yoğunlaştırmaya, meslek eğitiminin kalitesini yükseltmeye ve eğitimin herkes için ulaşılabilir olmasına yardımcı oldu.

2012 yılında devlet yardımları alımına yönelik Cumhuriyet yarışması sayesinde 7 ilk ve orta mesleki eğitim kurum daha işverenlerle beraber ekonominin öncelikli sahalarında yüksek teknoloji üretiminde kadro yetiştirilmesi amacıyla yenilikçi eğitimler vermeye başladı.

Her seviyeden meslekî eğitim kurumları, personel yetiştirmek için işveren kuruluşlarıyla 5 binden fazla anlaşma imzaladı.

Yetim ve ebeveyn himayesinden mahrum çocukları hayata hazırlama çalışmaları da devam etmektedir.

2013 Şubat ayı verilerine göre yetim ve ebeveyn himayesinden mahrum 603 çocuk için ev alındı, 189 çocuğa ise inşa edilmesi için kaynak ayrıldı.

BAŞKURT DİLİ-БАШКОРТ ТЕЛЕ⁶

Başkurt dili Başkurdistan'ın devlet dillerinden biridir. Türk dilleri grubu Kıpçak koluna girer. Başkurtça en çok Tatarca, Kazakça, Nogaycayla akrabadır keza Doğu Türk dilleri (Altayca, Hakasça vd.) ile de çok ortak özelliklere sahiptir. Bunlardan başka Başkurt dilinde Moğolca, Mançu-Tunguz, Fin - Ugor ve İran dilleriyle de karşılıklı etkileşimin izleri tespit edilmiştir. Arapça kelimeler kullanılır, son asırlarda Ruslaştırma sağlam bir şekilde yer edindi. Başkurt dilini konuşanların sayısı 2002 yılı verilerine göre yaklaşık 1 milyon 057 bin kişidir. Başkurt dili, nüfus yoğunluğu dikkate alındığında Başkurdistan Cumhuriyeti'nde, Perm bölgesinin bazı yerlerinde, Çelyabinsk, Orenburg, Sverdlov, Kurgan, Samara, Saratov, Tyumen bölgelerinde ve Tataristan, Udmurtiya Cumhuriyetlerinde, Rusya'nın Başkurtların çoğunlukla yaşadığı yerlerde, yakın ve uzak doğu ülkelerinde konuşulur.⁷

Başkurt dili alanında Türkolojide yapılan son araştırmalarda Altay (veya Ural-Altay), Ortak Türk, Kıpçak ve Başkurtçanın kendi devri olmak üzere dört devir öne çıkar. Somatik terminolojinin yeniden yapılandırılması dikkate alındığında, şahıs adları, akrabalık terimleri, hayvan vücutlarının, tabiatın, hava durumlarının, mevsimlerin, yerlerin, atributların, elementer fizyoloji, aynı şekilde insan hayatıyla ilgili temel fiillerin adlandırılmasında Eski Başkurt dilinin Altay veya Ural-Altay devrinde Altay dil ailesine özgü en eski leksikolojik bulgulara, eklemeli dil özellikleri şekillenmiştir.⁸

Altay ailesinin M. Ö. IV-III. yüzyıllarındaki dağılışımdan sonra Türk dillerinin gelişmesi tarihinde Ortak Türk devri başlar. Bu devirde temel söz dağarcığı, temel fonetik özellikler, bütün Türk dilleri ve Başkurtça için ortak olan özelliklerden oluşur.

M. Ö. I. yüzyılın sonundan M. S. I. yüzyılın başına kadar Hunlar'ın parçalanışıyla beraber (Kuzey ve Güney diye ayrılırlar) Türk anadili de Batı ve Doğu kollarına ayrılır. Bulgar alt grubunun ana Türkçe (Proto Türkçe)den ayrılması bu devre rastlar. M. S. IV.-V. yüzyıldan Oğuz, Karlık ve Kıpçak topluluklarının dağılmasıyla fonetik, leksikolojik ve çağdaş onlarca Kıpçak Türk dilini birbirine bağlayan diğer özelliklerin oluşmaya başladığı görülür.

⁶ Bu yazı, İ.Ü. *Avrasya İncelemeleri Dergisi* (AVID)'nin 4. sayısında "Башкирский язык" (Başkurt Dili) ismiyle Rusça yayımlanacaktır.

⁷ *Vtoriy Vsemirnyy*, Kitap Yayınları, Ufa, 2002, s. 47 -50.

⁸ Anna Dibo, Firdevs Hisamitdinova, *Grammatika Başkirskogo Yazıkı*, Ufa 2009, s. 313 -331.

Moğol öncesi devir boyunca proto - Kıpçak birliğinde Doğu ve Batı kolları fakat sonrasında Altın Orda devrinde ise münferit Kıpçak dilleri kendini gösterir. Araştırmacılar Başkurt dilinin bu devirde oluşmaya başladığını belirtirler.⁹

Yukarıda denildiği gibi çağdaş Başkurt dili Kıpçak grubuna girer. Ancak onda Oğuz (Türkmence, Türkçenin lehçelerinde), Bulgarca (Çuvaşçanın lehçelerinde) ve Sibirya (Altayca, Hakasça, Tuvaca, Yakutça, eski Türk eserlerindeki dil) Türk dillerine has özellikler de bulunmaktadır.¹⁰ Açıklanan hususlar, birinci olarak Başkurt dilinin Oğuz soyundan geldiği varsayımının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bakın, ünlü Türkolog A. V. Dibo bu konuda ne yazıyor: “Başkurt dili, temelinde büyük ihtimalle Oğuz grubuna girer. Moğol öncesi devirde¹¹, Altınordu ve nihayet göreceli olarak daha geç dönemlerde Kıpçaklaşmaya çok maruz kaldı...” İkinci olarak Bulgarca-Çuvaşça-Macarca ortak etnonimlerin varlığı, Volga-Ural bölgesinde yer adlarının yaygınlığı, Başkurt dilinde cins isimler leksikolojisi, rotasızimli muazzam söz varlığı, bir grup bilim adamına Başkurt soyunun (etnosunun) şekillenmesinde Bulgar unsurlarının (komponent) önemi varsayımını ortaya atmasına sebep olmuştur.¹²

Başkurt dilinin özel farkları, İran, Fin-Ugor, Moğol, Mançu-Tunguz, Arap, Slav gibi akraba olmayan dillerle girdiği diyalekt etkileşiminin sonucudur şüphesiz. “h” sesinin Başkurt dilinde ve lehçelerinde ortaya çıkması ihtimal İran yerel halkın başka dile tesiriyle ilgilidir.¹³ N. H. Maksutova’nın tezi, sakinlerinin büyük ihtimal Fin-Ugor etkisinde kaldığı Kuzeybatı lehçesinde “h” sesinin bulunmadığını da ortaya çıkarıyor.

Komşu dillerden alınan münferit leksikolojik alıntıların Başkurt dilinin yapısına özel bir etkide bulunamadığını belirtmek gerekir. Başkurt dili, yabancı dilden en büyük etkiyi Başkurtların İslamiyeti kabul etmelerinden sonra yaşadı. Arapçadan-Farsçadan kitle hâlinde kelime alımı sadece leksikolojiyi değil Başkurt dilinin ses yapısını da değiştirdi. Bilhassa “ф, х,” sessizleri ortaya çıktı, Başkurt leksikolojisiyle beraber alıntıları da kapsayan “h”, “f” ve “k” sesleri işlek hale geldi. XX. yüzyılda, kendisiyle beraber Rus ve uluslararası leksikoloji akımı getiren Başkurtça-Rusça iki dilliliğin genişlemesi, Başkurt dilinin

⁹ Anna Dibo, *Sravnitelno -istoričeskoye grammatika tyurskih yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 2006, s. 816.

¹⁰ Rim Yanguzin -Firdevs Hisamitdinova, *Korennie Norodı Rossii -Başkiri*, Kitap Yayınları, Ufa, 2007, s. 248.

¹¹ Dibo, a.g.e., s. 816.

¹² Rail Kuzeyev, *Prishajdeniye Başkirskogo Naroda*, Nauka Yayınları, Moskova, 1974, s. 413 -424; Hisamitdinova, 1989, s. 80 -87.

¹³ Naciba Maksutova, *Vostočnyj Dialekt Başkirskogo Yazıkı*, Moskova, 1976, s. 186.

fonetik sisteminde yeni değişikliklere sebep oldu. Kendine özgü yeni söz alımı-na uygun bir fonetik altsistem oluştu. Karşılaştırın: *Варон* ve eski bir alıntı olan *бизрә ведро* kelimesinden, *тренер* ve *торба* ise *труба* kelimesinden alıntı yapılmıştır. Yeni fonetik sistemi, aksan (telaffuz) sistemini, imla ve orfoepiya (орфоэпия): Konuşma bilimi, ölçünlü söz bilim)yı etkiledi muhakkak. Ancak bütün bunlara rağmen Başkurt dili daha 1070’li yıllarda düzenlenen Kaşgarlı Mahmut’un “*Divanü Lügati’t -Türk*” sözlüğünde bahsedilen kendi spesifik vasıflarını korumayı başardı.¹⁴

Çağdaş Türkoloji Başkurt dilini üç lehçeye ayırır: Doğu, Kuzeybatı, ve Güney.¹⁵ Doğu lehçesi yer olarak Başkurdistan’ın doğu kesimini, Çelyabinsk, Kurgan, Sverdlov bölgelerinin bazı yerleşim yerlerini kapsar.¹⁶ Başkurdistan’ın kuzeybatı bölgeleri, Perm, Sverdlov bölgelerinin bazı kesimleri Başkurt dilinin kuzeybatı lehçesinin yaygın olduğu alana girer.¹⁷ 1920’li yıllardaki yönetim ve toprak değişiklerinde meydana gelen asimilasyon süreçlerine rağmen Menzelinskiy’e Bugulminskiy kasaba (kanton)larında Başkurtçanın kuzeybatı lehçesinin bazı vasıfları Tatar lehçecilerinin verilerine göre Tataristan’ın doğu kısmında ve Orenburg bölgesinde yerleşik Tatar halkın şivesinde istikrarlı şekilde korunuyor; Güney lehçesi ise ağırlıklı olarak Başkurdistan’ın merkez ve güney bölgelerinde, Orenburg, Saratov, Samara bölgelerinde yaşıyor.¹⁸ Başkurtça lehçelerinin, Başkurdistan’a komşu Rusya Federasyonu bölgelerinde ve cumhuriyetlerinde meskun yerli Başkurt halkın yoğun yaşadığı yerlerde mevcut olduğunu kaydetmek gerekir. Başkurt milletinin dağınık yaşadığı yerlerde Başkurt lehçelerinin karışık şekilde konuşulduğu ağızlara rastlanır.

Başkurt lehçeleri ağızlara ayrılır. Doğu lehçesinde Ay, Argayaş, Kubalyak, Kızıl, Miass, Salyut, Orta Ural ağızları vardır. Başkurtçanın kuzey batı lehçesi, Gaynin, Karaidel, Nijnebel’skiy veya Nijnebel-Ik ve Tanıp ağızlarını içerir. Güney lehçesine, Dem, İk-Sakmar ve Sredniy ağızları girer.¹⁹

Dünyanın birçok dilinin lehçeleri o kadar güçlü bir şekilde birbirlerinden ayrılır ki dilin taşıyıcıları birbirleriyle ortak dille anlaşmak zorunda kalırlar. Başkurt dilinin lehçeleri ve ağızları birbirlerine çok yakındır. Aralarındaki farklar önem arz etmez. Vakıa onları birbirlerinden ve diğer Türkî dillerden ayıran

¹⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati’t -Türk*, 2010, s. 22.

¹⁵ Ali Çeçenov, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 2002, s. 257.

¹⁶ Maksutova, a.g.e., s. 12.

¹⁷ Sariya Mirjanova, *Başkirsko -Ruskiy Slovar*, İzdatelsvo Russkiy Yazık, Moskova, 1996, s. 5.

¹⁸ Mirjanova, a.g.e. s. 4.

¹⁹ Reşit Şekur, *Başkort dialektarı*, Kitap Yayınları, Ufa, 2002, s. 218 -222.

karakteristik özelliklere sahipler. Bu özellikler daha çok fonetikle ilgilidir onun için bu konu üzerinde daha ayrıntılı duracağız.

Başkurt dili diyalektlerinin en belirgin özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

Eski Türkçedeki **ç** yerine yaygın şekilde kullanılan sızıcı ses (frikatif) **h** sesi. Karşılaştırm: Eski Türkçedeki *çuv* su, *çal* bırakmak, yerleştirmek, *baş* basmak, ezmek, *başınçaq* ezilmiş, basılmış, güçsüz kelimeleri Başkurt dili ve lehçelerinde **h** sesine geçmiştir.

һыу, һал, баһ (İk-Sakmar diyalekt alt kolunda ve *баç* yazı dilinde),

баһымсақ (Kızıl ve Kubalyak, *баçымсақ* Ay şivelerinde).

h sesi proto - Türkçede sadece kelime sonlarında kullanılır, bu yüzden çağdaş Türkî dillerde ancak bazı ünlemlerin sonlarında bulunur: (Karşılaşma için: Kaz. : (каз. :) *аһ!*, *иһ!*, *оһ!*) ve alıntı sözcüklerinde karşılaştırma²⁰ için:

Tatarcada *һава*,

Türkmencede. *һова*,

Özbekçede *һăvă*,

Uygurcada *һава*,

Türkçede *hava*.

Diyalektolog (lehçe bilimci TDK sözlük)ların verilerine göre, proto - Türkçenin **ç**'den **h**'ye geçişi Başkurt dilinin doğu lehçesinin bir dizi şivesinde ve güney lehçesinin İk-Sakmar şivesinde görülüyor.

Karşılaştırma için:

һарымһақ (Argayaş ve Salyur şiveleri) (sarımsak, yemlik),

йаһы (geniş, enli) (Kızıl şivesi),

баһ (basmak fiilinden “bas”) (Burz.).

²⁰ Kenesbay Musayev, *Grammatika Karaimskovo yazıka*, İzdatelstva Gılım, Almatı, 2002, s. 283.

Ortak Türkçe ve proto - Türkçeni aksine **h** sesi, Burzyan ve Salyut lehçelerinde (Salyut lehçesinde bugün de iyi korunmuştur) sözcüğün her yerinde kullanılır.

Karşılaştırma için:

çакар (Burzyan.) pelteklik,

кыһка (Salyut) “kısa”,

кыһым (Salyut) 'dar',

өһ (Salyut) 'yukarı',

өһкитэк (Salyut) 'fıfır, farbala' vd.

Doğu ve güneyin diğer lehçelerinde proto - Türkçedeki **c**, kelimenin ortasında ve sonunda genellikle dış ünsüzü (?) **ç** sesine dönüşür.

Karşılaştırma için:

аңчат (Dem. , İrgiz) 'kolay',

таҗыл (Sred. , Kubalyak) 'tecrübe, kabiliyet, maharet',

ыҗ (Dem.) 'is, duman',

тәҗ -тәҗ (Dem.) “tas-tas” kısrağı sakinleştirmek amacıyla söylenen ünlem vd.

Proto - Türkçedeki **c** sesinin dişliler **ç** sesine devam eden geçişi, **ç** sesinin kelime başında bile kullanıldığı güney lehçesinin Dem ağzında özellikle fark edilir.

Karşılaştırma için:

җөт 'süt',

җарымҗак 'sarımsak',

җурау 'soru',

җәндерә 'kanepе' vd.

Başkurtçanın kuzeybatı lehçesine gelince onda proto - Türkçedeki **c** sesi iyi korunmuştur. Karşılaştırma için: *җағызак* 'yaban arısı', (Başkurtça edebî dilde-*һағызақ*, Tatarca edebî dilde-*кормош, шөпшә*), *җакал* 'göğüslük, üstlük'

(Başkurtça edebî dilde *һакал, яға*, Tatarca edebî dilde-*изү, күкрәкчә*), *сыбай* 'yukarıdan' (Başkurt edebî dilde-*һыбай*, Tatarca edebî dilde-*атлы, жайдак*) vd. Başkurt dilinin kuzeybatı lehçesinde **һ** sesi Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde bile kullanılmaz. Karşılaştırma için: *ауа* (Gayn, Nijnebel) 'hava', Başkurt edebî dilde-*һауа*, Tatar edebî dilde-*һава* (Arapça *һава* 'aşk, tutku', *өнәр* (Nijnebel, Tampir. , Gayn) 'zanaat', Başkurt edebî dilde-*һөнәр*, Tatar edebî dilde -*һөнәр* (Farsça *һүнәр* 'hüner, ustalık', *уш* (Kuzeybatı) 'zihin, us, bilinç, sağduyu', Başkurt edebî dilde-*һуш*, Tatarca edebî dilde-*аң, һуш* (Farça *һош* 'bilinç, idrak'

Başkurt dilinin bazı lehçelerinde aynı anda ancak farklı örneklerden bütün üç sese; yani kadim proto -Türkçe **с** sesi, dişliler **ç**'si ve geniz (щелевой увулярный) **һ** sesine rastlanır. Mesela doğu lehçesinin Kubalyak, Kızıl şivelelerinde bazı sözcükler ve yapılarında proto -Türkçe korunmaktadır. Karşılaştırma için: *саралыйн/саралдин* 'çulluk, bekas', edebî dilde-*һаралыйн, сарымсак* 'sarımsak', edebî dilde-*һарымһак, саташыу* 'saçmalamak бредить', edebî dilde-*һаташыу*. Kubalyak şivesinin diğer söz ve yapılarında **һ** ve **ç** seslerinin kullanıldığı görülür. Karşılaştırma için: *һаһык* 'kokuşmuş, kokan, pis kokulu, edebî dilde-*һаҫык, ҫоҫа* 'mekik, edebî dilde-*һоҫа, киһәк* 'parça', edebî dilde-*киҫәк* vd. Benzer örnekleri Başkurt dilinin diğer şivelerinde de bulmak mümkündür. Açıklanan örnekler Başkurt dilinin lehçe ve şivelerinde proto -Türkçe **с** sesinin dişliler **ç** (**с** -> **ç** -> **һ**) sesi aracılığıyla sızıcı geniz (frikative sound) **һ** sesine dönüştüğüne delalet ediyor.

Başkurt dilinin şive ve lehçeleri böylece sessiz (harf)lerin devrimi yolunda spesifik bir yoldan geçmiştir. Proto -Türkçe **с** tarihin belirli bir döneminde **һ** sesine dönüşmüştür. Bu arada bazı şiveler Proto -Türkçenin **с** sesini korumuşlardır, diğerleri proto -Türkçeden uzaklaştı ve **һ** sesini edindiler, Dem gibi üçüncü şiveler ise proto -Türk **с** sesinden uzaklaştı ancak **һ** sesine de varmadılar bu şiveler sanki kendi gelişme yollarında durakladılar. Onun için bu şivede Novosibirskli dil bilimci, deneyci N. S. Urtegeşev'in verilerine göre **ç** ara sesi ortaya çıktı.²¹

2. Başkurt dili lehçe ve şivelerinin ikinci ilginç fonetik olgusu 3 diş ünsüzünün proto -Türkçeki **d**'nin yerine kullanılmasıdır. Söz konusu durumun Başkurt dilinin üç lehçesinin hepsini birleştirdiğini belirtmek gerekir. Bu durum eğer alıntılar da dikkate alınırsa nerdeyse kelimenin bütün şekillerini kapsar. Krş. : Kelime başında: *җимһәу* (Karaidel) 'kız veya koca bulmak, edebî dilde *димләү*'; *зурәтәй* (Kuzeybatı) 'baba tarafından dede'; *җәһрә* (Nijebelsk), edebî

²¹ Nikolay Urtegeşev, Firdevis Hisametdinova, Konstantin İşkildina, *Atlas artikualnıh nastroyek soglasnıh vostoçnogo dialekta başkirkogo yazıka*, Rossikaya Akademiya Nauk, Ufa, 2012.

dilde *Зәһрә*, kelime ortasında: *боҙай* (kuzeybatı) 'buğday', Başkurt edebî dilde-*бойҙай*, Tatarca edebî dilde-*бодай*, *быҙау* (Nijnebelsk) 'buzağı', Başkurtça edebî dilde-*быҙау*, Tatarca edebî dilde-*боҙау*, *азаланыу* (Srendeur) 'bozulmak, kötüleşmek', Başkurtça edebî dilde-*азыу*, Tatarca edebî dilde-*азу*, Kelimenin sonunda: *баҙ* (Sakmar) 'mahzen, bodrum', *каҙ* 'kaz' vs. **Җ** dış ünsüzünün Başkurt dilinin ve lehçelerinin fonetik sistemini kapsadığını/teşmil ettiğini belirtmek ilginç olacaktır. Krş. : *барҙыҡ* 'biz gidiyorduk', *беҙҙә* 'bizde', *өйҙәр* 'evde', *бармаҙы* 'gitmedi', *килмәҙе* 'gelmedi' vs. Proto -Türk d'nin Җ'ye geçişi Başkurtça dilinin Nijnebelsk şivesinde müteselsilen gerçekleşmektedir. Örneklerin gösterdiği gibi bu şivede sesli dış seslisi **Җ** alıntı sözcüklerdeki önses (anlaut Alm.)i bile kapsıyor. Krş. : *заман* 'zaman, periyot', *җар* 'keder, elem, üzüntü', *закун* 'kanun', *җаҡыр*-Zakir, özel ad vd. Söz konusu bu olguyla Başkurt dilinin Nijnebelsk şivesinde o kadar sık karşılaşmak mümkün ki Tatarlar, şiveyi konuşan Menzelin Başkurtlarına şaka yollu *kızıl bozaular* (buzağılar) (*кызыл боҙаулар*) der.

3. Kuzeybatı lehçesinin sessiz harflerle ilgili özelliği olarak **С** veya **Ш** seslerinin proto -Türkçedeki **Č** (Ч (Ç)) sesinin bazı kelime ve yapılarıdaki kullanımı örnek olarak verilebilir. Krş. : *этәс* (Karaidel, Tanıp 'horoz', Başkurt edebî dilde - *этәс*, Tatar edebî dilde - *этәч*, *сейәләнеү* (Karaidel) 'ip yumağının birbirine dolaşması'), Başkurt edebî dilde-*сейәлеү*, Tatar edebî dilde-*чуалыу*, *шишен* (Tanıp, Nijnebelsk) 'soyunmak', Başkurt edebî dilde-*сисен*, Tatar edebî dilde-*чишен*.²²

4. Başkurt dili lehçe ve ağızlarının fonetik sistemi alanında anadilin dar seslilerinin ve sonrasında geniş seslilere dönüştüğünü kaydetmek gerekir.²³ Burada Başkurtça, Türkolojide “Bulgar rotasizmi - ünlü kayması. Terimin gösterdiği gibi proto -dillerdeki dar seslilerin sonrasında Ural - Povoljski Türk dillerinde meydana gelen sesli daralması Bulgar (Çuvaşça) dili etkisiyle olmuştur. R. G. Kuzeyev'in Başkurtların içinde önemli derecede Bulgar (Çuvaş) topluluğu bulunmaktadır verisi dikkate alınacak olursa Başkurt lehçeleri ve şivelerinin ünlü (vokal) sisteminin oluşmasında Bulgar kavimlerinin dillerinin de katkısı olduğu şüphe götürmez.²⁴ Bu yüzden “Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri (bundan sonra TYDKTG) yazarlarının Başkurt dilinin ünlü (vokal) sistemi Tatarcanın etkisiyle oluşmuştur hakkındaki “bölgesel yeniden yapılanmalar” tezi doğru değildir zira tarihçilerin kaydettiğine göre Başkurt-Bulgar ilişkileri Tatar dilinin oluşumundan çok önce başlamıştır. TYDKTG yazarları-

²² Sariya Mirjanova, *Başkirsko -Ruskiy Slovar*, İzdatelsvo Russkiy Yazık, Moskova, 1996, s. 124.

²³ Çeçenov, a.g.e., s. 257 -258.

²⁴ Rail Kuzeyev, *Prishazdeniye Başkirskogo Naroda*, Nauka Yayınları, Moskova, 1974, s. 417.

nın kendileri Tatar dilinin, ünlü kayması (Bulgar rotasizmi) sistemine benzer esası XV. yy. da meydana gelmiştir. ²⁵ Başkurt lehçeleri hakkındaki dille ilgili belgeler de ünlü kayması Başkurt ve Tatar dillerinde ünlü (vokal) sistemindeki zaman çeşitliliği ve içerik farklılığını gösteriyor. Kuzeybatı lehçesinde bile ünlü (vokal) sisteminde farklılıklar bulunmaktadır. Mesela; kuzeybatı lehçesinde tek heceli sözcüklerde ve iki heceli sözcüklerin ilk hecelerinde Tatarcadaki dar sesli и gibi geniş sesli ә kullanılır: *кэм* 'daha az', Başkurt edebî dilde-*кэм*, Tatar edebî dilde-*ким*, *кэрэк* 'gerek', Başkurt edebî dilde-*кэрэк*, Tatar edebî dilde-*кирэк*, *кэбэк* saman, kıymık, artık, ', Başkurt edebî dilde-*кэбэк*, Tatar edebî dilde-*кибэк*, *кэртэ* 'sırık', Başkurt edebî dilde-*кэртэ*, Tatar edebî dilde-*киртэ*. Buraya Başkurt dilinin kuzeybatı ve diğer lehçelerindeki а ve ә geniş seslilerin bazı kök ve ekli morfeimlerde kullanılması vakasını eklemek mümkündür. Krş. : *бармай* 'gelmiyor, gitmiyor', *килмэй* 'gelmeyecek', *карайык* 'bakalım, baka-cağыз', *эйтмэйек* 'söylemeyelim' vd. Tatar diline gelince bu dilde adı geçen şekillerde dar ы ve и harfleri kullanılır. Krş. : *бармый*, *килми*, *карыйк*, *эйтмик*. Benzer örnekleri Başkurt dilinin bütün şivelerinden getirmek mümkündür. Gösterilen örnekler Başkurt dilinin üç lehçesinin hepsinin akraba olduğunu bir daha ispat ediyor. Lehçe ve şiveler arasındaki mevcut farklar, Başkurt dilinin Türk dilleri ve Türk dil ailesinden olmayan diğer dillerle olan etkileşimini yansıtır. Bunlar, Başkurtların karışık etno -dil tarihlerine de şahitlik ediyor.

TYDKTG yazarları, tarihî ve dilsel malzemelere dayanarak Başkurt dilinin yayıldığı toprakların XVIII. yy. a kadar çağdaş Tataristan'ın güneydoğusunda bazı bölgelerini kapsadığını belirtirler. Tatar şivelerinin sadece Başkurt diline has fonetik özellikleri hâlâ koruması da buna delalet ediyor. Değişikler, Tatar ücretli askerlerin, Mişer Tatarlarının ve yersiz yurtsuzların XVIII. yüzyılda Başkurt topraklarında yerel Başkurtlarla kaynaşarak dilleri üzerinde belirli bir etkide bulunmasıyla başladı. XVIII -XIX yy. da hizmet ve eğitimin genelde Tatar dilinde verildiği camiler, medreseler, mektepler kuzeybatı lehçesinin değişiminde karar verici rolü oynadılar. ²⁶ bütün bunlar Başkurt dilinin kuzeybatı lehçesinin spesifik fonetik özelliklerinin şekillenmesine yardımcı oldu. Yukarıda da tespit edildiği üzere Başkurt dilinin lehçeleri arasında genellikle önemsiz farklar var ve bu da Başkurt dilinin farklı lehçe ve şivelerini konuşanlara kendi aralarında rahat bir şekilde anlaşma imkânı veriyor.

Başkurt dili yapısına göre eklemeli dillere girer. Kök eklerden önce gelir. Morfeimlerin eklerindeki değişiklikler (ses uyumu, seslerin eklenmesi veya ses düşmesi) mümkündür ancak değişiklikler arasındaki sınır rahatça fark edilir. Baş-

²⁵ Çeçenov, *a.g.e.*, s. 256.

²⁶ Çeçenov, *a.g.e.*, s. 258.

kurt dilinde sözcük formları sesli uyumuyla da desteklenir. Diğer Türk dillerinde olduğu gibi Başkurtçada da isimler ve fiiller düzenli bir şekilde birbirlerine karşı yerlerini alır. İsimlerde cinsiyet ve canlı-cansız kategorileri yoktur. Onlar “insan-insan değil” şeklinde ayırt edilir.

“İnsan” kategorisine bütün özel isimler, akrabalık ilişkileri, meslek, görev, milliyet adları yani insanı tanıtan her şey girer. Bütün canlıların adları dahil diğer bütün adlar, “insan olmayan” kategorisine girer. İlk kategori kim? (кем?) (sorusuna, ikinciler (нимә?) sorusuna cevap verir.

Başkurt dili yalın hal yapıya sahip dillerdendir. Özne, yüklem ne olursa olsun adın tekil şeklinde bulunur. Edebî dil edilgen cümle yapısına sahip değildir.

İsim tamlamaları yapısında söz düzeni gramer fonksiyonlarını düzenler: biçimsel belirtilerin bağlantılarında bile tamlanan tamlayandan önce gelir. Krş. : *таш юл* 'taş yol'; *йомшак юрған* 'yumuşak yorgan'.

Cümle yapısında söz dizimi her şeyden önce anlam görevini yerine getirir. Söz dizimi yardımıyla 1) Cümle öğelerini ve anlamını (özne ve yüklem), 2) yüklemün anlam içeriği.

Soru, soru edatları ve ekleri yardımıyla sorulur, vurgu ise ancak yardımcı rolünde bulunur. Soru edatlarının cümledeki yeri göreceli serbesttir. Soru ekleri, anlama ilişkin olumsuzluk ekleri gibi yükleme bağlı olur. Sorunun cümle öğelerinden hangisine ait olacağı söz dizimiyle belirlenir.

Kelime hazinesi, ortak Türkçe ve alıntı sözcükler olmak üzere tabakalara ayrılır; özel tabaka ise Başkurtçanın kendi kelime hazinesidir. Alıntılar, eski alıntılar ve yeni alıntılar diye ayrılır. Eski alıntılar fonetik olarak adapte olmuştur. Yeni alıntı kelimeler uygulamada adapte olmadı (karizma, kompüter, printer). Yeni alıntılar genellikle doğu Slav (Rus) menşelidir. Batı Avrupa dillerinden gelen enternasyonalizm denen alıntılar bile Başkurt diline Rusça aracılığıyla gelmiştir.

Kelime hazinesinin eski alıntıları arasında doğu Slav menşeli alıntılarının olduğunu belirtmek gerekir. Krş. : *самаяр-самовар* sözcüğünden, *бүрәнә* - *бревно* kelimesinden vd. Başkurt dilinin eski ve kadim alıntıları daha çok Hindu -İran, Fin -Ugor, Moğol, Arap dillerinden gelmiştir. Fonetik, biçimsel (morfolojik) ve kelime hazinesi özellikleriyle beraber Başkurt dilinin nimonatif (yalın durum) vasıflarını da kayda geçirmek gerekir.

Her dil, kendisini taşıyanın-milletin kendine özgülüğünü, dünya görüşünü, dünya algısını, dünya anlayışını yansıtır. Özellikle bu yüzden aynı şey (nesne), aynı olay farklı dillerde değişik şekillerde ifade edilir.

Mesela, nehirler boyunca doğal şartlarda yetişen siyah, kokulu yemişe Rus dilinde *smorodina* (eski Rus dilinde *smorod*, *koku* kelimesinden) (Türkçesi siyah frenk üzümü), Başkurt dilinde *карагат* (eski Türk dilinde *кара* (kara) ve *-гат* / *-кат* / *-ган* / *-кан* (yemiş, meyve), Tatarcada *карлыган* (eski Türkçe *карлыг* (soğuk) и *- кан* / *-ган* / *-кат* / *-гат* (yemiş) denir. Böylece aynı yemişi farklı milletlerin değişik şekilde adlandırdığını görmüş olduk. Bu, milletin herhangi bir nesneyi vasıflandıran bütün özelliklerden kendisine uygun olan adı seçmesiyle ilgilidir. Kendi dünya düzeni, dilinin malzemelerinin çeşitliliği, herhangi bir ırkın oluşumunda etnotarih, etnokültürel özelliklere uygun şekilde bazı milletler ölçüyü, diğerleri rengi, bir başka milletse tatla ilgili özellikleri öne çıkarır. İşte bu yüzden Ruslar adlandırmada bütün özelliklerden kokuyu, Başkurtlar rengi, Tatarlar ısı durumunu, Lehler yetiştirdiği yeri seçmişlerdir. Böylelikle frenk üzümünün özelliklerinden her millet kendi bakış açısına ve özüne göre en önemli özelliğini seçmiştir.

Her dilde adlandırmada özellik seçiminde kendi eğilimi bulunur. Bizim gözlemlerimize göre Başkurt dili için adlandırmada en önemli özellik renktir. Bu tezin ispatı için Başkurt dilinde kuş adları örnek gösterilebilir. E. F. İşberdin'in "Başkortostan'ın Kuşları"²⁷ kitabında kaydedilen 392 kuş adından 148'i renk anlamı taşır. Krş. : *аккош* (akkoş - kuğu), *карағош* (karagoş-büyük orman kartalı), *һарығош* (sarı kuş - Sarıasma), *кызылтуш* (kızıltuş-şakrak kuşu)-(terc. kızıl göğüs) vd. Rus diline gelince 392 addan sadece 48 tanesi renk anlamı taşımaktadır. Başkurt dilinde renk anlamı ikinci adlarda (sıfat tamlamalarında) da büyük önem taşımaktadır. Krş. : *кара һыуыҡ*, (kuru soğuk)-(terc. kara soğuk); *кара көҙ* (kara güz-terc. geç güz); *һары һағыш* (sarı hasret -özlem, başa çıkılmaz hasret); *һары таң* (sarı tan, terc. erken tan); *ак күңел* (ak gönül, temiz gönül); *ак юл* (ak yol, terc. yolun açık olsun).

Başkurt dilinde renk anlamlı kelimelerin yanında sıfat tamlamalarında vücut organ adları da aktif kullanılır. Krş. : *тау бите* (dağ yamacı-terc. dağ yüzü); *йылға қолағы* (nehir koyu, koy, terc. nehir kulağı); *йылға башы* (nehir kaynağı terc. nehir başı); *әнә күҙе* (iğne deliği, terc. iğne gözü) vd. Son örnek, dünyadaki nesneleri adlandırma ve algılamada millî-kültürel kendine özgülüğünü

²⁷ Ernest İşbirdin, *İstoriçeskiye Razvitije Leksiki Başkirkogo Yazıka*, İzdatelsva Nauka, Moskova, 1986, s. 168.

parlak bir şekilde gösteriyor. Başkurtçada olduğu gibi Rusçada da iğne deliğini tanımlamak için vücut organı adından faydalanılmıştır. Ancak her millet, kendi dünya algısından yola çıkarak kendine göre onu adlandırmıştır. Ruslar, kulağa, Başkurtlar göze benzerliğiyle onu tanımlamışlardır. Sonuçta Rusçada “ушко иголки - iğne kulağı” ve Başkurtçada “*әнә күзе-ене кузе-іғне gözü*” adları ortaya çıkmıştır. Bu arada kulak (колак) tanımlamasının Başkurtlar tarafından çıkıntılı, iki parçadan oluşan nesnelerin adlandırılmasında kullanıldığını ekleyelim. Krş: *казан колағы* (kazan kulağı), *бизрә колағы* (kova kulağı), *бүрек колағы* (şapka kulaklığı). İçerisinden bakmanın mümkün olduğu delikli nesneleri Başkurtlar *күз* (göz) diye adlandırırlar. Krş: *мәрйен күзе* (boncuk gözü), *әнә күзе* (iğne gözü), *ишек күзе* (eşik gözü-kapı deliği) vd. Başkurtların; step sakinlerinin görme organını sıfat tamlamalarında daha aktif kullandıklarını belirtmek gerekir.

Başkurt dilinin millî hususiyeti özellikle anlam biliminde kendini gösterir. Başkurtların naif anatomisiyle ilgili kelime hazinesi araştırılırken Başkurtların insanın naif “anatomik haritası”nda hislerin dağılımının diğer milletlerden farklılık gösterdiği görülür. Mesela, Hint -Avrupa dillerinin çoğunda insanın duyu lokalizasyonu kalptir. Başkurt dilinde ise duyu lokalizasyonu sadece kalp değil, ciğer (yürek)dir de. Krş. : *кара йөрәк* (kara yürek) (veya *бауыр - бағır*) - (kötü), *таш йөрәк* (taş yürek) (veya *бауыр - бағır*)-(acımasız). Buna *бауыр итем* (sevgili, azizim) *бауырға инеү* (gönle girmek)ve - *бәғрем, бәғеркәйем* (canımın içi, canım, kalbimin parçası) vd.

Örneklere bakılırsa ciğer (yürek) insanın olumlu duygularının toplandığı yerdir. Olumsuz hislere gelince onların Başkurtların naif “anatomik haritası”ndaki yeri талак (dalak)tır. Krş. : талак ташыу (çok sinirlenmek, kendini kaybetmek)-(kelimesi kelimesine terc. dalak taşıtı, dalak patladı); сар талак (inatçı, kendisiyle uyusulmayan)-(kelimesi kelimesine terc. şamatacı, yabani, zaptolunmaz dalak), талағын күпсетей (dedikodu etmek)-(kelimesi kelimesine terc. dalağı bozmak (ekşitmek)vd.

Başkurtların millî ve kültürel özelliği hareket anlatımlarında apaçık bir şekilde ortaya çıkar. Her hareket, tarz ve yön bağlamında karakterize edilir. Rus dilinde hareketleri adlandırmak için prefiks yani önek sistemi vardır. Mesela hareket fiiline getirilen у - öneki öznenin nesneden ayrıldığını gösterir. Krş. : ушел (yayan gitti), уехал (araçla gitti), улетел (uçtu), уплыл (deniz yoluyla gitti). öneki ise bunun aksine öznenin nesneye yaklaştığını, mekâna girdiğini belirtir. Krş. : пришел (yayan geldi), приехал (araçla geldi), приплыл (deniz yoluyla geldi). Sayılan hareket fiilleri yönden başka hareketin açıklamasını ve

usulünü de içerirler. Krş. : шел (yayan gidiyordu), ехал (araçla gidiyordu), летел (uçuyordu), плыл (deniz yoluyla gidiyordu). Böylelikle Rus dilinde hareket aynı zamanda yön ve usulle de yapılandırılır, ayrıca fiilin kökü hareketin şeklini, örnekler ise yönünü gösterir. Başkurt diline gelince onda yön ve usul kelimelerle: *килеу* (gelmek), *китеу* (gitmek), *барыу* (varmak), *йөрөү* (yürümek), *менеу* (çıkma), *төшөү* (inmek), *атлау* (adım atmak), *йөзөү* (yüzme), *осоу* (uçmak) ve söz dizimi (*килә ята* (geliyor), *китеп бара* (gidip geliyor), *кайтып инде* (gidip döndü), *сығып ките* (çıkıp gitti), *осоп төштө* (düştü), *йөзөп килде* (yüzerek geldi) yollarıyla verilir. Aynı zamanda Başkurt dilinde usul ve hareketin bir zamanlar ihtimal fonetik yolla da şekillendirildiğini kaydetmek gerekir. İkili fiiller *килеу* (gelmek)-*китеу* (gitmek), *йөрөү* (yürümek)-*йөзөү* (yüzme), *атлау* (adım atmak)-*азымлау* (adımlamak), *әйләнеу* (dönüp durmak)-*өйрөлөү* (dönmek), *баһыу* (kalkmak)-*батыу* (batmak) vd. tarihsel olarak aynı kökene dayanırlar. Görülüyor ki semantik değişiklikler kökte olduğu gibi eklerde de değişikliklere sebep olmuştur. Özellikle *атлау* (adım atmak)-*азымлау* (adımlamak) fiillerinin kadim ortak kökü *ат* *-аҙ* *-ад* vd. fonetik varyantları da olan *ај* sözcüğüdür. *Ај* kökünün sayılan varyantları *аяк* (ayak, el ayak), *азым* (adım), *азақ* (son), *атлау* (atlamak) vd. çağdaş kelimelerin kökenidir. Şu halde sözcükteki semantik değişiklikler kökün görünüşünde de fonetik değişikliklere sebep olmuştur. Benzer değişikliklere *килеу* (gelmek), *китеу* (gitmek) fiilleri de maruz kalmışlardır. Bu örnekte yakınlaşma ve ayrılma anlamları ekin fonetik görünüşünde meydana gelen değişikliklerle verilmiştir.²⁸

Başkurt dilinin millî özgünlüğü özellikle mitolojik gerçeklerle kayıtlı kelime hazinesi incelenirken canlı şekilde ortaya çıkar. Mitolojik kahramanlar (Урал батыр 'Ural Batır', Һомай 'Хумай', Leylek Dede) ve efsaneleştirilmiş kişiler (кендек инәй 'ebe', белемсе 'aktar'), mitolojik ve mitolojileştirilmiş hayvanlar (Аҡбузат 'Акбузат', kanatlı at, Аҡ йылан 'ak yılan - yılanların şahı, şahmaran'), mitolojik ve mitolojileştirilmiş bitkiler (абаға сәскәһе ашк merdiveni', күгәрсен күзе 'beni unutma') vd. adları buna örnektir.

Uzmanlar, Başkurt edebî dilin gelişmesini milli öncesi ve milli sonrası olmak üzere iki döneme ayırırlar. Ural -İdil (Ural -Povolja) Türklerinin yazı ve edebî dili ilk dönemi Çağatayca (XV-XVIII yy.), Harezm Türkleri veya Altınorda (XIII -XIV yy.), Karahan-Uygur (XI -XII yy.), aynı zamanda tarihsel olarak bağlı olduğu Doğu ve Batı Türk hakanlıklarının (VI -XII yy.) Runik Türk edebî dil ve kadim Uygur edebî (VII-XI yy.)dillerine girer.²⁹

²⁸ Yanguzin -Hisamitdinova, *a.g.e.*, s. 352.

²⁹ Ethem Tenişev, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka, Moskova 1979, s. 85 -86.

İdil-Ural Türklerinin yazı - edebî dilini Başkurtların sadece eğitimli olanları kullandı³⁰, ancak esasında farklı lehçe ve şiveleriyle millî konuşma vardı. Başkurt folklorunun *sesen* (сәсән Tr. ozan, âşık, meddah)lerin işlediği ve toplumda oldukça aktif bir şekilde vazife gören üst -lehçe bir dili vardı.

Bütün üç dil seviyesi de birbiriyle sıkı bir etkileşimde bulunuyorlardı: Başkurt millî konuşma diline ve folklor diline Türklerin yazılı-edebî dilinden bazı unsurlar geçti aynı zamanda Başkurtların XVIII. yüzyılda Rus devletine girmeleriyle artan farklılık belirtiler ortaya çıktı. Yazı diline Başkurt dilinin konuşma ve folklor dilinden pek çok kelime ve tamlamalar, Rus dilinden alıntılar girmeye başladı. Başkurt *şejere* (şecere)ler, anlaşımlar ve diğer kararnameler, mektuplar, zamanın edebî eserleri buna delalet ediyor. ³¹ XVI -XVIII yy. da kendisinde henüz Türk geleneklerinin güçlü olduğu eski Başkurt yazı -edebî dilinin oluşması gerçekleşir böylece. Tasvir edilen eğilim, eğitim hareketlerinin doğması ve büyümesi ve Başkurt yazar ve şairlerin (M. Akmulla, M. Umetbayev vd.) kitleler hâlinde edebiyata girmesiyle beraber büyüdü. Ulus öncesi devir eski Başkurt dilinin şekillenmesiyle böylece sona erer.

XIX. yüzyılın sonunda Başkurt dilinde millî devir başlar. Bu devri dörde ayırmak mümkündür: 1) Edebî dilin fonksiyonlarını eski Başkurtçanın veya İ. G. Galyautdinov'un tabiriyle "Başkurtlaşmış İdil -Ural Türkleri"nin yerine getirdiği XIX yüzyılın sonundan 1920'li yılların başı; 2) 20'li yılların başından XX yy. da Başkurt edebî dilinin çağdaş niteliklerinin oluşur; 3) 30-40'lı yıllarda Başkurt edebî dilin temel terminolojisi, fonksiyonel üslupları, imla ölçüleri ve telaffuz (orfoepiya) şekillenir; 4) 50-90'lı yıllar, kelime hazinesi zenginleşmiş, bazı imla ölçülerinin değiştiği ve Başkurt edebî dilin istikrara kavuştuğu, Başkurt edebî dilin devam eden mükemmelleşmesiyle ayırt edilir; 5) XX. yüzyılın 90'lı yılların başından günümüze kadar Başkurt dilinin devlet dili olarak gelişimi devam ediyor.

5 Şubat 1999 yılında Başkurdistan Cumhuriyeti Devlet Meclisi - Kurultayı tarafından "Başkurdistan Cumhuriyeti Halklarının Dilleri" hakkındaki kanun kabul edildi. Kanun Rusçayla beraber Başkurt dilinin de resmî dil olmasını sağladı. Özel dil kanununun kabul edilmesi, Başkurdistan Cumhuriyeti halklarının dillerinin korunması, öğrenilmesi ve gelişimine yönelik 2000-2005 ve 2006-2010 yıllarında hazırlanan devlet programları, Başkurdistan Cumhuriyeti anayasasında yapılan değişiklikler, Başkurdistan Cumhuriyeti'nin "Eğitim hakkındaki" kanunu, dil politikasına yönelik düzenlenen 30'dan fazla düzenleme

³⁰ İsmuhammet Galyautdinov, *Tyurkskaya filologiya*, Akademi Nauk Başkırtistan, Ufa, 2000, s. 25.

³¹ Galyautdinov, a.g.e., s. 30 -31.

Başkurt dilinin gelişimi ve toplumsal fonksiyonlarının gelişmesi, prestijinin artması için uygun şartları sağlamıştır şüphesiz.

Başkurtça, eğitimde, kültürde, kitle iletişim araçlarında daha aktif şekilde fonksiyonel olmaya; yerleşim yerleri, trafik işaretleri, etiketler ve levhalar bu dilde adlandırılmaya başladı.

Son yıllarda demiryollarında, havaalanlarında, deniz, otogar ve şehir ulaşım araçlarında duyurular Başkurtça yapılmaktadır. Bilişim teknolojisi alanında iyiye gidiş fark ediliyor. Dil ve bilgi teknolojileri laboratuvarları kurulması Başkurt dilinin bilgisayar programlarının hazırlanmasında fonksiyonel olmasını sağladı. Devlet statüsü, ülke ve dünyada meydana gelen radikal değişikliklerin Başkurt edebî dilinin gelişimini etkilememesi mümkün değildi. Son yıllarda özellikle toplumsal, siyasal ve bilim terminolojisi güçlü bir dönüşüme uğradı. Mesela, Sovyet devrinin neolojizmleri (sovhoz, kolhoz, kolhoznik) tarihsel oldu, düne kadar eskimiş denilen tanımlamalar (*мәхәррир*, (muharrir (*yazar*), *сәркәтһип* (*serkatip* -sekreter), *табиһ* (*tabip* -doktor) vd. geri döndü. Dilde yeni kelimeler türetildi. Mesela: *көһйәрмән*-«tarafar, seyirci», *йәнһүрәт*-«çizgi film». edebî dile konuşma dilinden, halk dilinden sözcük ve tamlamalar girmeye başladı. Krş. : *гәзит* (*gazit* - gazete), *урыҫ* (*Uris* -Rus) vd. Şüphesiz, kelime hazinesinde önemli değişiklikler oldu zira kelime hazinesi toplumsal hayattaki olaylara çabuk tepki veriyor hatta Başkurtça dilbilgisinde yeni formlar ortaya çıktı, Rusçanın etkisiyle bağımlı bileşik cümleler, öykünme (calgute)vd. faal hâle geldi. İmlanın etkisiyle genç neslin konuşmalarında Ў, У, yumuşak В sesleri uygulamada kayboluyor, onların yerine **б**, **в** kullanılıyor. Krş. : : *ваҫ*, *Вәсилә*, *сәбәп*, *бабай*³² Başkurt yazı dili edebî dil gibi çok zor bir yoldan geçti.

Birçok Türk milleti gibi, Başkurtlar da İslam'ı kabulden önce Runik alfabe-sini kullanıyordu (VII-XII yy.), Başkurt boyların kadim Runiklerle benzer tamgalara (damga) sahipti. Başkurtlar anlaşılan daha sonra Uygur alfabesini kullandılar çünkü Altınordu'da hanların fermanları ve diğer belgeleri Uygur ve Arap alfabeleriyle yazılıyordu.³³

Başkurtlar ve diğer birçok millet için yazı malzemesi hizmetini taş gördü. Bunun için sadece taş tabletler, taş parçaları kullanılmadı, sık sık kayalara yazılar oyuldu. Usta önce taşa kömürle veya kükürtle harfin resmini geçirir daha sonra ise keski ve çekiç yardımıyla resme göre harf dizisini işlerdi. Taşın Baş-

³² Firdevs Hisamitdinova, *Başkirskiy yazık*, İzdatelsva Govorun, Moskova, 2011, s. 5.

³³ Ethem Tenişev, *Yazıkı Mira: Turskiyi Yazıkı*, Nauka Yayınları, Moskova, s. 105 -109.

kurtlarda yazı hizmetini gördüğüne sadece mezar, sınır, antlaşma taşları değil halk türkülerinden mısralar da şahitlik eder:

Ural'ıma sağ salım dönersem,

Bu hikâyeyi onun taşlarına yazacağım.

Başkurtlarda yazı için uygun (ulaşılabilir) malzeme Ruslarda da olduğu gibi huş ağacının (akağaç) kabuklarıydı. Deyimler buna delildir: Beryöste (huş ağacı kabuğu)ye yazılmayan şeye inanma yani saçma sapan konuşma. Başkurtlar, taş ve huş ağacının kabuklarından başka deri ve tahtalara da yazarlardı. Daha sonra kumaş ve kâğıttan da yararlanmaya başladılar.

Başkurtlar İslamiyeti kabulle birlikte Arap alfabesini kullanmaya başladılar. 1928 yılında Başkurtlar Latin alfabesine, 1939 yılında ise Rus alfabesi (Kiril)ne geçtiler. Kiril alfabesinin daha XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Başkurt diline girdiği ve Başkurt aydınlarının Rus kesiminin parçası olduğunun ilginç olduğu belirtilmelidir.

Başkurt dilinin Kiril alfabesine dayanan günümüz alfabesi 42 harften oluşuyor. Rus diliyle ortak 33 harften başka Başkurt dilinin spesifik sesleri için 9 harf daha alındı. Alfabenin kolaylaştırılması Başkurtlar arasında okuma yazma oranının büyümesine vesile oldu. Diğer taraftan yazının değiştirilmesi milletin geçmişteki kültürüyle bağının kopmasına ve tarihî hafızanın hayatî bölümünün kaybolmasına yol açtı.

BİRİNCİ BÖLÜM

SES BİLGİSİ-ФОНЕТИКА

Başkurt Dilinin Sesleri ve Harfleri-Башкорт теленен өн һәм хәрефтере

Başkurt dili, Türk Dilleri arasında en eski ve kendine özgü dillerden biridir. Diğer dillerden farklı olarak Başkurt dili dünyanın ses zenginliklerini içine almıştır. Başkurt dili özellikle

“ә, ө, җ, һ, ҙ, ҫ, Һ, Ҡ, Ғ” özel sesli ve sessiz harfleriyle diğer Türk/Türkî dillerinden de ayrılır.

Bunlardan “ә, ө, җ, һ, ҙ, ҫ, Һ” İngilizcenin sesleriyle benzerlik gösterir. Karşılaştırmak için:

ә: башк. әсәй (esey) - ana,

ө: башк. өй (üy) - ev

ү: башк. үлән (ülen) - ot

һ: башк. моң (mon) - melodi

ҙ: башк. беҙ (biz) - biz

ҫ: башк. кеҫә (kise) - cep

Һ: башк. һауа (hawa) - hava

Başkurt Dili Alfabeti-Башкорт алфавиты

Kadim devirlerden beri Başkurtlar Orhun alfabesini kullandılar. İslamiyeti kabul etmeleriyle beraber Arap alfabesini kullanmaya başladılar. 1929 yılında Arap alfabesi Latin alfabesiyle yer değiştirdi. 1940 yılından itibaren ise Başkurtlar Kiril alfabesini kullanmaya başladılar.

Spesifik fonemler için “ә, ө, җ, һ, ҙ, ҫ, Һ, Ҡ, Ғ” özel işaretlerine ek olarak Çağdaş Başkurt yazı dilinde Rus alfabesinin bütün harfleri kullanılmaktadır.

Başkurtların Kullandıkları Alfabeler

İslamiyetin kabul edilmesine kadar Run alfabesi

İslamiyetin kabul edilmesiyle birlikte Arap alfabesi

1928 -1939 yılları arasında Latin,

1940'dan bu yana Kiril asıllı Başkurt Alfabetini kullanmaktalar.

Harf sırası aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

	Başkurt Al- fabesi	Okunuşu	Latin	Başkurtça örnek	Transkripsiyon	Türkçe
1	Аа	а	Aa	Атай	Atay	Baba
2	Бб	бы	Bb	Бала	Bala	Çocuk
3	Вв	вы	Vv	Вагон	Vagon	Vagon
4	Гг	гы	Gg	Газ	Gaz	Gaz
5	Ғғ	ғы	Ğğ	Ғалим	Ġalim	Alim
6	Дд	ды	Dd	Дингез	Dingez	Deniz
7	Зз	зы	Zz	Зур	Zur	Büyük
8	Ее	йэ	Ye ye	Егет	Yeget	Yiğit
9	Ёё	йо	Yo	Ёлка	Yolka	Çam Ağacı
10	Жж	жы	Jj	Жетон	Jeton	Jeton
11	Зз	зы	Zz	Заман	Zaman	Zaman
12	Ии	и	İi	Икмәк	İkmek	Ekmek
13	Йй	йы	Yu	Йыһан	Yıhan	Dünya
14	Кк	кы	Kk	Кәмә	Keme	Kayık
15	Кк	кы	Kk	Кала	Kala	Şehir
16	Лл	лы	Ll	Лимон	Limon	Limon
17	Мм	мы	Mm	Мамык	Mamık	Pamuk
18	Нн	ны	Nn	Нур	Nur	Nur
19	Ң ң	ңы	Ñ ñ	Моң	Moñ	Melodi
20	Оо	о	Ŭ ŭ	Оло	Olo	Büyük
21	Өө	ө	Ū ū	Өй	Öy	Ev
22	Пп	пы	Pp	Парк	Park	Park
23	Рр	ры	Rr	Рәхмәт	Rehmet	Teşekkür
24	Сс	сы	Ss	Саф	Saf	Saf
25	ҘҘ	Ҙы	Ss	БаҘыу	Basıv	Tarla
26	Тт	ты	Tt	Тупрак	Tuprak	Toprak
27	Уу	у	Uu	Урман	Urman	Orman
28	Үү	ү	Üü	Үтек	Ütek	Ütü

29	Фф	фы	Ff	Фил	Fil	Fil
30	Хх	хы	Kh	Хат	Hat	Mektup
31	Һһ	һы	Hh	Һауа	Hava	Hava
32	Цц	цэ	Ts	Цирк	Tsirk	Sirk
33	Чч	чэ	Çç	Чек	Çek	Çek
34	Шш	шы	Şş	Шағир	Şağır	Şair
35	Щщ	ща	Şç	Щётка	Şotka	Fırça
36	Ь		Yumuşak okutur	Пальто	Palto	Palto
37	Ы ы	ы	İi	Ынйы	Inyı	İnci
38	Ъ		Sert/kalın okutur	Кульяулык	Kulyavlık	Havlu
39	Ээ	э	E é, i	Эт/Элек	Et/İ/Elik	Köpek/İlk
40	Әә	ә	E - ä	Әсәй	Esey	Anne
41	Юю	йу	Yu	Юл	Yul	Yol
42	Яя	йа	Ya	Ямғыр	Yamğır	Yağmur

Çağdaş Başkurt Dili 42 harften oluşmaktadır. - Хәзерге башкорт әзәби телендә 42 хәрәф бар:

42 harften

9’u sesli: **а, о, у, ы, ә, ө, ү, э (е), и;**

27’si sessiz harftir: **б, в, г, ғ, д, з, ж, з, й, к, к, л, м, н, ң, п, р, с, ҫ, т, ф, х, Һ, ц, ч, ш, щ;**

4’ü bileşik seslerden oluşan diftong harflerdir: **е (йэ), ё (йо), ю (йу), я (йа)**

2’si ise“**ъ, ь**” ses değerleri yoktur, yalnız kelimeye incelik veya kalınlık verir.

Sesli harfler, а, о, у, ы, ә, ө, ү, э (е), и;

9 **а, ӱ, u, ı, е, ӱ, ü, í (і), і;**

Sessiz harfler, к, к, г, ғ, д, з, ж, з, й, к, к, л, м, н, н, п, р, с, җ, т, ф, х, Һ, ц, ч, ш, ш;

27

b, w, g, ğ, d, z -ž, j, z, y, k, k -q, l, m, n, ñ, p, r, s, s -ś, t, f, x, h, ts, җ, ş, şç;

Diftong harfler, е (йэ), ё (йо), ю (йу), я (йа)

4

í (yi), yŭ (yŭ), yu (yu), ya (ya),

Ses değeri olmayan işaretler,

2

Ъ, Ь

Sesli Harfler - һузынкы өндәр

Sesli harflerin doğru telaffuzu - һузынкыларзың дөрөҗ әйтелеше

Başkurt dilinde 9 sesli harf vardır.

а (a),

о (ŭ),

у (u),

ы (ı),

ә (e),

ө (ŭ),

ү (ü),

э (í),

и (i),

Bunlardan 8'i sert ve yumuşak sesli olmak üzere eşleşirler:

а - ә,

у - ү,

о - ө,

ы - э (e)

“a, y, o, ы” seslileri art (sert) sesliler olarak adlandırılır.

“ə, ʏ, ø, э (e),” ‘и’ seslileri ön (yumuşak) sesliler olarak adlandırılır ve daha yumuşak bir şekilde telaffuz edilir.

‘и’ seslisinin eşi yoktur.

1. [a]. (a) Başkurt dilindeki [a], Türkçedeki [a] seslisinden daha geniş bir boğumlama (artiküle) ve artdilsli bir yapıya sahiptir.

Örnek:

атай (atay) - Baba,

ағай (ağay) - Ağabey,

апай (apay) - Abla.

2. [и] (i) Ağzın ön kısmından ve Türkçedeki (i) seslisinden çok farklılık göstermez ve aynı şekilde telaffuz edilir.

Örnek:

Икмэк (ikmek) -ekmek

Билдэ (bilde) - işaret

3. [o]. (o) -Dudağın arka kısmından söylenir.

Örnek:

Он (on) - Un

Тот (tot) - Tut

4. [ə]. (ü). Dudakların öne doğru uzatılmasıyla çıkarılan bir sestir. Sesi gırtlak rezonatörüne yoğunlaşmışsa da büyük bir genişliğe sahip olmasıyla ayırt edilir.

Bu ses İngilizcede de vardır.

Örnek:

Өй (üy) - Ev

Бөгөн (bügün)-bugün

5. [y] (U). Sislisi arka üst damaktan uzun bir şekilde telaffuz edilir. Kelime başında ve sessizler arasında bulunduğu zaman [y] (u) sislisi gibi okunur. Fakat sisliler arasında ve sözcük sonunda iken “ÿ [w]” şeklinde telaffuz edilir.

Örnek:

урам (uram)-sokak,
күрай (kuray) - kuray,
тау (taw)-dağ,
тауык (tawık) - tavuk.

6. [ÿ] (ü). Öndil ve dudaktan telaffuz edilir. Bu ses İngilizce ve Almancada da bulunur. [ÿ] sesi sözcük başında ve sessizler arasında yumuşak [ÿ] (ü) şeklinde telaffuz edilir. Sisliler arasında ve kelime sonunda ÿ[w] şeklinde telaffuz edilir. Yaklaşık olarak İngilizce ve Almancadaki [u] sesine karşılık gelir.

Örnek:

улән (ulen)-ot,
Көүек (kiwik) - gibi,

7. [ы] (ı). Türkçedeki bilinen (I) harfine benzer.

Örnek:

ысык (ısık)-çiy.
тын (tın)-sessizce, был (bıl)-bu,

8. [э] (i), Ön dudaksız ses. Açık hecelerde özellikle vurgulu olanlarda normal uzunluğuyla öteki sislilerden çok ayrılmaz. Gerçi diğer sislilere kıyasla kısa sayılır.

Örnek:

элек (ilik)-ilk,
эпоха (epoha)-çağ, devir,
электрик (elektrik) - elektrik

9. [ə] (e), Geniş ve uzun ön ses. [ə] sesli telaffuz edilirken dil hemen hemen hareket etmez, çene aşağı doğru iner. Dilinizin ucunu alt dişlerinize indirin ve Siz [ə] sesini alırsınız. [ə] sesi Türkçenin [ə] (e) sesinden daha açıktır.

Bu sesli İngilizcede de vardır.

Örnek:

Әсәй (eseý)-anne,

Әкиәт (ekiyet)-masal,

Seslilerin Sınıflandırılması

Başkurtçada tam geniş o, ö seslileri yerine biraz daha kısa telaffuz edilen u, ü ye göre biraz daha geniş o (ũ), ø (ũ), seslileri vardır.

Örnek:

Борон

Койрок

Тормош

Оло

Төлкө

Өлкән

Бөйөк

Başkurtçadaki ә seslisi, Türkçede e seslisinden biraz daha geniş ve açık telaffuz edilir.

Örnek:

Әби

Әсә

Әйзә

Хикәйә

Başkurtçada e ile i arasında normalden daha kısa telaffüz edilen э (í) seslisi mevcuttur.

Örnek:

Элэк

Эт

Başkurtçada y (u), ɣ (ü) sesleri, Türkçede o, ö olmuştur.

Örnek:

Юл -yol

Тыра -doğru

Һүҙ -söz

Күҙ -göz

Başkurtçada o (ũ), ø (ű), Türkçede u, ü seslileri, olmuştur.

Örnek:

Кош -kuş

Өс -üç

Көн -gün

Başkurtçada, Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde ki e seslisi benzeşme yoluyla kalınlaşarak a olmuştur.

Örnek:

азан - ezan, давам - devam, йавап - cevap

Arapça ve Farsçadan alınan a seslisi bazı kelimelerde incelerek kısılıp э seslisine dönüşmüştür.

Örnek:

Әхвәл, Ривайәт

Sessiz Harfler - Тартынкы өндөр

Sessiz harflerin doğru telaffuzu - Тартынкылардың дөрөс әйтелеше

Başkurt dilinde 27 sessiz harf vardır:

б (b), в (v), г (g), ғ (ğ), д (d), з (z -ž), ж (j), з (z), к (k),
к (k -q), л (l), м (m), н (n), ң (ñ), п (p), р (r), с (s), ç (s - ś), т (t),
ф (f), х (x -kh), Һ (h), ц (ts), ч (ç), ш (ş), ш (şç).

Ц (ts), Ш (şç), Ч (ç) sessizleri Rusçadan geçen kelimelerde kullanılır.

Başkurtçaya has 6 sessiz harf kullanım özellikleri göstersedeki şekilde eşleşirler:

ғ (ğ) - г (g),
з (z -ž) - з (z),
к (k -q) - к (k),
ң (ñ) - н (n),
ç (s -ś) - с (s),
Һ (h) - х (x -kh),

“F, З, Ç, К, Һ, h” gibi spesifik sessizlerden başka diğer tüm sessizler Rusçada olduğu gibi okunurlar.

1. [б] (b). Tonlu harf yumuşak telaffuz edilir. [б] (b) sesi bitişik dudakların akıcı aralanmasıyla germeden çıkarılır. Dudakları hafifçe bitiştirip ve bir süre kapalı durumda tutmak ondan sonra hava akımının basıncıyla ağızdan havanın bırakılması gerek.

Örnek:

баһар (bazar) - pazar,
бөһрә (büze) - kıvrık, bukleli,

2. [B] (v). Bu harf Başkurt dilinde iki sesi; [B] (v) ve [ŷ] = [w]'yi göstermek görevini görür. Dudakları biraz germekle telaffuzu sağlanır. Alt dudak hafifçe üst dişlere yapıştırılır ve ortaya çıkan aralıktan hava akımı geçer. İngilizcede ki w ye benzer.

Örnek:

вагон (vagon) -vagon,

2a[ŷ] = [w] . Ses tellerinin titreşmesi sonucu iki dudağın hareketleriyle ortaya çıkan Başkurt dudak seslisi telaffuz esnasında gerilmiş dudaklar öne hareket eder, güçlü bir şekilde yuvarlaklaşırlar. Hava akımı dudakların oluşturduğu aralıktan güçlükle geçer ve ağız köşeleri çabuk ve enerjik biçimde açılır. Bu ses İngilizcede vardır.

Örnek:

Вақыт (vakıt) -zaman, vakit

Вақиға (vakiğa) -vakıa

Вак (vak) -küçük

3. [r] (g). Ortadil seslisi, temasla seslendirilen bu harf [r] (g) gibi telaffuz edilir. Fakat daha az bir gerginlikle.

Örnek:

гөл (göl) - gül, çiçek,

гараж (garaj) -garaj

4. [F] (ğ). Harfi dilin en arkasından sızıcı sessizdir. Gerilmeden telaffuz edilir. Derin arka dilli sesli aralamalı bir sessiz harf. Zorlanmadan, akıcı indirilmiş yumuşak ağız tabanı ile, neredeyse dil sırtının arka kısmıyla üst üste oturmakla telaffuz edilir. Bunu telaffuz ederken dil sırtının arka kısmı ve küçük dil üst üste oturur ve ayırır, öylece yükselen aralıktan telaffuz oluşur.

Örnek:

ғаилә (ğaile) -aile

ағай (ağay) - ağabey, amca, dayı

Ағизел (ağizel) - Akidil nehri

5. [д] (d). Sesli bir sessiz harf, Türkçenin (d) gibi. Bunu telaffuz ederken dilin ucu kaldırılır ve dış yuvalarına sıkıştırılır, böylece engel oluşur. Hava akıntısı sesle bu engeli yok eder, böylece [д] sesi oluşturulur.

Örnek:

динге́з (dingiz) - deniz

да́рыу (darıv) - ilaç

до́ға (doğa) - dua

6. [з]. Sesli, dişlerin arasında oluşan bir harf Türkçede böyle bir ses yoktur. Bunu telaffuz ederken dil yayılır ve rahat tutulur. Dişler dili çok sıkıştırmamalı. Bu aralığına hava akıntısı gider ve [з] sesi oluşur. Böyle bir ses İngilizcede de var.

Örnek:

за́р (zur) - büyük

бе́з (bez) - biz;

7. [ж]. Türkçede [j] gibi, fakat kalın okunur. Telaffuz ederken dilin ön kısmı dış ağzına doğru kaldırılır.

Örnek:

жу́рнал (jurnal) - dergi,

ба́жа (baja) - bacanak

8. [з] (z). Türkçede (z) gibi. Dil az zorlanmalı. Dilin ucu dış yuvalarının karşısında bulundurmalı. Hava akıntısı sürtünerek dilin ön kısmı ve dış yuvalarının arasında oluşan çıkıntıyı geçerek oluşur.

Örnek:

за́ман (zaman) - zaman

9. [й] (y). Türkçede [y] gibi. Bunu telaffuz ederken dilin orta kısmı ağız tabanına doğru yükselir, hava basınçla çıkarılır, bunu yaparken gürültü duyulur.

Örnek:

йылан (yılan) - yılan,

йылы (yılı) - ılık.

10. [к] (k). Sessiz ortalıklı hafifçe sıkıştırılmış Türkçede [к] gibi telaffuz edilir, fazla zorlanmadan dil az sıkıştırılır. Patlama dilin arka tarafı yumuşak ağız tabanının birleştirmesiyle sağlanır.

Örnek:

кәрәк (kerek) - gerek,

кейем (kiyim) - elbise

11. [к] (k -q). Dilin arka derinliğinde çıkan bir ses.

Örnek:

курай (kuray) - kuray,

кымыз (kımız) - kumıs,

кыз (kız) - kız.

12. [л] (l). Aramalı, diş yuvalı -diş ağızlı bir sestir. Akıcı, zorlamadan, dilin ucu diş yuvalarına doğru yükselerek telaffuz edilir.

Başkurt dilinde sessiz harflerin yumuşaklığı seslilerin seslerine bağlıdır. Yumuşak seslilerin yanındaki sessizler yumuşak telaffuz edilir.

Örnek:

ләкин - lakin,

илдар - ildar.

13. [м] (m). Birleşmiş dudakların sesiyle oluşur.

Örnek:

матур (matur) - güzel

мәктәп (mekteп) - okul

14. [н] (n). Aralıklı diş yuvalı -ağız tabanlı burun bir sonattır, zorlanmadan telaffuz edilir. Bunu telaffuz ederken dilin ucu dış yuvalarına doğru yükselir.

Örnek:

никах (nikah) - nikah

наз (naz) - naz

15. [ң] (ñ). Dilin arka derinliğinde burundan telaffuz edilen sessiz bir harftir. Bu ses oluşurken dilin kökü ve küçük dil yumuşak ağız tabanına dayanır ve ağızdan hava çıkışını engeller; hava akıntısı buruna gider ve ses sanki ‘burunla’ telaffuz edilir. Bu ses İngilizcede de var.

Örnek:

миңә - bana,

безҙең - bizim,

моң - melodi;

16. [п] (p) Bunu telaffuz ederken dudaklar az sıkıştırılır. Bu ses sıkıştırılmış dudakların aniden aralanmasıyla oluşur, hava akıntısı zor dışarıya atılır, dişlerin üstünde sanki bir patlama sesi oluşur.

Örnek:

парк (park) - park,

капка (kapka) - kapı, kale

17. [p] (r). Ön dilli, sessiz, basınçsız, dilin kaldırılmış ucunun dış yuvalarıyla veya sert ağız tabanının ön kısmıyla, dil ucunun az hafif bir titremesi sonucu hava basıncıyla oluşur.

Örnek:

рәхмәт (rehmet) - teşekkür ederim,

кыяр (kıyar) - salatalık,

бар (bar) - var.

18. [c] (s). Ön dilli dış -ağız tabanlı aralıklı sessiz bir harf. Dilin ucu dış yuvalarının karşısındadır, hava akıntısı sürtünerek dilin ön kısmı ve dış yuvasıyla oluşan çıkıntı üzerinde geçer. [c] sesi zayıf, ama [ç] sesinden daha basınçlı telaffuz edilir.

Örnek:

сәскә (seske) - çiçek

һандуғас (handuğas) - bülbül

19. [ç] (s - ś). Sessiz dişlerin arasındaki bir ses. Türkçede bu ses yoktur. Bunu telaffuz ederken dil rahat olmalı ve hiçbir şekilde sıkıştırılmamalı. Dilin ucu yukarıdaki ön dişlerinin keskin kısmına yerleştirilmelidir. Dişler dili aralık bırakarak sıkıştırırlar. Bu aralığa hava akıntısı geçer ve bu ses oluşur. Bu ses “ıslıklı” değil “peltek” bir yapıya sahiptir. Böyle bir ses İngilizcede var.

Örnek:

баҫма (basma) -köprü

кеҫә (kise) - cep

20. [т] (t). Bunu telaffuz ederken, dilin ucu tam bir engel oluştururken, ön üst dişlerinin arka kısımlarına sıkıştırılmalıdır. Hava akıntısı sesle bu engeli yırtar ve [т] sesi oluşur.

Örnek:

тамыр (tamır) - kök, тарих (tarih) - tarih

21. [ф] (f) Dişler az sıkıştırılır. Alt dudak üst dişlerini az sıkıştırır ve bu oluşan aralığa hava akıntısı geçer.

Örnek:

фил (fil) - fil
сифат (sifat) - sifat
саф (saf) - saf

22. [х]. Başkurt sesi [х] daha arka bir artikülasyonla ve güçlü nefes almayla telaffuz edilir.

Örnek:

халык (halık) - halk
хата (hata) - hata
хикәйә (hikeye) - hikâye

23. [һ] (h) Akıcı, gırtlak sessiz bir harf, [х] bir sesine benziyor olsa da, bu ses hafif, neredeyse sessiz bir nefes vermektir, daralmış bir ağızdan az fark edilen bir sesle telaffuz edilir. Dil her hangi belirli bir pozisyonda durmaz, ondan sonra gelen seslinin sesine göre telaffuz edilir. Dilin arka kısmı yumuşak ağız tabanına yükselmemeli aksi takdirde Rusçadaki [х] seslisi oluşur. [һ] sesi Türkçede de vardır.

Örnek:

һауа (hava) - hava
һаулыҡ (halık) - sağlık
һыу (hıv) - su

24. [ц] (ts). İşbu ses Başkurtça kelimelerde kullanılmaz, Rusçadan alınmıştır. Rusçada olduğu gibi telaffuz edilir.

Örnek:

цирк (tsirk) - sirk

25. [ч] (ç). Sessiz az sıkıştırılmış sert ağız tabanlı ön orta dilli sessiz bir harf. Başkurtça kelimelerde yok, Rusçadan gelmiştir.

Örnek:

чех (çeh) -atölye

26. [ш] (ş). Sert ağız tabanlı, aralıklı sessiz bir harf. Bunu telaffuz ederken dilin orta kısmı ağız tabanına dayanır. Bu ses zorlamadan, patlatmadan oluşur.

Örnek:

шаршав (şarşav) - örtü,

шаршамбы (şarşambı) - çarşamba

27. [щ] (şç). Bu ses Başkurtça kelimelerde kullanılmaz, Rusçadan gelmiştir. Rusçadaki gibi telaffuz edilir.

Örnek:

Щетка (şçotka) -fırça

Я, ю, е, ё,

Bu harfler iki sesi bildirir. Хәрефтәре икешәр өндө белдерә:

я = [й] + [а], ю = [й] + [у], е = [й] + [е], ё = [й] + [о].

1. е хәрефе

е harfinin iki çeşit fonksiyonu vardır. е хәрефе ике төрлө функция үтәй:

е harfi kelimenin başında kullanıldığı zaman ye/ йә sesi şeklinde kullanılır.

е хәрефе һүз башында йә ишетелгән урында ғына языла:

Örnek:

еп [йәп],

егет [йәгәт],

етмеш [йәтмәш],

ер [йәр].

e harfî kelimenin ortasında ve sonunda kullanıldığı zaman ise э/i sesi şeklinde kullanılır.

Һүз уртаһында һәм аҙағында э өнө ишетельә лә, е хәрефе

Örnek:

ете [йэтэ],
етмеш [йэтмэш],
элек [элэк].

Rusça vasıtası ile diğer dillerden alınan kelimeler genel dil kuralları şeklinde kabul edilir.

Урыҗ теле аша ингән урыҗ һәм башка тел һүззәре төп телдәгесә кабул ителгән:

Örnek:

Европа, Египет, поезд, кафе.

2. ё harfî Rusça ve Rusça vasıtası ile diğer dillerden alınan kelimelerde yo şeklinde işitildiği gibi yazılır.

ё хәрефе урыҗ теле һәм уның аша ингән һүззәрзә йо ишетелгән урында языла: ёлка, самолёт, лётчик, шофёр.

ёлка [йолка],

3. ю harfî yu işitilen kelimelerde yazılır. /ю хәрефе йу ишетелгән һүззәрзә языла: юғалтыу, юл,

Örnek:

юрған, юғары, юк -бар, юрамал, Ажьюл.

Rusçadan vasıtası ile diğer dillerden alınan kelimeler alındığı şekli ile korunarak yazılır.

Урыс теленән үзләштерелгән һүзәрзән шул телдәге язылышы һақлана:

Örnek:

бюро, меню, революция, юбилей, салют.
юлдаш [йулдаш], якын [йакын], ю хәрефе

4. **я** harfî Başkurtça'da ya işitildiği gibi yazılır.

я хәрефе я хәрефе башкорт телендә йа ишетелгән урында языла:

Örnek:

ялан, япрак, якын, ялбыр.

Rusçadan alınan kelimeler yazıldığı gibi korunur.

Урыс теленән үзләштерелгән һүзәрзән шул телдәге язылышы һақлана:

Örnek:

ярус, юбиляр, отряд.

Alfabenin 42 harten ikisi ses bildirmez.

Алфавиттағы 42 хәрефтең икеһе өн белдермәй:

ь - Kelimeyi kalın okutur. /калын айырыу билдәне.

Örnek:

альпкыс, кушъяулык

ь - Kelimeyi ince okutur. /нәзек айырыу билдәне

Örnek:

көнъяк, төньяк

Rusçadan alınan kelimelerde de incelik bildirir.

һәм урыс теленән алынған һүззәрзә нәзеклек билдәне.

Örnek:

сентябрь, фонарь, автомобиль.

ь, ь Bu işaretlerin olduğu bazı kelimeler ise bölünerek söyleme şeklide vardır.

билдәне кайны бер һүззәрзә өзөп әйткәнде лә белдерә.

Örnek:

донъя, мәсьәлә, тәьсир.

Ünsüzlerde Görülen Ses Olayları:

b/p:Eski Türkçede kelime başındaki b ler p olurken, Başkurtçada bu korunmuştur³⁴.

Örnek:

бик -pek

бармак -parmak

m/b

Örnek:

мин -ben

муйын -boyun

b/v

Örnek:

бар -var

бәр -ver

³⁴ Habibe Yazıcı Ersoy, *Türk Lehçeleri Grameri -Baskurt Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 758 -761.

b/p

Örnek:

бадшах -padişah

бәйгәмбәр -peygamber

h/s

Örnek:

һин -sen

һорау -soru

һеҙ -siz

һыуыҡ -sağlık

һабын -sabun

һарай -saray

s/ç

Örnek:

саҡырыу -çağırma

сығыу -çıkmak

Arapçadan alınan bazı kelimelerde c/ç dönüşmüştür.

Örnek:

мәжбур -mecbur

выждан -vicdan

мәжлис -meclis

хаж -hac

Arapçadan alınan bazı kelimelerde h ünsüzü düşmüştür.

Örnek:

иҫәп -hesap

әрәм -haram

әкиет -hikâye

Ayrıca Başkurtçada, Türkçe kelime ve eklerdeki /ç/ > /s/’dir; /s/ > /h/’dir.

Örnek: sağ>haw; olsa>bulha; elması>almahı; kitapçı>kitapsı; işçilik>eşşélék vb.

Ünlü Uyumu Kuralı - Сингармонизм законы

Başkurt dilinde ünlü uyumu kuralı vardır. Bir sözcükte sesli harfler ancak aynı sıradan; ön veya arka sesli olabilir. Ses yapısı sözcüğün kökünde ve devam eden hecelerde ve sözcüğe eklenen eklerde korunur.

Bu kural büyük bir öneme sahiptir çünkü bütün son ekler ünlü uyumuna uyarlar. Buna uygun olarak nerdeyse bütün son ekler iki şekle sahiptir: sert ve yumuşak.

Кала - Kala (şehir)	Әсәй (eseý) - Anna
Калаға - Kalağa (şehre)	Әсәйгә (eseýge) - Anneye
Калалар - Kalalar (şehirler)	Әсәйзе (eseýzi) - Anneyi

Başkurt dilinde dudak ünlü uyumu da vardır. Dudak sesli “O, Ө” köklerden sonra isim halleri (iyelik ekleri ve - i hâli) eklerinden sonra yine “O, Ө” gelir.

Гөл (gül) - Çiçek	Тормош (Tormoş) - Hayat
Гөлдөн (güldün) - Çiçekte	Тормоштоң (Tormoşton) - Hayatta

Eğer dudak heceliden sonra “o, ө” ile beraber “y, ү” lu heceler varsa bu durumlarda ünlü uyumu bozulur.

Өсәү (Üsev) - üçü	Көлөү (Külöv) - Gülüş
Өсәүзе (Üsevzi) - üçünü	Көлөүе (Külüve) - (onun) gülüşü

Başkurt dilinde ünlü uyumundan başka sessizlerin bir dizi sesliye uyumu da vardır. Arka ve ön seslilerden oluşan tamlamalardaki her sessiz harf yumuşak ve sert telaffuza sahip olur.

Кул (kul) - El	- күл (kul) - göl
Тоҙ (Toz) - Toz	- төҙ (tüz) - direk
Там (tam) - dök	- тәм (tem) - tat
Кала (kala) - kalıyor	- килә (kile) - geliyor

Kök veya gövdeye ekler geldiği zaman bu ekin ilk sessizi sözcüğün kök veya gövdesinin son seslisine uyar.

балалар -
 укыусылар -
 кешеләр -
 урамдар -
 кейемдәр -
 күлдәр -
 китаптар -
 таштар -
 калактар -
 эштәр -
 кыззар -
 таузар -
 айыузар -
 күззәр -

Çoğul Ekler:

1. а, э, ы, е, о, ө, я	-лар	-ләр	балалар - çocuklar, укыусылар - öğrenciler, кафелар - kafeler кешеләр - kişiler (insanlar)
2. л, м, н, ң, з, ж	-дар	-дәр	урамдар - sokaklar, гараждар - garajlar, кейемдәр - elbiseler, күлдәр - göller
3. б, в, г, д, к, ж, п, с, ç, т, ф, х, ь, ц, ч, ш, щ	-тар	-тәр	китаптар - kitaplar, таштар - taşlar, калактар - kaşıklar, эштәр - işler, еләктәр - yemişler
4. э, й, р, у, ү, и, ю	-зәр	-зәр	кыззәр - kızlar, таузәр - dağlar, айыузәр - ayılar, күззәр - gözler

Vurgu - Баңım

Başkurt dilinde vurgu kuralı olarak *son hecenin üzerinde* olur:

кита**п** (kitap) - kitap,
акыл**лы** (akıllı) - akıllı,
кайт**а** (kayta) - dönüyor.

Kelimelere *ek geldiği zaman vurgu son heceye geçer.*

бала (bala) - балалар (balalar), балаларзы (balalarzı) - (çocuk, çocuklar, çocukları)

Җызыл (kızıl) - kızıl, җызылырак (kızılırak) - daha kızıl

Soru zamirlerinde vurgu her zaman ilk hecede bulunur:

җайза? (kayza?) nerede?, nereye?

нисә? (nise?) - күпме? (küpme?) - ne kadar?, kaç?

җайһыһы? (kayhıhı?) - hangisi?

Emir kipinin II tekil şahsında vurgu ilk hecede olur:

аша (aşa) - уе, һөйлә (höyle) - konuş, anlat,

җарағыз (karağız) - bakınız,

һөйләгеҙ (höylegez) - söyleyiniz

Fiile “-ма (-ma), -мә (-me) olumsuzluk ekleri geldiği zaman vurgu mutlaka bu eklerden önce olur:

җара (kara) - җарама (karama) (bak, bakma),

йокла (yokla) - йоклама (yoklama) (uyu, uyuma).

-мын, -мен, -һың, -һең, -быҙ, -беҙ ekleri alan isimlerde,

-тай, -тәй, -дай, -дәй, -ҙай, -ҙәй, -лай, -ләй, -са, -сә ekleri alan zarflarda vurgu mutlaka bu eklerden önce gelir:

мин укыусы - мин укыусымын (ben öğrenciyim),

без җунаҡбыҙ (biz misafiriz),

һиндәй булғым килә (senin gibi olmak istiyorum),

минәңсә эшлә (benim gibi yap).

Pekiştirme edatları “**би**к - çok, gayet, **иң** - en” her zaman vurguludurlar:

иң матур - en güzel,

бик ауыр - çok ağır.

Soru edatlı kelimelerde (һорай кичәксәләре -мы, -ме, -мо, -мө) ve tahmini anlam veren ekler (икеләнеү кичәксәләре -дыр, -дер, -зыр, -зер, -тыр, -тер, -лыр, -лер)de vurgu eklerden önceki hecede olur yani bu edatlar her zaman vurgusuzdurlar:

барзыңмы? - Gittin mi?

бармы? - Var mı?

беләлер - biliyordur

килгәндер - gelmiştir (gelmiş olabilir);

Başkurt dilinde vurgusuz sesliler sadece nicelik itibariyle (uzunluk, kuvvet) ayrılırlar. Vurgulu ve vurgusuz seslilerin nitelik (artikül) farkları duyulduğunda fark edilmezler.

Yabancı dillerden alından kelimelerde vurgu korunur:

химия - himiya,

алгебра - algebra,

концерт - kontsert,

фонетика - fonetika.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ - МОРФОЛОГИЯ

Kelime Türleri - һүз төркөмдәре

Başkurt dilinde söz dizimi (cümle öğeleri) aşağıdaki gibidir:

KELİME TÜRLERİ - ҺҮЗ ТӨРКӨМДӘРӨ		
<i>ASIL KELİME TÜRLERİ - ҮЗАЛЛЫ ҺҮЗ ТӨРКӨМДӘРӨ</i>		
Kelime Türleri -Һүз төркөмдәре	Һорауҙары	Миҫалдар
İsim -Исем	кем? ни? нимә? кемдәр? ниҙәр? нимәләр?	һыу, кош бала -саға
Sıfat -Сифат	ниндәй?	аҡ, тәмле
Sayı -Һан	нисә? күпме? нисәнсе? Һ. б.	бер дүртенсе
Fiil -Ҡылым	нимә (ни) эшләй? нимә эшләргә? нимә (ни) эшләгән? Һ. б.	эшләй килгән барыр
Zarf -Рәүеш	нисек? ни рәүешле? ҡасан? күпме? ни тиклем? ни саклы? кайҙа?	тиҙ элек күп
Zamir -Алмаш	Үҙе алмаштырған һүз төркөмөнөн һорауына яуап бирә	мин шул
<i>YARDIMCI KELİME TÜRLERİ - ЯРЗАМСЫ ҺҮЗ ТӨРКӨМДӘРӨ</i>		
Bağlaç - Төркәүес	бер; берсә; ләкин; бәлки, һәм; да, дә; та, тә; ла, лә; ҙа, ҙә; тик; йә; йәки; йәһиә; әллә; әле; хатта; әммә; менән; юғиһә; юҡһа.	
Ek -Бәйләүес	тиклем; менән; өсөн; кеүек; тиклем; шикелле; табан; карай; аша; буйынса; буйлап; аркала, арқаһында; карай; карамай, карамайынса; карамастан; карағанда; башка; бүтән; һуң.	
Edat -Киҫәксә	ла, лә; та, тә; да, дә; ҙа, ҙә; тик; шул; йә; әллә, әлләсә; хатта; һис; һуң; әле; -мы, -ме, -мо, -мө, мы ни, -ме ни, - мо ни, -мө ни, -ме икән, -дыр, -дер, -дор, -дөр, -лыр, - лер, -лор, -лөр, -зыр, -ҙер, -зор, -ҙөр, -тыр, -тер, -тор, - төр, -сы, -се, ғына, генә, кына, кенә.	

Model Sözcükler - Мөнәсәбәт һүзәр	<i>әйе; бар; албиттә; бәлки; булмаһа.</i>
Ünlem -Ымлык	<i>һай, һай, һай; әй -й -йй. . ; тс -с -с, хи -хи -хи (көлөү); у -у -у (һокланыу, аптырау); йә (дәртләндәргәндә әйтәлә); әлеү (ауыртканда әйтәлә); әлли -бәлли (баланы йоклатканда шулай әйтеп көйләйзәр); әл -лә -лә (һокланыу); һоп (ауыр нәмә күтәргәндә, һикергәндә); әү (тауышка яуап биреп өндәшеү); әүәй (йоклайбыз тиеп әйтеү); әһем -м, э -эм (ауыртканда әйтәлә); әһә (кыуанғанда, кәнәғәт булғанда, көнләшкәндә әйтәлә).</i>
Yansımalar Окшатыу һүзәрә	<i>гәп, дарс, дарс -дорс, дөп, дөп -дөп, та -та, тас, шап, шап -шоп, туп -туп, шарт -шорт.</i>

- 1) İsim -Исем
- 2) Sıfat -Сифат
- 3) Çokluk Eki - һан
- 4) Zamirler -Алмаш
- 5) Zarflar -Рәуеш
- 6) Fiil -Кылым
- 7) Ek -Бәйләүес
- 8) Bağlaç -Теркәүес
- 9) Edatlar - Киçәксә
- 10) Ünlemler -Ымлык
- 11) Model Sözcükler - Мөнәсәбәт һүз

İSİM - ИСЕМ

İsimler Hakkında - Исем тураһында төшөнсә

İsimler, maddeleri belirtirler ve aşağıdaki sorulara cevap verirler.

кем? Kim?, (tekil),

ни? нимә? Ne?

кемдәр? - Kimler?, (Çoğul).

низәр? нимәләр? -Neler?

Örnek:

- Кем килде? - Kim geldi?

- Әсәй килде. - Anne geldi.

“Кем, кемдәр - Kim?” soru zamirleri Başkurt dilinde sadece insanları;

“Ни, нимә, низәр, нимәләр - Ne?” diğer geri kalan bütün canlı varlık, madde ve olayları adlandırmakta kullanılır.

- “Был нимә? - Bu nedir?”

- “Был ыйыр, ат, әтәс, балык, күгәрсен. ”

- “Bu inek, at, horoz, balık, güvercindir. ” diye cevap verilir.

Başkurt dilinde canlı, cansız keza isimlerde cinsiyet morfolojik olarak yoktur, bunlar kelimelerle belirtilir.

бабай - ihtiyar adam	әбей - yaşlı kadın
олатай - dede	өләсәй - ninne
малай - erkek çocuk	кыз - kız çocuğu, kız.

İsimden İsim Yarım Ekleri - Исемдән исем яһау аффиксы

-сы/се, -со/сө:

İsimlere gelerek o isimle ilgili meslek ismi veya bir inanç, bir düşüncenin taraftarı olma anlamında isimler yapar.³⁵

балыксы - balıkçı

тимерсе - demirci

эшсе - işçi

+ғы, +ге, +ғө, +ғо, +кы, +ке, +ко, +кө:

Genellikle zaman anlatan isim ve zarflara gelerek söz konusu zamana ait sıfatlar türetir:

һуңғы - sonuncu

кышкы - kışın

көзгө - айна

+даш, +дәш, +таш, +тәш, +заш, +зәш, +лаш, +ләш: Ortaklık, benzerlik, yakınlık, eşitlik ifade eden isimler türetir.

әсә - әсәләш “anneleş”

ата - аталаш “babalaş”

кор - корзаш “yaştaş, yaşıt; arkadaş”

өй - өйзәш “evdeş, aynı evi paylaşan”

класташ - sınıf arkadaşı

ауылдаш - aynı köyden

-лык/ -лек, -лок/ -лөк:

Bu yarım eki, isimlerden yer adı, soyut kavramlar, araç gereç isimleri adı yapar.

кайын - кайынлык “kayınlık” - Kayın ağaçlarının bulunduğu yer adı.

³⁵ Nikolay Dimitriyev'in “Grammatika Başkirkского Языка” adlı Rusça eserinin 82 -89 sayfaları arası kısmen veya bütün halinde tercüme edilerek yararlanılmıştır.

имән - имәнлек “meşelik” - Meşe ağacının bulunduğu yer adı.

төш - төшлөк “düşlük” öğle vaktine ait olan soyut ya da somut isim.

+лы, +ле, +лө, +лю:

İsimlere gelerek söz konusu isimle ilgili sıfatlar türetir:

атлы - atlı

акыллы - akıllı

укалы - sırmalı

+һыҙ, +һеҙ, +һоҙ, +һөҙ:

Geldiği isim ve sıfatlara olumsuzluk anlamı kazandırır:

иһһеҙ - işsiz

тоҙһоҙ - tuzsuz

-кай/ -кәй:

İsimlere eklenerek şımartma anlamı, küçültme anlamı katarlar.

атакай -babacığım

туғанкай - kardeşçığım

дускай - dostçuğum

сак/сәк// сык/ -сек, -сок /сөк:

Küçültme anlamı katarlar.

колонсак - tay

уйынсык, - оуынса

төйөнсөк - bohça

+ар, +әр, +шар, +ышар, +ешәр:

Sayı isimlerine gelerek paylaştırma ifade eden isimler türetirler.

бирәр - birer

унар - onar

алтышар - altışar

+ау,+әү:

Sayı isimlerine gelerek bu isimlerden sıfat türetir.

үчәү “üçü birlikte”

алтау “altısı birlikte”.

+лап,+ләп:

Sayı isimlerine gelerek aşırılık ifade eden isimler türetir.

унлап “onlarca”

миңләп “binlerce”

+рак,+рәк,+ырак,+ерәк,+орак,+өрәк:

Karşılaştırma ekidir.

киңәрәк “daha geniş”

яктырак “daha parlak”

,+са,+сә:

Çok işlek olan eklerden biridir. Millet isimlerine gelerek o milletin dil ve lehçe ismi yapar.

татарса “Tatarca”

русса “Rusça”

төрөксә”Türkçe”

+тай/+тәй, +дай/+дәй, +зай/+зәй, +лай/+ләй:

таштай - taş gibi

өйзәй - ev gibi

+дам,+дәм,+зәм:

İsimlere gelerek bu isimlerden sıfatlar türetir.

күндәм “uysal, uslu”

бэрзәм “iyi geçinen, dost”

+һыл, +һел:

İsimlere gelerek benzerlik, gibilik ifade eden sıfatlar türetir.

акһыл “beyazımsı”

юкһыл “yoksul”

һыуһыл “nemli, yaş”

+һынсы, +һнсэ, +һһсө, +һһсө+һсы, +һһси, +һһсө, +һһсо:

Sayı isimlerine gelerek sıra sayıları yapar.

беренсе “birinci”

алтынсы “altıncı”

-ка, -кә: İsimlere gelerek hem sıfat hem de isimler türetirler.

башка “başka, diğer”

сүңкә “huni”

+кары, +кәре, +ғары, +гәре:

Yön ifade eden isimler türetirler.

йукары “yukarı”

элгәре “daha evvel, daha erken, önceleri, eskiden”

+сыл, +сэл, +сөл, +сол:

Geldiği ismin anlamının bir şeye yakın olduğunu ifade eder:

үпкәсел “alınan; hassas”,

ваксыл “cimri, pinti”

беренсел “birincil”.

+сан/ +сән:

эшсән - çalışkan

+лаған/ +ләгән, +арлаған/ +әрләгән:

унлаған -

унарлаған -

йөзлэгэн -

йөзэрлэгэн -

- ка, -кә, -мык, -мек, -уыл, -үел, -ыс, -ес, -ос, -өс, -мас, -мар, -сын, -ын, -к, -к, -как, -кәк, -лас, -ләс, -кон, -мош, -сок, -сөк vb. ekler de ender kullanılır.

Fiilden İsim Yapım Ekleri - Кылымдан исем ыңау аффиксы

-ак, -эк:

Fiillerin gösterdiği hareketin sonucunu veren isim ve sıfatlar türetir.

тәпәшәк “alçak, basık, düşük”

куркак “korkak”

-ык/ -ек, -ок/ -өк// -ак/ -эк// -к/ -к:

(ünlülerden sonra) Fiilin gösterdiği hareketin sonucunu veren isim ve sıfatlar türetir.

тарак “tarak”

кайрак “bileği taşı”

урак “orak”

-ҕак/ -гәк, -как/ -кәк:

Fiillerin belirttiği hareketin anlamı ile ilgili isim ve sıfatlar türetir.

баткак “batak”

аскак “açgözlü, obur”

-ымта, -эмтә, -омта, -өмтә:

Eklendiği fiilin anlamıyla bağlantılı isimler yapar. элементә “bağlantı, ilgi”

кушымта “ek, katkı”

-ыс, -эс, -өс, -ос:

Fiilin ifade ettiği hareketin doğrudan ismini yapar.

таяныс “dayanak”

ашығыс “acele”

ышаныс “inanç”

-ш, -ыш, -эш, -өш, -ош:

Çok işlek bir ektir. Bu ek bütün fiil kök ve gövdelerine gelerek o fiilin ismini yapar.

алыш “alış”

караш “bakış”

күлүш “gülüş”

-сыгк, -сек:

Fiilin ifade ettiği hareketi yapanı veya olanı anlatan isimler türetir. өйрәнсек “öğrenci”

буталсыгк “karmaşık, bulaşık”

-ыу, -еу, өу, -оу, -у, -ү:

Başkurtçada mastar ekidir.

абыныу “sürçmek, tökezlemek”

бышылдау “fısıldamak”

аңлау “anlamak”

-кы, -кэ, -кө, -ко, -ғы, -ге, -го, -гө:

Fiilin belirttiği hareketle ilgili soyut isimler türetir.

танғы “dinlenme”

тартынкы “sessiz”

-кын, -кен, -кон, -көн, -ғын, -ген, -гөн, -гон:

Fiilin ifade ettiği hareketin sonucunu gösteren isimler türetir.

ташкын “su taşkını”

баскын “saldırı”

азғын “azgın, ahlaksız”

-гыр, -кэр, -ғыр, -гер:

Fiilin belirttiği hareketin ifade ettiği sıfatlar türetir.

тапкыр “doğru, düz”

һизгер “hassas, alıngan”

-гыс, -кес, -ғыс, -гес, -ғөс,гос:

Fiildeki hareketin yapılmasına araç olan isimler türetir.

кырғыс “kırıcı”

аскыс “anahtar”

йырткыс “yırtıcı”

-ма/мә:

Fiilin kök ve gövdelerine gelerek kalıcı isimler türetir.

төймә “düğme”

кушма “birleşik”

шешмә “iltihap kızarık”

-мак/ -мәк:

Fiil kök ve gövdelerine gelerek kalıcı isimler türetir.

каймак “kaymak”

элмак “düğüm”

мыш/ -меш, -мош/ -мөш:

Fiillere gelerek kalıcı isimler yapar.

язмыш “kader”

булмыш “hakikat”

-м, -ым, -ем, -өм, -ом:

Fiilin hareketten yola çıkarak yapılanı, olanı ifade eder. Һалым “vergi”

кейем “giyim”

айырым “ауы, tek”

-ыш/еш, ош/өш//ш:

караш - bakış

белеш - bilme

күренеш - görünüş

боролош - dönüş

-ыс/ -ес// -ос/ -өс:

кыуаныс - sevinç

таяныс - destek

үтенес - tica

-ымта/ -өмтө// -омта/өмтө:

Һөзөмтә - sonuç

-дык/дек:

ташландык - atıldık

табылдык - bulunduk

İsimler

Sayı - һан,

Hâl - Килеш,

İyelik - Эйзлек,

İsmin Çekimi - Хәбәрлек.

Belirtili ve Belirtisiz (билдәлелек һәм билдәһезлек) kategorilerine sahiptirler.

Özel ve cins isimler - Яңғызлык һәм уртаклык исемдәр

Türkçede de olduğu gibi isimler:

1) Özel isimler - Яңғызлык исемдәр:

Башкортостан (Başkortostan),

Өфө (Ufa),

Урал тауы (Ural Dağı),

Ағизел (Agidel),

Дим - (Dim).

2) Cins isimler - Уртаклык исемдәр:

кала (şehir),

ауыл (köy),

йылға (nehir),

тау (dağ),

кәләм (kalem) diye ayrılır.

Özel adlar büyük harfle yazılır:

Урал (Ural), Сибай (Sibay).

Kitap, gazete, film, tren vb. adlar tırnak “” tırnakla belirtilir:

“Өфө - Сибай” поезы (Ufa - Sibay Treni),

Çokluk Eki - һан

İsimlerde sayı iki şekilde olur: Tekil ve çoğul sayılar. Somut isimler sayıya göre değişkenlik gösterir. Sayı değişiklikleri ekler yardımıyla sağlanır:

компьютер - компьютерҙар,

кала (şehir) - калалар (şehirler).

Başkurt dilinde isimlerde çoğulluk kelime köküne;

“ -лар (-ләр), -тар (-тәр), -дар (-дәр), -зар (-зәр)” eklerinin getirilmesi yoluyla yapılır.

Somut, soyut, topluluk isimleri ve diğer bazı isimler sayı ekleri aldığında değişmezler:

Örnek:

Һөт - süt,

каймак - kaymak,

бензин - benzin,

мөхәббәт - muhabbet,

дуслык - dostluk vd.

İsimlerin Sayılara Göre Değişimi - Исемдәрҙең һан менән үзгәреше

Kelimenin kökü aşağıdaki harflerle biterse:	Çoğul hâlinin ek çeşitleri		Örnekler
	Sert sesli isimler	Yumuşak sesli isimler	
1. а, ә, ы, е, о, ө, я	-лар	-ләр	<i>балалар</i> - çocuklar, <i>укуысылар</i> - öğrenciler, <i>кафелар</i> - kafeler <i>кешеләр</i> - kişiler (insanlar)
2. л, м, н, ң, з, ж	-дар	-дәр	<i>урамдар</i> - sokaklar, <i>гараждар</i> - garajlar, <i>кейемдәр</i> - elbiseler, <i>күлдәр</i> - göller

3. б, в, г, д, к, к, п, с, ç, т, ф, х, ь, ц, ч, ш, щ	-тар	-тәр	китаптар - kitaplar, таштар - taşlar, калактар - kaşıklar, эштәр - işler, еләктәр - yemişler
4. з, й, р, у, у, и, ю	-зар	-зәр	кыззар - kızlar, таузар - dağlar, айыузар - ayılar, күззәр - gözler

İsimlerde İyelik Ekleri - Исемдәрҙең эйәлек заты

Başkurtçada (исемдәрҙең эйәлек заты) isimlerde iyelik zamirleri yardımcıyla olur:

минен - benim,
һинен - senin,
уның - onun,
бездән - bizim,
һездән - sizin,
уларҙың - onların,

минен атай - benim babam,
һинен китап - senin kitabın.

Fakat Başkurt dilinde iyelik zamirlerinden başka iyeliğin belirtilmesi için özel iyelik ekleri kullanılır. Nesnenin bir şahsa veya başka bir nesneye aitliği Başkurt dilinde birkaç şekilde ifade edilir:

Örnek:

билет - билет**ым**,
туп - туб**ым**
һүз - һүз**ең** (2 -се затка карай).

Минен, ынен, унын, беззен, ьеззен, уларзын - iyelik zamirleri -эйәлек алмаштары.

Örnek:

Был минен алма, груша.

Был ынен аш, сәй.

Был беззен өй, бүлмә.

Был ьеззен билет, компьютер.

Başkurt dilinde aynı sözcükle iyelik zamirleri kullanılmadan nesneyi ve ait olduğu şahsı ifade etmek mümkündür:

Кәләм - *kalem*, *кәләмем* - (benim)kalemim,

өй - ev, *өйгөз* - (sizin) eviniz.

Başkurt dilinde iyelik anlamı, iyelik formlarının, dilin semantik ve üslup imkânlarını genişleten şahıs zamirlerinin paralel kullanımlarıyla da ifade edilebilir:

әсәй - anne: *әсәйем* (annem) = *минен әсәйем* (benim annem) = *минен әсәй* (benim anne)

сәғәт - saat: *сәғәтем* (saatim) - *минен сәғәтем* (benim saatim) = *минен сәғәт* (benim saat)

İyelik anlamı eklerin kullanılmasıyla da sağlanabilir: *ныкы, -неке* fonomorfolojik varyantlarıyla

-ноко, -нөкө,

-дыкы, -деке, -доко, -дөкө,

-тыкы, -теке, -токо, -төкө,

-зыкы, -зеке, -зоко, -зөкө.

Sahiplik anlamı veren ekler:

әсәйҙеке - anneninki

атайҙыҡы - babaninki,

минекә - benimki,

һинекә - seninki

каланыҡы - şehrinki

колхоздыҡы - kolhozun ki

İyelik ekleri tablosu

Sayı	Kişi	Sesliyle biten kelime köklerinden sonra		Sessizle biten kelime köklerinden sonra	
		İyelik ekleri	Örnekler	İyelik ekleri	Örnekler
Tekil	I. Tekil	-м	<i>балам</i> - çocuğum, <i>алмам</i> - elmam, <i>сөскәм</i> - çiçeğim	-ым -ем -ом -өм	<i>кулым</i> - elim, <i>күзем</i> - gözüm, <i>тормошом</i> - hayatım, <i>көнөм</i> - günüm
Tekil	II. Tekil	-ң	<i>балаң</i> - çocuğun <i>алмаң</i> - elman, <i>сөскәң</i> - çiçeğin, <i>күршең</i> - komşun	-ың -ең -оң -өң	<i>кулың</i> - elin, <i>күзең</i> - gözün, <i>тормошоң</i> - hayatın, <i>көнөң</i> - günün
Tekil	III. Tekil	-һы -һе -һо -һө	<i>балаһы</i> - çocuğu, <i>сөскәһе</i> - çiçeği, <i>һоҫҡоһо</i> - küreği, <i>өлгөһө</i> - örneği	-ы -е -о -ө	<i>кулы</i> - eli, <i>күзе</i> - gözü, <i>тормошо</i> - hayatı, <i>көнө</i> - günü
Çoğul	I. Çoğul	-быҙ -беҙ -боҙ -бөҙ	<i>балабыҙ</i> - çocuğumuz, <i>сәскәбеҙ</i> - çiçeğimiz, <i>һоҫҡобоҙ</i> - küreğimiz, <i>өлгөбөҙ</i> - örneğimiz	-ыбыҙ -ебеҙ -обоҙ -өбөҙ	<i>кулыбыҙ</i> - elimiz, <i>күзебеҙ</i> - gözümüz, <i>тормошобоҙ</i> - hayatımız, <i>көнөбөҙ</i> - günümüz
Çoğul	II. Çoğul	-ғыҙ -геҙ -ғоҙ -гөҙ	<i>балағыҙ</i> - çocuğunuz, <i>сәскәгеҙ</i> - çiçeğiniz, <i>һоҫҡоғоҙ</i> - küreğiniz, <i>өлгөгөҙ</i> - örneğiniz	-ығыҙ -егеҙ -оғоҙ -өгөҙ	<i>кулығыҙ</i> - eliniz, <i>күзегеҙ</i> - gözünüz, <i>тормошоғоҙ</i> - hayatınız, <i>көнөгөҙ</i> - gününüz.

Çoğul	III. Çoğul	-һы -һе -һо -һө	балаһы - çocukları, сәскәһе - çiçekleri, һоҫҡоһо - kürekleri, өлгөһө - örnekleri	-ы -е -о -ө или -тары -тәре -ҙары -ҙәре -дары -дәре -лары -ләре	кулы - eli veya elleri, өйө - evi veya evleri, тормошо - hayatları көнө - günleri тормоштары - hayatları, эштәре - işleri, кыҙҙары - kızları, өйҙәре - evleri, урмандары - ormanları, белемдәре - bilgileri, балалары - çocukları,

Dikkat ediniz!

İsimlerin iyelik ekleriyle *çoğul hâline getirilmesi için kelime köküne önce çoğul eki getirilir* sonra bu eklere iyelik eki eklenir.

Örnek:

дуҫ+тар+ым - dost+lar+ım,

дуҫ+тар+ың - dost+lar+ın

кәләм+дәр+ем - kalem+ler+im

Unutmayın, ikinci tekil şahıs resmî veya nezaket hitaplarında aynı şahsın çoğul ekini alabilir:

-ғыз, -геҙ, -ғоз, -гөҙ [sesliyle biten kelime köklerine],

-ығыз, -егеҙ, -оғоз, -өгөҙ (sessizle biten kelime köklerine).

Örnek:

Гөлнур, иинең тауышың бик матур - Gülnur, senin sesin güzel.

Гөлнур, һеҙҙең тауышығыҙ бик матур - Gülnur, sizin sesiniz güzel.

İsmin Halleri - Килеш

Başkurt dilinde geleneksel olarak ismin 6 hâli bulunur.

<i>Килештәр - - İsmin Halleri</i>	<i>Килеш ыораулары. - - Hâl Soruları</i>
1. Төп - (Yalın Hâl)	кем? нимә? - Kim? Ne?
2. Әйәлек - (İyelik)	кемдең? нимәнең? - Kimin? Neyin?
3. Төбәү - (Yönelme Hâli)	кемгә? нимәгә? - Kime? Neye?
4. Төшөм - (Belirtme Hâli)	кемде? нимәне? кем? нимә? - Kimi? Neyi?
5. Урын -вакыт - (Bulunma Hâli)	кемдә? - Kimde кайза? - Nerede? нимәлә? Neyde? Nerede?
6. Сығанак - (Ayrılma Hâli)	кемдән? нимәнән? - кайзан? - Kimden? Neyden? Nereden?

Dediğimiz gibi sert veya yumuşak köklere sert veya yumuşak ekler gelir. Ekler, kelime gövdesinin son seslisine bağlı olarak değişir.

Hâl Ekleri - Килеш ялғаулары

Килештәр İsmin Hâlleri	а, ә, ы, е, о, ө, я ile biten kök- lerden sonra	з, ж, л, м, н, ң biten köklerden sonra	з, р, у, ү, й, и, ю ile biten kök- lerden sonra	б, в, г, д, к, қ, п, с, җ, т, х, ь, ц, ч, ш, щ ile biten kök- lerden sonra
<i>Төп</i> Yalın Hâl	-	-	-	-
<i>Әйәлек</i> İyelik	-ның -нең -ноң -нөң	-дың -дең -доң -дөң	-зың -зең -зоң -зөң	-тың -тең -тоң -төң

<i>Төбәү</i> Yönelme Hâli	<i>-ға</i> <i>-гә</i>	<i>-ға</i> <i>-гә</i>	<i>-ға</i> <i>-гә</i>	<i>-ка</i> <i>-кә</i>
<i>Төшөм</i> Belirtme Hâli	<i>-ны</i> <i>-не</i> <i>-но</i> <i>-нө</i>	<i>-ды</i> <i>-де</i> <i>-до</i> <i>-дө</i>	<i>-зы</i> <i>-зе</i> <i>-зо</i> <i>-зө</i>	<i>-ты</i> <i>-те</i> <i>-то</i> <i>-тө</i>
<i>Урын -вакыт -</i> Bulunma Hâli	<i>-ла</i> <i>-лә</i>	<i>-да</i> <i>-дә</i>	<i>-за</i> <i>-зә</i>	<i>-та</i> <i>-тә</i>
<i>Сығанак</i> Ayrılma Hâli	<i>-нан</i> <i>-нән</i>	<i>-дан</i> <i>-дән</i>	<i>-зан</i> <i>-зән</i>	<i>-тан</i> <i>-тән</i>

İsimlerin Tekil Hâlinde Çekimi - Берлек һандағы исемдәрҙең килеш менән үзгәреше

<i>İsmin Halleri</i> - <i>Килештәр</i>	<i>a, 3, ы, e, o, ө,</i> <i>я Soslilariyle</i> biten köklerden sonra	<i>3, ж, л, м, н, ң</i> <i>harfleriyle</i> biten köklerden sonra	<i>з, р, у, у, й, и,</i> <i>ю harfleriyle</i> biten köklerden sonra	<i>б, в, г, д, к, қ,</i> <i>п, с, ç, т, х, Һ,</i> <i>ц, ч, ш, щ harf-</i> <i>leriyle biten</i> köklerden son- ra
	I Grup	II Grup	III Grup	IV Grup
Yalın Hâl - Төп	Бала бүлмә тормош өлгө	колхоз бесән көн кәләм	Туй базар әсәй кыз	шарф һандык тормош көрәк
İyelik Hâli - Эйәлек	бала+ның бүлмә+нең тормош+тоң өлгө+нөң	колхоздың бесәндең көндөң кәләмдең	туйзың азарзың әсәйзең кыззың	шарфтын, һандыктын, тормоштоң көрәктен,
Yönelme Hâli Төбәү	бала+ға бүлмә+гә тормош+ка өлгө+гә	колхозға бесәнгә көнгә кәләмгә	туйға базарға әсәйгә кызға	шарфка һандыкка тормошка көрәккә
Belirtme Hâli - Төшәм	бала+ны бүлмә+не тормош+то өлгө+нө	колхозды бесәнде көндө кәләмде	туйзы базарзы әсәйзе кыззы	шарфты һандыкты тормошто көрәкте
Bulunma Hâli - Урын -вакыт	бала+ла бүлмә+лә тормош+та өлгө+лә	колхозда бесәндә көндә өлгөлә	туйза базарза әсәйзә кызза	шарфта һандыкта тормошта көрәктә
Ayırılma Hâli - Сығанак	баланаң бүлмәнән тормоштан өлгөнән	Колхоздан бесәндән көндән кәләмдән	туйзан базарзан әсәйзән кыззан	шарфтан һандыктан тормоштан көрәктән

İsimlerin Çoğul Hâlinde Çekimleri - Күплек хандағы исемдәрзең килеш менән үзгәреше

<i>Килештәр</i> İsmin Hâlleri	<i>Килеш ялғаулары</i> Hâl Ekleri	<i>Миҗалдар</i> Örnekler
<i>Yalın Hâl -Төп</i> <i>İyelik -Эйәлек</i>		калалар бүлмәләр төркөмдәр коштар
<i>Yönelme Hâli -</i> <i>Төбәү</i>	-зың -зең	калаларзың бүлмәләрзең төркөмдәрзең коштарзың
<i>Belirtme Hâli -</i> <i>Төшөм</i>	-ға -гә	Калаларға бүлмәләргә төркөмдәргә коштарға
<i>Bulunma Hâli -</i> <i>Урын -вакыт</i>	-зы -зе	калаларзы бүлмәләрзе төркөмдәрзе коштарзы
<i>Ayırılma Hâli</i> <i>Сығанак</i>	-за -зә	калаларза бүлмәләрзә төркөмдәрзә коштарза
<i>Yalın Hâl -</i> <i>Төп</i>	-зан -зән	калаларзан бүлмәләрзән төркөмдәрзән коштарзан

Dikkat!

Bütün isim hâllerinde vurgu ismin ekinde olur.

İsimlerin çoğul hâlindeki çekimi tekil hâlindeki çekiminden farklı değildir. Bunun yanında hâl ekleri, çekimi yapılan sözcüğün köküne direk gelmez çoğul eklerinden sonra gelir. Çoğul ekleri - r harfiyle bittikleri için isimler çoğul ekleriyle çekildikleri zaman hâllerin 3. grubundaki ekleri kullanılır.

İsimlerin iyelik ekleriyle çekimi - Эйәлек ялғаулы исемдәрҙең килеш менән үзгәреше

İsimlerin iyelik ekleriyle ve onlarsız çekimi biraz fark eder.

İsimlerin iyelik ekleriyle ismin hallerinde çekimi aşağıdaki şekilde gerçekleşir:

- a) Bildiğimiz gibi isimler iyelik formunda 1. tekil şahısın “-м, -ым, -ем, -ом, -өм” ekleriyle çekilir.

<i>Килештәр</i> İsmin Hâlleri	Tekil	Çoğul
Төп - (Yalın Hâl)	балам - çocuğum кулым - elim өйөм - evim	балаларым - çocuklarım кулдарым - ellerim өйзәрем - evlerim
Эйәлек - (İyelik)	балам+дың - çocuğum+ın кулым+дың - elim+ın өйөм+дөң -evim+ın	балаларым+дың -çocuklarım+ın кулдарым+дың -ellerim+ın өйзәрем+дөң -evlerim+ın
Төбәү - (Yönelme Hâli)	балам+а - çocuğum+a кулым+а - elim+e өйөм+ә - evim+e	балаларым+а - çocuklarım+a кулдарым+а - ellerim+e өйзәрем+ә - evlerim+e
Төшөм - (Belirtme Hâli)	балам+ды - çocuğum+u кулым+ды - elim+i өйөм+дө - evim+i	балаларым+ды - çocuklarım+ı кулдарым+ды - ellerim+i өйзәрем+де -evlerim+i
Урын -вакыт - (Bulunma Hâli)	балам+да - çocuğum+da кулым+да - elim+de өйөм+дә -evim+de	балаларым+да - çocuklarım+da кулдарым+да - ellerim+de өйзәрем+дә - evlerim+de
Сығанак - (Ayrılma Hâli)	балам+дан - çocu- ğum+dan кулым+дан - elim+den өйөм+дән - evim+den	балаларым+дан - çocuklarım+dan кулдарым+дан - ellerim+den өйзәрем+дән - evlerim+den

б) İsimlerin II. şahısın ekleriyle iyelik çekimi

<i>Килештэр</i> İsmin Hâlleri	Tekil	Çoğul
<i>Төл -</i> (Yalın Hâl)	балаң - çocuğın жулың - elin өйөң - evin	Балаларың - çocukların кулдарың - ellerin өйзәрең - evlerin
<i>Эйәлек -</i> (İyelik)	балаң+дың - çocuğın+un жулың+дың - elin+in өйөң+дөң - evin+in	балаларың+дын - çocukların+ın кулдарың+дың - ellerin+in өйзәрең+дең - evlerin+in
<i>Төбәү -</i> (Yönelme Hâli)	балаң+а - çocuğın+a жулың+а - elin+e өйөң+ә -evin+e	балаларың+а - çocukların+a кулдарың+а - ellerin+e өйзәрең+ә - evlerin+e
<i>Төшөм -</i> (Belirtme Hâli)	балаң+ды - çocuğın+u жулың+ды -elin+in өйөң+дө - evin+i	балаларың+ды - çocukların+ı кулдарың+ды - ellerin+i өйзәрең+де - evlerin+i
<i>Урын -вакыт</i> - (Bulunma Hâli)	балаң+да - çocuğın+da жулың+да - elin+de өйөң+дә - evin+de	балаларың+да - çocukların+da кулдарың+да - ellerin+de өйзәрең+дә - evlerin+de
<i>Сығанак</i> (Ayrılma Hâli)	балаң+дан - çocuğın+dan жулың+дан - elin+den өйөң+дән - evin+den	балаларың+дан - çocukların+dan кулдарың+дан - ellerin+den өйзәрең+дән - evlerin+den

c) İsimlerin III. şahısın ekleriyle iyelik çekimi

<i>İsmin Hâlleri - Килештәр</i>	Tekil	Çoğul
<i>Yalın Hâl - Төп -</i>	балаһы - (onun) çocuğu кулы - (onun) eli өйө - (onun) evi	балалары - (onların) çocukları кулдары - (onların) elleri өйзәре -onların) evleri
<i>İyelik - Эйәлек</i>	балаһы+ның - (onun)çocuğu+nun кулы+ның - (onun) eli+nin өйө+нөң - (onun)evi+nin	балалары+ның -(onların) çocukla- rı+nın кулдары+ның -onların) elleri+nin өйзәре+нөң -onların) evleri+nin
<i>Yönelme Hâli - Төбәү</i>	балаһы+на -(onun) çocu- ğu+na кулы+на - (onun) eli+ne өйө+нә - (onun)evi+ne	балалары+на -çocukları+na кулдары+на - elleri+ne өйзәре+нә - evleri+ne
<i>Belirtme Hâli - Төшөм</i>	балаһы+н - (onun)çocuğu+nu кулы+н - (onun) eli+ni өйө+н - (onun) evi+ni	балалары+н - çocukları+nı кулдары+н - elleri+ni өйзәре+н - evleri+ni
<i>Bulunma Hâli - Урын - вакыт</i>	балаһы+нда - (onun)çocuğu+nda кулы+нда - (onun) eli+nde өйө+ндә - (onun) evi+nde	балалары+нда - çocukları+nda кулдары+нда - elleri+nde өйзәре+ндә - evleri+nde
<i>Ayırılma Hâli - Сығанак</i>	балаһы+нан - (onun)çocuğu+ndan кулы+нан - (onun)eli+mden өйө+нән - (onun) evi+nden	балалары+нан - çocukları+ndan кулдары+нан - elleri+nden өйзәре+нән - evleri+nden

Eklerin kök+çoğul eki+iyelik eki+hâl eki şeklinde sıralanmasına dikkat edin.

Yalın hâl - төп килеш

İsimler yalın hâlde ek almazlar. Genelde özne görevinde bulunurlar:

Örnek:

Коштар һайрай - kuşlar ötüyorlar.

İyelik Hâli - Эйәлек килеш

“-ның, -нең, -ноң, -нөң, -дың, -дең, -доң, -дөң, -тың, -тең, -тоң, -төң, -зың, -зең, -зоң, -зөң” eklerine sahiptir, bir nesnenin başkasına ait olduğunu bildirir.

Örnek:

Атайзың китабы - babanın kitabı;

Укыусыларзың китабы - öğrencilerin kitabı.

Yönelme Hâli - Төбәү килеш

“-ка, -кә, -га, -гә” eklerine sahiptir ve nesneye doğru bir hareket gerçekleştirildiğini ifade eder veya nesneye bir nesnenin, sürenin veya herhangi bir şeyin verildiğini bildirir.

Örnek:

Мәктәпкә барырға - okula gitmek

Өс көнгә бирергә - üç günlüğüne vermek

Балаларға кәрәк - çocuklara gerek.

Belirtme Hâli - Төшөм килеш

Belirtme hâlinde isimler “-ты, -те, -то, -тө, -ды, -де, -до, -дө, -зы, -зе, -зо, -зө, -ны, -не, -но, -нө”; eklerini alırlar. Hareketin vasıtasız şekilde nesneye

yöneldiğini belirli bir tonla ifade eder. Cümlede belirtilili nesne görevinde bulunur.

Örnek:

Бутканы ашап бөттөм - Lapayı yedim.

Belirtili nesne anlamı eksiz de verilebilir: bu durumda belirtili nesne belirtisiz bir yapı kazanır.

Örnek:

Миңә китап бир. - Bana kitap ver.

Салауатка китапты бир. - Kitabı Salavat'a ver.

Bulunma Hâli - Урын -вақыт килеш

“-ла, -лә, -да, -дә, -за, -зә, -та, -тә.” eklerine sahiptir. Hareketin yerini anlatır. Ancak burada ki yer kavramı, yalnızca somut bir yer kavramı değildir. Fiillerde harekete sahne olan her türlü somut ve soyut kavramları karşılayan adlar bulunma durumuna girebilir.

Örnek:

урманда - ormanda

өстәлдә - masada

бездә - bizde.

Ayrılma Hâli - Сығанақ килеш

Genellikle isimleri yükleme bağlar; hareketin kendisinden başladığı nesneyi veya yeri vs. ifade eder.

Örnek:

<i>Мин өйҙән сыктым.</i>	- Ben evden çıktım.
<i>Ул ултырғыстан торҙо.</i>	- Masadan kalktı.
<i>Душымдан китап алдым.</i>	- Arkadaşımdan kitabı aldım.
<i>Китаптан укып белдем.</i>	- Kitaptan okudum.
<i>Шатлыктан йылмайҙы.</i>	- Sevinçten gülümsedi.

İsmiın Çekimi - Хәбәрлек заты

Başkurt dilinde isimler yüklem/haber görevinde de bulunabilir. Haber/Yüklem Başkurt dilinin spesifik bir kategorisidir.

- *Мин укытыусы -Мин укытыусымын. -Укытыусымын. Ben öğretmenim.*

İsmiın Çekimi aynı zamanda sayıyı da bildirir:

-Мин эшсе. - Мин эшсемен. - Эшсемен. Ben işçiyim (tekil);

-Без эшсе. - Без эшсебез. - Эшсебез. Biz işçiyiz (çoğul).

İsim Çekiminin olumsuzу түгел kelimesi ile yapılır. Bu durumda isim çekiminde ki kelimeyle birleşir.

- Мин укытыусы түгел. - Мин укытыусы түгелмен. - Укытыусы түгелмен. -Ben öğretmen değilim.

İsmin Çekimi Tablosu (Olumlu)

Şahıs	Tekil şahıs ekleri	Örnekler	Çoğul Şahıs Ekleri	Örnekler
I	-мын -мен -мон -мөн	уҡыусымын кешемен башҡортмон төрөкмөн	-быҙ -беҙ -боҙ -бөҙ	уҡыусыбыҙ кешебеҙ башҡортбоҙ төрөкбөҙ
II	-һың -һең -һоң -һөң	уҡыусыһың кешеһең башҡорһың төрөкһөң	һығыҙ -һегеҙ -һоғоҙ -һөгөҙ	уҡыусыһығыҙ кешеһегеҙ башҡорһығоҙ төрөкһөгөҙ
III			-лар -ләр -тар -тәр -дар -дәр -ҙәр - ҙар	уҡыусылар кешеләр башҡорттар төрөктәр тамъяндар бөрийәндәр һүҙҙәр кыҙҙар

İsmin Çekimi Tablosu (Olumsuz)

Tekil	I	-мен	(мин) директор түгел (мен)
	II	-һең	(һин) директор түгел (һең)
	III	-	(ул) директор түгел
Çoğul	I	-беҙ	(беҙ) директор түгел (беҙ)
	II	-һегеҙ	(һеҙ) директор түгел (һегеҙ)
	III	-	(улар) директор түгел

İsimlerde Soru Kategorisi (һорау категорияһы):

Başkurtça da soru ekleri мы, ми, му, мә şeklinde olur. Soru ekleri bitişik yazılır.

FIİL - КЫЛЫМ

Fiil Kavramı Hakkında - Кылым тураһында төшөнсә

Bir durum, hareket veya oluşu anlatan kelimeye fiil denir.

Fiil

Нимә (ни) эшләргә? - Ne yapıyor?,

Нимә (ни) эшлэй? - Ne yapacak?,

Ни эшләне? - Ne yaptı? vd. sorularına cevap verir.

Örnek:

Малай гитарала уйнай. - Çocuk gitar çalıyor.

Дима һурәт төшөрә. - Dima resim çiziyor.

Ямғыр яуа. - Yağmur yağıyor.

Fiil, iddia, inkar, emir, zaman, şahıs ve sayı, çatı, geçişli -geçişsiz, model, hareketin geçişi derecesi belirtileriyle karakterize edilir. Fiil yüklem olarak kullanılır.

Fiilerin Oluşumu

Başkurt dilinde fiiller, cümlelerin diğer öğeleri (isim, sıfat, zarf, sayı sıfatları, model sözcükler ünlem)nden aşağıdaki eklerin yardımıyla türer:

İsimden Fiil Yapım Ekleri - Исемдән кылым җауа аффиксы

-а/ -ә:

İsimlerden yapma ve olma ifade eden fiiller türetir.³⁶

аша - “yemek”

һана - “saymak”

-а/ -ә:

İsimden yapılan çok az fiillerde korunmuştur.

аша - yemek

һана - saymak

+ар -,+әр -:

Genellikle renk isimlerine gelerek o renge dönüşmeyi ifade eden fiiller türetir.

ағар - “ağarmak”

кызар - “kızarmak”

-ар/ -әр:

Sıfatlardan fiil yaparlar.

ағар - ağarmak

кызар - kızarmak

-ай/ -әй:

Sıfat cinsinden kelimelere gelerek onlardan olma ifade eden fiiller yapar.

картай “ihtiyarlamak, eskimek”

³⁶ Nikolay Dimitriyev'in “*Grammatika Başkirskogo Yazıka*” adlı Rusça eserinden 208 - 210 sayfalar arası kısmen veya bütün halinde tercüme edilerek yararlanılmıştır.

+да -,+дә -:

Yansıma isim köklerine gelerek onlardan fiiller türetir.
мырылда “mırıldamak”

+һын -,+һен -:

Olma ifade eden fiiller türetir.
юкһын “canı sıkılmak”
кәрәкһен “ihtiyaç olmak”

-һын/ -һен:

Çok nadir kullanılan bir ektir.
кәрәкһен - gereksinmek
күпһен - çöksunmak

+ла -,+лә -:

Eklendiği ismin ifade ettiği hareketle ilgili fiiller yapar.
башла - “başlamak”
тешлә - “dişlemek, sokmak”

+кар -,+кәр -,+ғар -,+гәр -:

Geldiği isimden olma ve yapma ifade eden fiiller türetir.
башкар - “gerçekleştirmek”
коткар - “kurtarmak”

-ык/ -ек -ок/ -өк:

Seyrek olarak kullanılır.
байык - zenginleştirmek

-да/ -дә:

Aslında -ла/ -лә ekinin varyantıdır.
мырылда - mırıldamak
гөрөлдә - gürüldemek

+р -:

Seyrek görülen bir ektir:

таҙар - “sağlığa kavuşmak”

Fiilden Fiil Yarım Ekleri - Кылымдан кылым яһау аффиксы

-ғоз, -ғез/ -ғыз, -һэт:

торғоз - kaldırmak

күрһэт - göstermek

-т -ат - эт:

һөйлэт - konuşturmak

карат - baktırmak

-мьыра / -мьерә:

көлөмһөрәп - gülümseyip

- дыр/ -дер, -дор/ -дөр, - тыр/ -тер, -тор/ -төр, - зыр/ -зер, -зор/ -зөр:

көйзөр - yandırmak

яззыр - yazdırmak

-ғыр/ -гер, -кыр/ -кер, -ғор/ -гөр, -кор/ -көр:

үткәр - geçirmek

еткер - ulaştırmak

-р, -ыр/ -ер, -ор/ -өр, -ар/ -эр:

кайтар - geri vermek

-каз / -кәз:

үткәз - geçirmek

Asıl ve Yardımcı Fiiller - Үз аллы һәм ярҙамсы кылымдар

Başkurt dilinde bazı fiiller asıl ve yardımcı fiil görevinde bulunabilirler.

Örnek:

<i>Мин хат яззым.</i>	- Ben mektup yazdım.
<i>Мин колай яззым.</i>	- Az kalsın düşüyordum.
<i>Карауатта бала ята.</i>	- Yatakta çocuk yatıyor.
<i>Кемдер килә ята.</i>	- Birisi geliyor.
<i>Иртәгә иртә тор.</i>	- Yarın erken kalk.
<i>Һин укый тор.</i>	- Sen şimdilik oku.

Verilen örneklerdeki

яззым - yazdım,

ята - yatıyor,

тор - kalk.

Fiilleri asıl ve yardımcı fiil rolündedirler. Şunu da belirtmek gerekir asıl fiil yardımcı fiil rolünde olduğu zaman birleşik fiilin parçasıdır.

Yardımcı fiil, asıl yükü taşıyan fiille beraber cümlede yüklem görevini üstlenir ve şahıslara göre çekilir.

Sadece yardımcı fiilin çekimi yapılır:

I. şahıs	<i>Мин укый торам.</i>	- Ben şimdilik okuyayım.
II. şahıs	<i>Һин укый тораһың.</i>	- Sen şimdilik okuyorsun.
III. şahıs	<i>Ул укый тора.</i>	- O şimdilik okuyor.

Olumsuzluk Kategorisi - Юклык категорияһы

Fiilin iki hâli vardır:

Olumlu ve olumsuz. Başkurt dilinde olumsuzluk kategorisi “-ма, -мә” ekleriyle yapılır.

Bu ekler direk fiil köküne (gövde) gelirler:

<i>йөрәмә</i>	- yürüme
<i>ашама</i>	- yeme
<i>карамағыҙ</i>	- bakmayınız
<i>карамастар</i>	- bakmayacaklar
<i>һөйләмәстәр</i>	- anlatmayacaklar.

Fiilin olumlu hâli aşağıdaki ekler olmadan gerçekleşir:

бар - барма - барманы

әйт - әйтмә - әйтмәне.

Fiil Çekimi - Кылым һөйкәлештәре

Başkurt dilinde fiiller aşağıdaki şekillerde çekilir:

- 1) Haber Kipi - Хәбәр һөйкәлеше
- 2) Emir Kipi - Бойорок һөйкәлеше
- 3) Şart Kipi - Шарт һөйкәлеше
- 4) Dilek Kipi - Теләк һөйкәлеше
- 5) Dilek-Şart Kipi - Шартлы теләк һөйкәлеше

1) Haber Kipi - Хәбәр һөйкәлеше:

Хәбәр һөйкәлеше эш -хәрәкәттең эшләнеүен, эшләнмәүен, хәл - тороштоң булыуын, булмауын белдерә: укыған, белә, һөйләй торғайны, ауырымай ине.

Kipler fiillerin çekim şekillerini de içerir.

I.Fiillerin Haber Kipi (*хәбәр һөйкәлеше*)

Şimdiki zaman - Хәзерге заман,

Geçmiş zaman - Үткән заман

Gelecek Zaman - Киләсәк заманы

Şahıs (I, II, III) ve tekil ve çoğul şekillerinde görünür.

a) Haber Kipinin Şimdiki Zaman (хәзерге заман):

Хәзерге заман эш -хәрәкәттең, хәл -тороштоң хәзерге вакытта - һөйләү, һөйләшеү барған мәлдә эшләнеү -эшләнмәүен белдерә.

Fiilin köküne “ -a/ -ә, -й “ eklerinden birinin gelmesiyle yapılır ve sonra da şahıs ekleri gelir.

бел - белә, белеп тора, белеп йөрөй;

аша - ашай, ашап ултыра;

бар - китеп бара, бара ята;

укы - укый, укып ултыра, укып йөрөй.

Şahıslara göre çekimi aşağıdaki şekildedir:

Tekil

I. tekil	<i>бел+ә+м кара+й+ым</i>	- ben biliyorum - ben bakıyorum
II. tekil	<i>бел+ә+һең кара+й+һың</i>	- sen biliyorsun - sen bakıyorsun
III. tekil	<i>бел+ә кара+й</i>	- O biliyor - O bakıyor

Çoğul

I çoğul	<i>бел+ә+без кара+й+быз</i>	- biz biliyoruz - biz bakıyoruz
II. çoğul	<i>бел+ә+һегеҙ кара+й+һығыҙ</i>	- siz biliyorsunuz - siz bakıyorsunuz
III. çoğul	<i>бел+ә+лар кара+й+ҙар</i>	- onlar biliyorlar - onlar bakıyorlar

III. tekil şahıs, şahıs eklerinden mahrum bir yapıya sahiptir. III. Çoğul şahıs-
ta ek kullanılmayabilir.

Olumsuz Hâl - Юклык формаһы

Kök veya gövdeye *-ма (-мә)* ve sonra *-й* ekinin gelmesiyle oluşur.

Tekil

I. tekil	<i>мин эшлә+мә+й+ем</i>	- ben çalışmıyorum
II. tekil	<i>һин эшлә+мә+й+һең</i>	- sen çalışmıyorsun
III. tekil	<i>ул эшлә+мә+й</i>	- o çalışmıyor

Çoğul

I. çoğul	<i>без эшлә+мә+й+без</i>	- biz çalışmıyoruz
II. çoğul	<i>һеҙ эшлә+мә+й+һегеҙ</i>	- siz çalışmıyorsunuz
III. çoğul	<i>улар эшлә+мә+й (ҙәр)</i>	- onlar çalışmıyorlar

b) Haber Kipinin Geçmiş Zamanı - Үткән заман:

Үткән заман һөйләгән мәлгә тиклем булған эш -хәлдә, хәл -торошто белдерә.

Аңлаткан мәғәнәһенә карап, кылымдың үткән заманы ике төркөмгә айырыла:

Semantik gereği geçmiş zamanın iki şekli vardır:

- 1) Belirli geçmiş zaman (*билдәле үткән заман*)
- 2) Belirsiz geçmiş zaman (*билдәһеҙ үткән заман*).

Geçmiş zaman şekilleri basit ve birleşik yapıya sahiptir.

Basit şekiller:

1) Belirli Geçmiş Zaman - Билдәле үткән заман:

a) Belirli Geçmiş Zaman - Билдәле үткән заман формалары

Başkurt dilinde fiilin belirli geçmiş zaman şekli, söyleyenin olup biten iş ve hareketi kendisi görmüş veya gören kişiler vasıtasıyla duyup ya da okuduğunu bildirir.

Айҙар иртәнсәк дәрестә булды, тик ул ауырып ҡайтып китте.

Aydar sabah derse geldi; ama o hastalanıp geri gitti.

Әсәй, атай Рәшиткә уйынсыҡ алып ҡайткан, минең ундай машинаны күргәнем юк ине әле.

Annem babam Raşit'e oyuncak alıp eve geldiler, ben öyle bir oyuncak arabayı görmemiştim.

-ДЫ, -ДЕ; -ДО, -ДӨ;

-ҘЫ, -ҘЕ, -ҘО, -ҘӨ;

-ТЫ, -ТЕ, -ТО, -ТӨ;

-НЫ, -НЕ, -НО, -НӨ;

şekilleriyle yapılır sonra şahıs ekleri eklenir.

	Tekil	Çoğul
I. tekil	<i>бар+зы+м</i> - ben gittim	<i>бар+зы+к</i> - biz gittik
II. tekil	<i>бар+зы+ң</i> - sen gittin	<i>бар+зы+ғыҙ</i> - siz gittin
III. tekil	<i>бар+зы</i> - o gitti	<i>бар+зы+ (лар)</i> - onlar gitti

Olumsuz hâl:

Tekil

I. tekil	<i>яҙ+ма+ны+м</i>	- ben yazmadım
II. tekil	<i>яҙ+ма+ны+ң</i>	- sen yazmadın
III. tekil	<i>яҙ+ма+ны</i>	- o yazmadı

Çoğul

I. çoğul	<i>яҙ+ма+ны+к</i>	- biz yazmadık
II. çoğul	<i>яҙ+ма+ны+ғыҙ</i>	- siz yazmadınız
III. çoğul şahıs	<i>яҙ+ма+ны (лар)</i>	- onlar yazmadılar

Başkurt dilinde şahıs ekleri, yüklemde şahıs olmadan da şahıs bildirir:

барҙым - gittim,

килмәнем - gelmedim

Sesli ve tonlu sesizlerden sonra “-ған, -гән”, sert sessizlerden sonra “-кан, -кән” ekleriyle yapılır.

Olumsuzluk hâli fiil kök veya gövdelerin “-ма, -мә” eklerinin getirilmesiyle yapılır:

бар+ма+ған+ьың - sen gitmedin

айт+мә+гән+дәр - onlar söylemediler.

Fiillerin Birleşik Hâli

Geçmiş zamanın fiil sisteminde farklı anlamları ifade eden asıl ve yardımcı fiillerle oluşturulan birleşik fiiller de görev ifa ediyor:

1)Geçmiş Zamanın Hikâyesi (eylemin bitmediği geçmiş zaman) “-a, -ə, -й” eklerine ve şahıs eklerinin de kendilerine eklendiği “*ине, торғайны*” yardımcı eklerinin eklenmesiyle yapılır:

Tekil

I. tekil	<i>ала ине+м (ала торғайны+м)</i>	- Ben alıyordum (o zaman)
II. tekil	<i>ала ине+ң (ала торғайны+ң)</i>	- Sen alıyordun (o zaman)
III. tekil	<i>ала ине (ала торғайны)</i>	- O alıyordu (o zaman)

Çoğul

I. çoğul	<i>ала ине+к (торғайнык)</i>	- Biz alıyorduk (o zaman)
II. çoğul	<i>ала ине+гез (торғайнығыз)</i>	- Siz alıyordunuz (o zaman)
III. çoğul	<i>ала ине+ләр (торғайнылар)</i>	- Onlar alıyorlardı (o zaman)

Olumsuz hâli: olumsuzluk eki kök gövdesine getirilir:

мин ал+ма+й инем - Ben (genellikle) almıyordum (o zaman)

һеҙ бел+мә+й инегеҙ - (o zaman) bilmiyordunuz

Bu zaman başka bir eyleme yönelik kullanılır ve o yüzden bağlaşıklık zaman şekli hâlini alır:

Мин килгәндә, дәрес бара ине. - Ben geldiğimde ders devam ediyordu.

2) “-ған” + yardımcı fiil “ине” ile yapılan belirli geçmiş zaman (-dili geçmiş zaman). Bu şekil geçmiş zamanın “ -ған, -гән, -кан, -кән” sıfat -fiil eklerine “ине” yardımcı fiilinin ve şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

Tekil

I. tekil	<i>ал+ған ине+м</i>	- Ben alıyordum (o zaman).
II. tekil	<i>ал+ған ине+ң</i>	- Sen alıyordun (o zaman).
III. tekil	<i>ал+ған ине</i>	- O alıyordu (o zaman).

Çoğul

I. çoğul	<i>ал+ған ине+к</i>	- Biz alıyorduk (o zaman).
II. çoğul	<i>ал+ған ине+геҙ</i>	- Siz alıyordunuz (o zaman).
III. çoğul	<i>ал+ған+ (дар) ине</i>	- Onlar alıyorlardı (o zaman).

Olumsuz hâl fiil kökü veya gövdesine “ -ма, - мә” ekinin getirilmesiyle yapılır. *ал+ма+ған ине+м* - ben almıyordum (o zaman) vd.

3)Belirsiz geçmiş zaman “-ған (-гән, -кан, -кән) + булған” eklerinin analitik çekim şekline sahiptir:

Tekil

I. tekil	<i>әйткән булғанмын</i>	- Ben meğer söylemişim.
II. tekil	<i>әйткән булғанһың</i>	- Sen meğer söylemişsin.
III. tekil	<i>әйткән булған</i>	- O meğer söylemiş.

Çoğul

I. çoğul	<i>әйткән булғанбыҙ</i>	- Biz meğer söylemişiz.
II. çoğul	<i>әйткән булғанһығыҙ</i>	- Siz meğer söylemişsiniz.
III. çoğul	<i>әйткән булғандар</i>	- Onlar meğer söylemişler.

4) Mükerrer geçmiş zaman şimdiki zamanın sıfat -fiil ekine yardımcı fiil “*торған + ине*” ve şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

Tekil

I. tekil	<i>яза торған инем</i>	- Ben yazardım (tekrar tekrar).
II. tekil	<i>яза торған инең</i>	- Sen yazardın.
III. tekil	<i>яза торған ине</i>	- O yazardı.

Çoğul

I. çoğul	<i>яза торған инек</i>	- Biz yazardık.
II. çoğul	<i>яза торған инегең</i>	- Siz yazardınız.
III. çoğul	<i>яза торғандар ине</i>	- Onlar yazarlardı.

Bu zaman mutat, uzun ve mükerrer eylemleri ifade eder.

Gelecek zaman (килэсэк заман хэбэр жылым) iki hâle sahiptir:

Belirsiz gelecek zaman - Билдэһез килэсэк заман

Belirli gelecek zaman - Билдэле килэсэк заман

Belirsiz gelecek zaman (билдэһез килэсэк заман): “*-р, ыр, -ер, -ор, -өр*” eklerinin yardımıyla yapılır:

<i>күр+ ер+мен</i>	- göreceğim
<i>һөйлә+р</i>	- anlatacaktır

Belirli gelecek zaman (билдәле киләсәк заман) anlam bakımından daha kategoriktir ve “-асаҡ, -әсәк, -ясаҡ, -йәсәк” eklerine şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

куп+ әсәк+ мен - (ben mutlaka)göreceğim.

уҡы+ясаҡ+мын - (ben mutlaka) okuyacağım (eğitim göreceğim)

Şahıs ve sayılara göre aynı şekilde değişir:

Tekil

I. tekil	бел+ер+мен - öğreneceğim	барырмын - gideceğim
II. tekil	бел+ер+һең - öğreneceksin	барырһың - gideceksin
III. tekil	бел+ер - öğrenecek	барыр - gidecek

Çoğul

I. çoğul	бел+ер+бездә - öğreneceğiz	барырбыҙ - gideceğiz
II. çoğul	бел+ер+һегездә - öğreneceksiniz	барырһығыҙ - gideceksiniz
III. çoğul	бел+ер+ҙар	барырҙар - gidecekler

Gelecek zamanın olumsuzu hâlinde “-p, -ыр, -ер, -ор, -өр” ekleri düşer, fiil kök veya gövdesine “-маҫ, -мәҫ” olumsuzluk ekinin getirilmesi ve sonrasında şahıs eklerinin eklenmesiyle oluşturulur:

Tekil

I. tekil	бар+маç+мын // бар+ма+м	- gitmeyeceğim
II. tekil	бар+маç+ның	- gitmeyeceksin
III. tekil	бар+маç	- gitmeyecek

Çoğul

I. çoğul	бар+маç+быз	- Gitmeyeceğiz
II. çoğul	бар+маç+ныңыз	- gitmeyeceksiniz
III. çoğul	бар+маç+тар	- gitmeyecekler

Kategorik belirli gelecek zaman, gelecek zamanın sıfat -fiil kökü “ -асақ, -асәк”temel alınarak ve bunlara şahıs eklerinin getirilmesiyle oluşturulur.

Tekil

I. tekil	бар+асақ+мын	- gideceğim (mutlaka)
II. tekil	бар+асақ+ның	- gideceksin (mutlaka)
III. tekil	бар+асақ	- gidecek (mutlaka)

Çoğul

I. çoğul	бар+асақ+быз	- gideceğiz (mutlaka)
II. çoğul	бар+асақ+ныңыз	- gideceksiniz (mutlaka)
III. çoğul	бар+асақ (тар)	- gidecekler (mutlaka)

Olumsuz hâl:**Tekil**

I. tekil	бар+ма+ясаҡ+мын	- gitmeyeceğim
II. tekil	бар+ма+ясаҡ+һың	- gitmeyeceksin
III. tekil	бар+ма+ясаҡ	- gitmeyecek

Çoğul

I. çoğul	бар+ма+ясаҡ+быҙ	- gitmeyeceğiz
II. çoğul	бар+ма+ясаҡ+һығыҙ	- gitmeyeceksiniz
III. çoğul	бар+ма +ясаҡ (тар)	- gitmeyecekler

Farkettiğiniz gibi “-асаҡ, -әсәк” olumsuz hâlde “-ясаҡ, -йәсәк.” ekiyle yer değiştirdi.

2) Emir Kipi - Бойорок Һөйкәләше:

Fiilin emir, buyruk, davet anlamlarını ifade eder. Fiil kökü II. tekil şahısın emir kipi ekine karşılık gelir:

Örnek:

яҙ - yaz,

укы - oku,

бар - gel.

Bu kip zaman anlamına sahip değildir. II. ve III. şahısların tekil ve çoğul ekleriyle yapılır.

Tekil

I. tekil		
II. tekil	яҙ - yaz	кил - gel
III. tekil	яҙ+һын - yazsın	кил+һен - gelsin

Çoğul

I. çoğul		
II. çoğul	яҙ+ығыҙ - yazınız	килегез - geliniz
III. çoğul	яҙ+һын (дар) - yazsınlar	кил+һен (дәр) - gelsinler

3)Dilek Kipi - Теләк һөйкәлеше

Başkurt dilinin karakteristik özelliklerindendir ve modellikle ilgilidir. Dilek kipi iki şekilde oluşturulur: Basit ve Bileşik.

Basit hâl sadece I. tekil ve çoğul şahıslarda bulunur:

мин барайым	- gideyim
мин барып киләйем	- gidip geleyim
Беҙ барайыҡ	- gidelim
Беҙ барып киләйек	- gidip gelelim

Dilek kipinin bileşik yapısı “-ғы, -ге; -кы, -ке; -һы, -һе, -һо, -һө”ekleriyle ifade edilir.

Devamında şahıs ekleri ve “istiyorum, diliyorum” anlamındaki “*килә*” fiili eklenir.

Tekil

I. tekil	аша+ғы+м килә	- Yemek istiyorum (yemek yiyelim var).
II. tekil	аша+ғы+ң килә	- Yemek yiyessin var (canın yemek istiyor).
III. tekil	аша+ғы+һы килә	- Yemek yiyesi var (canı yemek istiyor).

Çoğul

I. çoğul	аша+ғы+быҙ килә	- Yemek istiyoruz (canımız yemek istiyor).
II. çoğul	аша+ғы+ғыҙ килә	- Yemek yiyessinüz var (canınız yeme istiyor).
III. çoğul	аша+ғы+лары килә	- Yemek yiyesi var (canları yemek istiyor).

Olumsuz hâl: “-*ма*, -*мә*” olumsuz ekleri “*килә*” yardımcı fiilinin köküne gelir sonra ise hâl eki “-*й*” gelir:

ашағым килмәй	- Yemek istemiyorum (yemek yiyelim yok).
ашағыбыҙ килмәй	- Yemek istemiyoruz (yemek yiyelimiz yok).

4)Şart Kipi - Шарт Һөйкәлеше:

Başkurt dilinde fiilin şart anlamı “ -һа, -һә” eki ve sonrasında şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır:

Ул әйтһә, килермен.	- Eğer o derse, gelirim (geleceğim) .
Булат әйтһә, эшләр.	- Bulat derse, (o) yapar.
Без курһәк, әйтербез.	- Görüsek söyleriz.

Şart kipi iki ifade biçimine sahiptir:

a)Basit biçimi“ -һа, -һә” ekiyle ifade edilir:

Tekil

I. şahıs	яз+һа+м - yazarsam	ҡайтһам - dönersem
II. şahıs	яз+һа+ң - yazarsan	ҡайтһаң - dönersen
III. şahıs	яз+һа - yazarsa	ҡайтһа - dönerse

Çoğul

I. şahıs	яз+һа+к - yazarsak	ҡайтһак - dönersek
II. şahıs	яз+һа+ғыҙ - yazarsanız	ҡайтһағыҙ - dönerseniz
III. şahıs	яз+һа (лар) - yazarlarsa	ҡайтһалар - dönerlerse

b) Bileşik hâl iki şekilde yapılır:

1) Asıl fiilin “-ған (-гән, -кан, -кән)” ekiyle çekimi + yardımcı fiil “бул –“:

Tekil şahıslar

I. şahıs	бар+ған буһам - eğer gitseydim -	әйткән буһам - eğer deseydim -
II. şahıs	бар+ған буһаң -eğer gitseydin -	әйткән буһаң - eğer deseydin -
III. şahıs	бар+ған буһа -eğer o gitseydi -	әйткән буһа - eğer deselerdi -

Çoğul şahıslar

I. şahıs	бар+ған буһаҡ - eğer gitseydik -	әйткән буһаҡ -eğer deseydik -
II. şahıs	бар+ған буһағыҙ - eğergitseydiniz -	әйт+кән буһағыҙ -eğer deseydiniz -
III. şahıs	бар+ған буһалар -eğer gitseydi- ler -	әйт+кән буһалар -eğer deselerdi -

Olumsuz hâl: “ -*ма, -мә*” olumsuzluk eki fiil kök veya gövdesine gelir:

Tekil

I. şahıs	<i>эйтмэгэн булям</i>	- ben demeseydim
II. şahıs	<i>эйтмэгэн буљаң</i>	- sen demeseydin
III. şahıs	<i>эйтмэгэн буља</i>	- o demeseydi

Çoğul

I. şahıs	<i>эйтмэгэн буляк</i>	- eğer demeseydik
II. şahıs	<i>эйтмэгэн буљағыз</i>	- eğer demeseydiniz
III. şahıs	<i>эйтмэгэн буљалар</i>	- eğer demeseydiniz

3) “ -*ыр, -ер, -ор, -өр*” ekleriyle biten asıl fiil+yardımcı fiil “*бул-*”.

Örnek:

<i>барыр буљаң</i>	- eğer gitmek niyetindeysen
<i>барыр буља</i>	- eğer gitmek niyetindeyse

5) Dilek Şart Kipi (шартлы теләк ыөйкәлеше)

“ -*р ине; -а, -ә, -й ине; -асак, -әсәк, -ясак, -йәсәк ине*” analitik şekilleriyle ifade edilir. Bu durumda sadece yardımcı fiiller çekilir.

“ -*р ине*” şekli

Tekil

I. şahıs	<i>күрер инем</i>	- görseydim - görürdüm
II. şahıs	<i>күрер инең</i>	görseydin - görürdün
III. şahıs	<i>күрер ине</i>	- görselderdi - görürdü

Çoğul

I. şahıs	<i>күрер инек</i>	- görseydik - görürdük
II. şahıs	<i>күрер инегеҙ</i>	- görseydiniz - görürdünüz
III. şahıs	<i>күрер инеләр</i>	- görseydiniz - görürdüler

Olumsuz hâl: “ -мәс, -мәң” olumsuzluk eki asıl fiilin kökü getirilerek yapılır.

Örnek:

<i>күрмәс инем</i>	- görmeseydim
<i>күрмәс инегеҙ</i>	- görmeseydiniz

“-асаҫ/-әсәҫ, -ясаҫ / -йәсәҫ ине” şekli

Tekil

I. şahıs	<i>каршы аласаҫ инем</i>	- (mutlaka) karşılardım
II. şahıs	каршы аласаҫ инең	- (mutlaka) karşılardın
III. şahıs	<i>каршы аласаҫ ине</i>	- (mutlaka) karşılardı

Çoğul

I. çoğul	<i>каршы аласаҫ инек</i>	- (mutlaka) karşılardık
II. çoğul	<i>каршы аласаҫ инегеҙ</i>	- (mutlaka) karşılardınız
III. çoğul	<i>каршы аласаҫ инеләр</i>	- (mutlaka) karşılardınız

Fiilimsiler - Кылым төркөмсәләре

Başkurt dilinde bunlar dört tanedir:

İsim -fiil - Исем кылым,

Sıfat -fiil - Сифат кылым,

Mastar - Уртаҫ кылым,

Zarf -fiil - Хәл кылым,

İsim -fiil - Исем кылым:

Kendinde fiil ve isim özellikleri taşıр. “-у, -ү, -ыу, -еү, -оу, -өү”. Eklerinin fiil köküne eklenmesiyle oluşur. İsim gibi hâllere, sayı ve iyelik eklerine göre деğişир, olumsuzluk ve çatı ekleri alır.

Fiilin bu hâli fiil ve isim -fiil rolü üstlenebilir.

йылмайыу - 1)gülümsemek 2) gülümseme, tebessüm

йөрөү - 1)gitmek, yürümek 2) yürüme, yürüyüş

укуы - 1) eğitim görmek, okumak; 2) eğitim, okuma, tahsil.

Sıfat - fiil - Сифат кылым:

Sıfat ve fiil işaretleri taşıy yapısında.

Şimdiki, geçmiş ve gelecek zaman hâllerinde kullanılır.

Belirleyici olma fonksiyonuna sahiptir, isimden önce gelir.

Şimdiki zamanı iki şekilde yapılır:

a) Sıfat -fiilin basit hâli “*усы, -үсе, -ыусы, -әүсе, -оусы, -өүсе*” *eklerinin yardımıyla yapılır.*

<i>һөйләүсе бала</i>	- anlatan çocuk -
<i>белеүсе кешеләр</i>	- bilen insanlar

b) Bileşik hâli “*-а, -ә, -й*” *ekleri + yardımcı fiil “торған” yardımıyla yapılır:*

<i>бирә торған акса</i>	- geri verilmesi gereken para
<i>укый торған китап</i>	- okunması gereken kitap

Geçmiş zamanı “-ган, -гэн, -жан, -кэн” eklerine sahiptir:

<i>белгэн тема</i>	- bilindik konu, bildiğim konu
<i>укыған китап</i>	- okunmuş (olan) kitap
<i>укыған кеше</i>	- okumuş insan

Olumsuz hâli:

белмэгэн тема - bilinmeyen konu, bilmediğim konu

Gelecek Zaman Hâli

a) “-асак, -эсэк, -ясак, -йэсэк” ekleri:

<i>үтэсэк юл</i>	- gidilecek (gidilmesi gereken) yol
<i>һөйлэйэсэк телмэр</i>	- yapılacak (yapılması gereken) konuşma

b) “-р, ыр, -ер, -ор, -өр” ekleri:

<i>килер көн</i>	- gelecek güne
<i>карап фильм</i>	- seyredilecek film

c) “-аһы, -эһе, -йһы, -йһе, -йһө”:

<i>һөйлэйһе хэбэр</i>	- anlatılması gereken haber
<i>бараһы ер</i>	- gidilecek yer

Zarf -fiiler - Хәл кылым:

Başkurt dilinde zarf -fiiler, asıl eyleme yönelik olarak ek eylemi ifade eder ve genelde asıl fiilin önünde durur; fiil ve zarf işaretlerini içinde taşırlar.

Zarf -fiiler çekilmez olmaları münasebetiyle zarfları andırır. Olumsuzluk, çatı eklerini alır, fiil işaretleri taşıyan eylem süreç derecesini içerir. Zarf -fiilerin 4 şekli vardır: aşağıdaki eklerle oluşturulurlar:

a) “-п, -ып, -еп, -оп, -өп”; bu şekil bileşik fiillerin yapısında gerçekleşir.

<i>барып килергә</i>	- gidip gelmek
<i>кайтып килергә</i>	- varıp gelmek
<i>һөйләп бирергә</i>	- anlatmak/anlatıvermek

b) “-а, -ә, -й”; bu şekil de bileşik fiillerin yapısında gerçekleşir.

<i>йырлай -йырлай барзы</i>	- şarkı okuya okuya gidiyordu
<i>көлә -көлә һөйләне</i>	- güle güle anlatıyordu

c) “-ғас, -гәс, -кас, -кәс”:

<i>кайткас, эшләргән</i>	- dönünce yaparım
<i>барғас, күрербәз</i>	- gelince görürüz

d) -ғансы, -гәнсе, -кансы, -кәнсе; -канса, -кәнсә, -ғанса, -гәнсә:

<i>арығансы көлөргә</i>	- yoruluncaya kadar gülmek
<i>өйрәткәнсә эшлә</i>	- öğrettikleri gibi yap

Mastar -fiil - Уртақ кылым:

Fiilin sadece eylemi şahısı, sayıyı işaret etmeden adlandıran belirlenmemiş şeklidir. Mastar olumsuzluk, çatı, eylem süreci derecesi ekleri alabilir.

Başkurt dilinde mastar ekler yardımıyla oluşur:

a) “-рға, -ргә, -ырға, -ергә, -орға, -өргә”:

<i>караpға</i>	- bakmak
<i>барырға</i>	- gitmek
<i>килергә</i>	- gelmek
<i>көлөргә</i>	- gülmek
<i>торорға</i>	- durmak

b) -мак, -мәк + бул -, ине, -ит yardımcı fiiler:

<i>бармак булырга</i>	- gitmeye niyetlenmek
<i>килмәк ине</i>	- gelmeye niyetlenmek
<i>һөйләмәк итте</i>	- anlatmaya niyetlenmek

Olumsuz hâl -мачка, -мәскә ekiyle yapılır:

<i>язмачка</i>	- yazmamak
<i>көлмәскә</i>	- gülmemek

Fiillerde Çatı - Кылым Йүнәлештәре

Başkurt dilinde fiiller çatı ekleri alırlar. Çatı eylem ve eylemi yapanın ilişkilerini ifade eder.

Çatı çeşitleri:

1. Etken Fiiler - Төп йүнәлеш,
2. Dönüşlü Fiil - Кайтым йүнәлеше,
3. Edilgen Fiil - Төшөм йүнәлеше,
4. İşteş Fiil - Уртаклык йүнәлеш,
5. Ettirgen Fiil - Йөкмәтеү йүнәлеше.

1. *Etken Fiiler (төп йүнәлеш)* eylemin özne tarafından gerçekleştirildiğini belirtir ve özel ekleri yoktur:

Мин язам.	- Ben yazıyorum
Ул бара.	- O gidiyor
Студент укый.	- Öğrenci okuyor

2. *Dönüşlü fiil (кайтым йүнәлеше)*, eylemden etkilenen özneyi ifade eder. -н, -ын/ -ен, -он/ -өн bu fiilin ekleridir:

Йыуынам - yıkanıyorum,
 бизәнәм - süsleniyorum,
 ябынам - saklanıyorum/kapanıyorum

йыу - йыуын - йыуына - йыуынды - йыуынған - йыуынғандар;
 кей - кейен - кейенде; бизә - бизән; һөрт - һөртөн.

3. *Edilgen fiil (төшөм йүнәлеше)*, eylemin mantıkî bir özne tarafından gerçekleştirildiğini ifade eder ve

-л, -ыл, -ел, -ол, -өл ekleriyle yapılır. “ -ла -лә, -л” harfleriyle biten fiillere “ -н, -ын, -ен, -он, -өн” ekleri gelir.

эйт+ел+ә	- konuşuluyor
куй+ыл+а	- konuluyor
онот+ол+а	- unutuluyor
башла+н+а	- başlıyor
өйрән+ел+ә	- öğreniliyor

4. İşteş fiil (уртаклык йүнәлеш): Eylemi birkaç kişinin katılımıyla yapıldığını anlatır ve “ -ш, -ыш, -еш, -ош, -өш” ekleriyle yapılır.

һөйлә+ш+ә	- konuşuyor
эшлә+ш+ә	- yardım ediyor.

5. Ettirgen fiil (йөкмәтеү йүнәлеше): Eylemin gerçekleştirilmesine iki veya birkaç kişinin katıldığını bildirir. Biri emreder, rica eder; diğeri bunu yerine getirir. “ -дыр, -дер, -тыр, -тер, -зыр, -зер” bu fiilin ekleridir:

яз+зыр	- yazdır
ал+дыр	- aldır

-т (-и ve -р ile biten fiillere gelir):

уйла+т	- düşündür
кызар+т	- kızart

кыр, -кер, -ғыр, -гер:

<i>ят+кыр</i>	- yatır
<i>ет+кер</i>	- götür

Çatı ekleri Başkurt dilinde birbirlerini takip edebilir. Asıl rol son ekindir: *яз+зыр+тыр+зылар* - yazdırdılar.

Eylemlerin Oluş Devreleri - *Кылым күләмдәре*

Başkurt dilinde fiillerin bitmiş veya bitmemiş hâli/ kategorisi yoktur. Başkurt dilinde başka kelimelerle vermek mümkündür.

Eylemin oluş devreleri eklerle anlatılır:

a) “-ғыла, -гелә, -кына, -кенә”, ekleri sürecin sürekliliğini ve düzenli tekrarı belirtirler:

<i>бар+ғыла</i>	- (arasıra) git
<i>яз+ғыла</i>	- (arasıra) yaz

b) “-штыр, -штер, -ыштыр, -ештер” bazen gerçekleştirilen eylemleri ifade eder:

<i>кара+штыр</i>	- (bazen) bak, seyret
<i>уқы+штыр</i>	- (bazen) oku

с) “-нҗыра, -нҗерә, -ынҗыра, -енҗерә, -онҗора, -өнҗерә” ekleri bazı fiil-lere gelir ve eylemin tamamlanmadığını belirtir:

<i>окшаңқырай</i>	- (biraz) hoşuma gidiyor
<i>һөйләңкерә</i>	- (biraz) anlat

Eylem Oluş Derecesi:

Analitik olarak da ifade edilebilir: “-ып, -еп, -оп, -өп, -п, -а, -й”

Zarf -fiil eklerinin zamanla asıl anlamlarını kaybetmiş ve yardımcı fiil olarak kullanılan bazı fiillere gelmesiyle oluşur:

<i>Мин укый башланым.</i>	- ben okumaya başladım
<i>Мин укып сыктым.</i>	- Ben okuyup bitirdim
<i>Ул көләп ебәрзе.</i>	- O gülmeye başladı

Diğer şekilleri de unutmayın:

-ып, -еп, -п + ебәр; а, -ә + башла - eylemin başlangıcını anlatır:

йырлап ебәр - şarkı söylemeye başla
әйтә башла - konuşmaya başla

-ып, -еп, -п + бөтөр, сык - sürecin bittiğini bildirir:

укып сыкты - okuyup bitirdi
эшләп бөттө - yapıp bitirdi

-ып, -еп, -п + кит, төш, ал - keskin/acı bir şekilde meydana gelen süreçler ifade edilir:

кайтып кит - geri/kalkıp git

килеп алдым - gelip aldım

-ып, -еп, -п + жуй, ташла, ыал - bir kereliğine yapılan eylemleri keskin bir şekilde bitişini ifade eder:

ыалып жуй - salıp/alıp koy

алып барып ташла - alıp taşı, götür

-ып, -еп, -п + ят, тор, ултыр, кал, йөрө - devam eden eylemi bildirir:

ятып тор - yatadur

көтөп тор - bekleyedur

-а, -ә, -ый, -й + бар, кил, тор, бир - devam eden eylemi bildirir:

тора бир - biraz daha bekleyedur

карай тор - seyrededur (seyredekoy)

-а, -ә, -ый, -й + төш - tamamlanmayan süreci ifade eder:

яза төш - biraz daha yaz.

ZAMİR - АЛМАШ

Başkurt dilinde zamirler isimleri, sayı sıfatlarını, sıfatları, fiilleri ve zarfların yerine geçerler.

Zamir Çeşitleri - Алмаш төркөмсәләре

Başkurt dilinde zamirler aşağıdaki şekilde sıralanırlar:

- 1) Şahıs Zamirleri - Зат алмаштары;
- 2) İşaret Zamirleri - Курьәтеү алмаштары;
- 3) Soru Zamirleri - Һорәү алмаштары ;
- 4) Belirlilik Zamirler - Билдәләү алмаштары;
- 5) Belirsizlik Zamirler - Билдәһезлек алмаштары;
- 6) Olumsuz Zamirler - Юклык алмаштары;
- 7) İyelik Zamirleri - Әйәлек алмаштары.

1) Şahıs Zamirleri - Зат алмаштары:

МИН - ben,

СИН - sen,

УЛ - o,

БЕЗ - biz,

СІЗ - siz,

УЛАР - onlar

Şahıs zamirlerinin çekimi:

Zamirler isimler gibi çekilirler.

Şahıs Zamirlerinin Hal Ekleriyle Çekimi

Çoğul

<i>İsmiñ Hâleri - Килештәр</i>	<i>Zamirler - Алмаштар</i>		
<i>Yalıñ Hâl - Төп</i>	без - biz	һеҙ - siz	улар - onlar
<i>İyelik - Эйәлек</i>	безҙең - bizim, bizde	һеҙҙең - sizin, sizde	уларҙың - onlarda, onların
<i>Yönelme Hâl - Төбәү</i>	безгә - bize	һеҙгә - size	уларға - onlara
<i>Belirtme Hâli - Төшөм</i>	безҙе - bizi	һеҙҙе - sizi	уларҙы - onları
<i>Bulunma Hâli - Урын -вакыт</i>	безҙән - bizden	һеҙҙән - sizden	уларҙан - onlardan
<i>Ayılma Hâli - Сығанаҡ</i>	безҙә - bizde	һеҙҙә - sizde	уларҙа - onlarda

2) İşaret Zamirleri - Курьәтеү алмаштары:

был - bu,

ошо - şu,

шул, теге, анау - işte, öteki,

ул - o

Belirleme görevini yerine getirirler, isimlerden önce gelir ve değişmezler:

был кешегә - bu kişiye

теге әйберҙең - o eşyada

İsimler olmadan kullanıldıklarında ismin ilgili hâlin çoğul ekini alırlar:

былар - bunlar

шуларға - onlara.

İşaret zamirlerinin hal ekleriyle çekimi

Tekil

<i>Yalın Hâl - Төп</i>	был	ошо	шул	теге
<i>İyelik - Эйәлек</i>	бының	ошоноң	шуның	тегенең
<i>Yönelme Hâli - Төбәү</i>	быға	ошоға	шуға	тегегә
<i>Belirtme Hâli Төшөм</i>	быны	ошоно	шуны	тегене
<i>Bulunma Hâli - Урын -вакыт</i>	бында	ошонда	шунда	тегендә
<i>Ayırılma Hâli - Сығанак</i>	бынан	ошонан	шунан	тегенән

Çoğul

<i>Yalın Hâl - Төп</i>	<i>былар</i>	<i>ошолар</i>	<i>шулар</i>	<i>тегеләр</i>
<i>İyelik - Эйәлек</i>	<i>быларзың</i>	<i>ошоларзың</i>	<i>шуларзың</i>	<i>тегеләрзең</i>
<i>Yönelme Hâli - Төбәү</i>	<i>быларға</i>	<i>ошоларға</i>	<i>шуларға</i>	<i>тегеләргә</i>
<i>Belirtme Hâli - Төшәм</i>	<i>быларзы</i>	<i>ошоларзы</i>	<i>шуларзы</i>	<i>тегеләрзе</i>
<i>Bulunma Hâli - Урын -вакыт</i>	<i>быларза</i>	<i>ошоларза</i>	<i>шуларза</i>	<i>тегеләрзә</i>
<i>Ayılma Hâli - Сығанаҡ</i>	<i>быларзан</i>	<i>ошоларзан</i>	<i>шуларзан</i>	<i>тегеләрзән</i>

3) Soru Zamirleri (*Хорәу алмаштары*):

кем - kim?

нәмә - ne?

ниндәй - hangisi?

нисә - kaç?

нисек - nasıl?

кайһы - hangisi?

касан - ne zaman?

кайға - nerede? Nereye?

“*кем, нәмә*” isimler gibi çekilirler.

“*Ниндәй*” zamiri tümleç gibi isimden önce gelir, деğişmez.

“*Нисә*” zamiri isimden önce gelir, çekilmez: *нисә китап? нисә китаптың бите юк?*

“*Нисек*” zamiri fiille uyumlu olumlar: *нисек укый?*

“*Касан*” zamiri fiille ilgili olur: *касан килә?*

4) Belirlilik Zamirleri - Билдәләү алмаштары:

һәр, һәр кем, һәр береһе, һәр бер (нәмә) - her

бөтә, бөтәһе, бөтөнөһө, бары, барлығы - herpsi

барса, барлык, һәммә - her şey

үҙ - kendisinin (özünün)

“*Һәр*” zamiri isimden önce gelir, belirleyici olur ve çekilmez:

“*Һәр кеше*” - her insan (kişi),

“*Һәр көн*” - her gün.

“Бөтөн, барса, барлык, һәммә” zamirleri isimlerden önce bulundukları zaman çekilmezler. Ancak tek başına kullanıldıklarında iyelik ve isim hâl ekleri alırlar:

“бөтөнөбөзгә” - hepimize;

“һәммәбөзгә” - hepimizi.

“Үҙ” zamiri belirtili olduğu zaman değişmez:

үҙ ауылым - kendi köyüm /benim köyüm

Yalnız başına kullanıldığında iyelik, hâl, sayı ekleri alabilir.

“Үҙ” zmirinin çekimi

	ben	sen	o	biz	siz	onlar
<i>Yalın Hâl - Төп</i>	үзем	үзең	үзе	үзебез	үзегеҙ	үзҙәре
<i>İyelik - Эйәлек</i>	үземден	үзеңден	үзенен	үзебезҙең	үзегеҙҙең	үзҙәренен
<i>Yönelme Hâli - Төбәү</i>	үземә	үзеңә	үзенә	үзебезгә	үзегеҙгә	үзҙәренә
<i>Belirtme Hâli - Төшөм</i>	үземде	үзеңде	үзен	үзебезҙе	үзегеҙҙе	үзҙәрен
<i>Bulunma Hâli - Урын -вақыт</i>	үземдә	үзеңдә	үзөндә	үзебезҙә	үзегеҙҙә	үзҙәрендә
<i>Ayılma Hâli - Сығанаҡ</i>	үземдән	үзеңдән	үзенән	үзебезҙән	үзегеҙҙән	үзҙәренән

5) Belirsizlik Zamirler - Билдәһезлек алмаштары soru zamirlerinden türetilirler:

a) “ - *дыр, -дер, -тыр, -тер, -зыр, -зер, -лыр, -лер*” vurgusuz eklerin eklenmesiyle:

кемдер - birisi

ниндәйзәр - herhangi biri

нимәлер - bir şey

нисектер - bir şeklide

b) “*Әллә*” sözcüğünün soru zamirlerinin önüne konulmasıyla:

әллә кем - birisi

әллә кайза - bir yerde

әллә нимә - bir şey

әллә ниндәй - herhangi biri

әллә касан - bir zamanlar, çoktan beri

6) Olumsuz zamirler - Юклык алмаштары

a) “*Һис*” sözcüğünün soru zamirlerine eklenmesiyle:

һис кем - kimse (hiç kimse),

һис касан - hiçbir zaman;

b) “*Бер*” sözcüğünün eklenmesiyle:

бер нимә лә - *hiç bir şey*,

бер кем дә - hiç kimse

olumsuz zamirler ismin hâl eklerini almazlar.

7) İyelik zamirleri - Эйәлек алмаштары

a)

минен - benim,
һинен - senin,
уның - onun;
безҙең - bizim,
һеҙҙең - sizin,
уларҙың - onların.

İyelik zamirleri çekilmezler sadece isimler çekilir:

безҙең бакса - bizim bahçemiz
безҙең баксаға - bizim bahçemize
безҙең баксанан - bizim bahçemizden
безҙең баксала - bizim bahçemizde.

b)

минекә - benim,
һинекә - senin,
уныкы - onun,
безҙекә - bizim,
һеҙҙекә - sizin,
уларҙыкы - onların:

Минен китап. - Benim kitabım.
Китап минекә. - Kitap benim.
Был минен өстәл -Bu benim masa
Был өстәл минекә -Bu masa benim
Теге китап безҙекә. - Şu kitap bizim.

SIFAT - СИФАТ

Sıfatlar Kavramı Hakkında - Сифат тураһында төшөнсә

Başkurt dilinde Sıfatlar nesnenin vasıflarını belirtir;

һиндәй? - Nasıl?

кайһы? - Hangisi?

касанғы? - Ne zaman?

кайзағы? - Nerede?

Sıfatlar daha çok isimlerle ilgileri olur, hiçbir değişikliğe uğramadan doğru-
dan onların önüne konulurlar:

йәшел үлән - yeşil ot

кирбес йорт - kerpiç ev

кызыл кәләм - kırmızı kalem.

Sıfatlar cümlede belirten olurlar:

матур кыз - güzel kız,

батыр егет - cesur yiğit.

Yüklem de olabilirler:

Ул һәйбәт. - o iyidir (o iyi biridir).

Sıfatların türetilmesi

Ekler sıfatların türetilmesinde verimlidirler:

-лы, -ле, -ло, -лө:

тоҙло - tuzlu,

акыллы - akıllı,

аҡсалы - paralı,

балыҡлы - balıklı;

-һыҙ, -һеҙ, -һоҙ, -һөҙ:ekleri ile olumsuz yapılır:

тоҙһоҙ - tuzsuz,

һыуһыҙ - susuz,

-сан, -сән, -ғы, -ге, -кы, -ке; -сыл, -сел, -ғыс, -гес, -кыс, -кес, -ма, -мә, -даш, -дәш; -ай, -әй, -ыр, -ер, -и:

язгы - bahar - (sı),

арткы - arka - (sı),

кунаксыл - konuksever,

йәшерен - gizli,

фәнни - ilmî vd.

Sıfat Çeşitleri - Сифат төрҙәре

Niteleme sıfatları (төн) renk, fiziksel özellikler, karakter, yaş, hacim, nesne ve şahısların boyutlarını belirtirler:

ҙур бۆлмә - büyük oda

йәш кеше - genç adam

аҡ сәскә - beyaz çiçek.

Belirtme sıfatları (шартлы) nesnenin yapıldığı maddeyi (materyal), nesnenin yerini, zamanını gösterir:

алтын сәғәт - altın saat

Өфө урамдары - Ufa sokakları

кышкы көн - kış günü

өйҙәге кешеләр - evde (ki) bulunan insanlar

спорт кейеме - spor elbise

Bu vasıflar nesnelerde çok veya az derecede bulunmazlar.

Sıfatlarda Karşılaştırma - Сифат Дәрәжәләре

Karşılaştırma derecelendirmesi sadece niteleme sıfatlarında olur zira ancak onlar nesnenin küçük veya büyük olduğunu belirten özelliklere sahiptirler. Başkurt dilinde karşılaştırma dereceleri özel gramer ve kelime hazinesi araçlarıyla yapılır.

Temel Derece - Төп дәрәжә:

Sıfatların genel şekli - başka nesne ve şahıslardan mutlak surette bağımsız olarak vasıfları bildirir ve bu anlamı gösteren gramer özelliklerine sahip değildir.

ак яулык - beyaz başörtüsü

матур кыз - güzel kız çocuğu

Karşılaştırma Derecesi - Сагыштырыу дәрәжәһе:

Söz konusu nesne veya şahısta herhangi bir özelliğin çok veya az oranda olduğunu gösterir:

Karşılaştırma dereceleri sıfatlara “ -рак, -рәк (sesliyle biten köklere), -ырак, -ерәк, -орақ, -өрәк” (sessizle biten köklere) sözcük üreten eklerin gelmesi yoluyla türetilirler:

ағырак яулык - daha beyaz başörtüsü

матурырак кыз - daha güzel kız çocuğu

кара - siyah

карарак - daha siyah

йәшел - yeşil

йәшелерәк - daha yeşil

якшы - iyi

якшырак - daha iyi.

Bazen karşılaştırma sıfatları yapılırken sessiz harflerin sıralanması ortaya çıkar özellikle sıfat eğer “*к, ж, л*” harfleriyle bitiyorlarsa sıfat yapımında “*т, ғ, б*” harfleri gelir:

<i>күк</i>	- mavi	<i>күгерәк</i>	- daha mavi
<i>ябык</i>	- zayıf	<i>ябығырак</i>	- daha zayıf
<i>шәп</i>	- çabuk	<i>шәберәк</i>	- daha çabuk

Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi - Артыклык дәрәжәһе:

Nesne ve şahıstaki bir vasfın en yüksek derecede bulunduğunu bildirir:

йәм -йәшел тауар - Yemyeşil kumaş

Pekiştirme sıfatları basit ve bileşik hâlde olurlar:

Basit Pekiştirme Sıfatları aşağıdaki şekillerde oluşur:

a) İlk hecenin tekrarlanması yoluyla; eğer hece sesli veya sessiz veya hem sesli hem sessiz harflerden oluşuyorsa sözcüğe “*-м*” veya “*-л*” harfleri eklenir:

е -ңел (sesli h.) - еп -еңел мәсьәлә - kolay - kopkolay problem

о -ҙон (sesli h.) - оп -оҙон бай - uzun - uruzun ip

ка -ра (sessiz, sesli h.) - кап -кара -каштар - kara - kapkara kaşlar

йәшел (sessiz, sesli h.) - йәм -йәшел үлән - yeşil - yemyeşil ot

b) “*п*” veya “*м*” harfi sesliden sonra geliyorsa (eğer sözcük veya hece sesli ve sessiz harften oluşuyorsa)

ак - beyaz

ап -ак тауар - bembeyaz kumaş

әкрән (sesli, sessiz h.) - yavaş

әп -әкрән һөйләшә - çok yavaş konuşuyor

с) Sözcüğün veya sözcüğün ilk hecesi sessiz, sesli veya sessiz veya sessiz, sesli, sessiz, sessiz harflerden oluşuyorsa “ -п” veya “ -ш” harfleri ilk hecenin sesli ve sessiz harflerden sonra gelirler:

ҙур - büyük

ҙур -ҙур тип - büsbüyük top

йәш - genç

йәп -йәш кыз - gencecik (gepgenç)

карт - yaşlı

кап -карт кеше - ыаруашлы /çok yaşlı adam

Bileşik Pekiştirme Sıfatları:

иң - en,

бик, бигерәк - çok, gayet” sözcüklerinin yardımıyla sıfatın bütün hâinden türetilir.

иң озон йылға - en uzun nehir

бик (бигерәк, иң) тыныс кеше - çok (en) sakin kişi

бигерәк кызыл - çok kırmızı/kızıl

Küçültme Sıfatları (азһытыу дәрәжәһе)

Sıfatın asıl şeklindeki vasıfların daha küçük hâillerini ifade ederler ve “ - кылт, -келт, -гылт, -гелт, -һыл, -һел, -һыу”eklerinin yardımıyla türerler. Bu

eklerin kök veya gövdeye gelmeleri durumunda sözcüğün son hecesi veya bir kısmı atılır:

кызыл - kırmızı

кызылт - kırmızımsı (kırmızıya çalan)

йәшел - yeşil

йәшкелт - yeşilimsi

ал - pembe

альыу - pembemsi.

Sayı Sıfatları - һан

Sayı sıfatları kavramı hakkında - *һан тураһында төшөмсә*

Sayılar nesnelerin miktarını, sayıldıkları zaman adetlerini belirler.

нисә? күпме? - kaç?

нисәнсә? - kaçıncı?

нисәшәр? - kaçar? vd.

Örnek:

Безҙең класта ун алты (нисә?) укыусы. - Sınıfımızda on altı öğrenci var.
(kaç?)

Безгә икешәр (нисәшәр?) алма тура килде. - Bize ikişer elma düştü (kaçar?)

Sayı sıfatları nesnenin, olayların miktarını ifade ederken isimleri belirleme (tamlama) görevini üstlenir. Tamlanan sözcük (isim) bu durumda kural olarak tekil hâlde bulunur.

бер алма - bir elma

ике бала - iki çocuk

ун ете укыусы - on yedi öğrenci

йөз илле биш автобус - yüz elli beş otobüs

Ayrı sayı sıfatları, fiillerle uygun şekilde kullanılır. Topluluk sayı sıfatları sadece fiillerle kullanılır:

бишәү барзык - beş kişi gittik

алтау булды - altı (kişi) oldu

дүртәүләп йэшәнек - dört kişi yaşadık

Asıl Sayı Sıfatları ve Bileşik Sayı Sıfatları - Ябай һәм кушма һандар:

Başkurt dilinde asıl ve bileşik sayı sıfatları vardır. Asıl sayı sıfatların, sayıları ifade ederler:

1) 1'den 10'na kadar:

бер - bir

ике - iki

өс - üç

дүрт - dört

биш - beş

алты - altı

ете - yedi

һигеҙ - sekiz

туғыҙ - dokuz

ун - on

2) onlu sayılar (10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, 90):

ун - on

егерме - yirmi

утыз - otuz

кырж - kırk

илле - elli

алтмыш - altmış

етмеш - yetmiş

һикһән - seksen

туһһан - doksan

3) Yüzler (100); йөз - yüz

4) Binler (1000); мең - bin

5) Uluslararası sayı adları: миллион -миллиарт - -milyon, milyar ve daha büyük sayılar.

Bileşik Sayılar - Кушма һандар:

İki ve daha fazla sayıdan oluşur. Aşağıdaki şekilde oluşturulurlar:

1) Onlu köklere (ун - on, егерме - yirmi, утыз - otuz vb.) yukarıda anlatılan asıl sayılar gelerek birleşir:

ун бер - on bir

ун ике - on iki

ун өс - on üç

ун дүрт - on dört

ун биш - on beş

егерме бер - yirmi bir

егерме ике - yirmi iki vd.

егерме өс - yirmi üç

утыз ике - otuz iki

етмеш бер - yetmiş bir

2) Bileşik sayılar aşağıdaki şekilde oluşturulur:

1946 - бер мең туғыз йөз кырк алты - (binler+yüzler+onlar+birler) bir-
ler+ binler+birler+yüzler+onlar+birler yani Rusçadaki gibi (sayının Başkurtça
ve Rusça okunuşu aynıdır: bir bin dokuz yüz kırk altı)

201 - ике йөз бер - iki yüz bir

410 - дурт йөз ун - dört yüz on

714 - ете йөз ун - yedi yüz on dört

1950 - бер мең туғыз илле - bin dokuz yüz elli

2006 - ике мең алты - iki bin altı

3125 - өс меңбер йөз егерме биш - üç bin yüz yirmi beş

45637 - кырк биш мең дурт алты йөз утыз ете - kırk beş bin altı yüz
otuz yedi

Sayı Sıfatları Çeşitleri - һан төркөмсәләре

Asıl Sayı Sıfatları - Төп,

Sıra Sayı Sıfatları - Рәт,

Topluluk Sayı Sıfatları - Йыйыу,

Üleştirme Sayı Sıfatları - Бүлем,

Tahmini Sayı Sıfatları - Сама,

Kesirli Sayı Sıfatları - Кәсер

Asıl sayı sıfatları (төп һан), nesnelerin ve olayların kesin miktarlarını belir-
tirler

һисә? күпме? - kaç? Sorusuna cevap verirler.

Asıl sayı sıfatları, diğer bütün sayı sıfatları ve bileşik sayı sıfatlarının türe-
tilmesinde temel görevinde bulunurlar.

бер икмәк - bir ekmek

ун бер һум - on bir ruble

ике йөз килограмм - iki yüz kilogram.

Asıl sayı sıfatları, sayılardan bağımsız kavramları da ifade ederler. Bu durumda müstakil (isimler olmadan) kullanılabılırler ve isim hâl ekleri, iyelik ekleri, sayı ekleri ve cümlede farklı öge hizmetinde bulunabilirler:

Ун икегә буленә. - on, ikiye bölünür (“on” öznedir).

Sıra sayı sıfatları (рәт Һаны) nesnelerin ve olayların sıralama numaralarını adlandırır.

Һисәһсе? Kaçıncı? Sorusuna cevap verir.

Asıl sayılara -һсы, -һсе, -һынсы, -һенсе, -һөһсө eklerinin getirilmesiyle türetilir:

<i>Бер</i>	- bir	- <i>бер+һенсе</i> - birinci
<i>Өс</i>	- üç	- <i>өс+һөһсө</i> - üçüncü

ун ике - on iki - *ун ике+һенсе* - on ikinci

йөз - yüz - *йөз+һөһсө* - yüzüncü.

İki veya daha fazla kelimedenden oluşan bileşik sayılarda “-һсы, -һсе, -һынсы, -һенсе, -һөһсө” ekleri sadece son sayıya eklenir:

ун дуртһенсе трамвай - on dördüncü tramvay

ун биһенсе рәт - on beşinci sıra

ике мең икенсе йыл - iki bin ikinci yıl.

Üleştirme Sayı Sıfatları (Бүлөм һаны),

sessiz harflerden sonra

-ар, -эр,

sesli harflerden sonra

*-ышар, -ешәр, -өшәр -шар, -шәр ekleri yardımıyla yapılırlar.
нисәшәр? Kaçar? sorusuna cevap verir.*

Örnek:

бер+әр - birer

дурт+ешәр - dörder

алты+шар - altışar

ун+ар - onar

тукһан+ышар - doksanar vb.

Bileşik sayılarda ek son sözcüğe gelir:

ун ике+шәр - on ikişer

егерме алты+шар - yirmi altışar

Yuvarlak 100'lü ve binli sayılarda ek ilk sözcüğe gelir:

ике+шәр йөз - ikişer yüz

туғыз+ар мең - dokuzar bin.

“*-ар, -эр, -ышар, -ешәр, -өшәр, -шар, -шәр*” ekleriyle biten üleştirme sayıları eş anlamı taşıyor yani tekrarlanabilirler:

a) Аynı kök tekrarlanabilir:

икешәр -икешәр - ikişer ikişer,

өсәр -өсәр - üçer üçer,

унар -унар - onar onar;

b) Kelimelerin birleşik veya farklı kökleri bir araya gelebilir:

өсәр -дуртәр - üçer dörder,

унар -ун бишәр - onar on beşer vb.

Топлuluk Sayı Sıfatları (Йыйыу һаны) asıl sayılarda birden yediye kadar ve “-ay, -әү” ekleri yardımıyla on sayısıyla türetilir.

нисәү? Kaç tane?/kaçız? sorusunu cevaplandırır:

бер+әү - bir

ик+әү - iki tane/ ikisi

өс+әү - üç tane, üçü

дурт+әү - dört tane/dördü

биш+әү - beş tane/beşi

алт+ау - altı tane/altısı

ет+әү - yedi tane/yedisi

ун+ау - on tane/onu

Bu tür sayı sıfatları belirli nesnelerin yerini aldıklarında kullanılırlar:

өс кәләм - өсәү,

биш кеше - бишәү.

Örnek:

Апайымдың дипломы икәу, балаһы икәу, машинаһы берәу.

- Ablam, iki diplomalı, iki çocuklu ve tek arabalıdır.
- Ablamın iki diploması, iki çocuğu ve bir arabası var.

Topluluk sayı sıfatları sık sık isim gibi kullanılırlar ve cümlede isimlerin özelliklerini (hâl, sayı, iyelik) taşırlar:

Берәүгә лә әйтмә. - Kimseye söyleme (*берәү* - *бер кеше* - bir kişi, bir kişiye bile söyleme.)

Берәүһен дә курмәнем. - Kimseyi görmedim. -Birini dahi görmedim/Birini de görmedim.

Tahmini Sayı Sıfatları (Сама Һаны) nesnelerin sayılarını tahminen, yaklaşık olarak bildirir.

нисәләп? - Tahminen kaç?

купмә? - Kaç? Sorularına cevap verirler.

Tahmini sayı sıfatları (сама Һаны) Başkurt dilinde birkaç şekilde türetilirler:

1) *-лап, -ләп; -лаган, -ләгән: егерме+ләп*” ekleri yardımıyla:

йөз+ләп, йөз+ләгән - yüz kadar vb.

егерме+ләгән - yirmi kadar

Sayısal kelimenin varlığında “-лап, -ләп” eki kelimeye eklenir:

Без курешмәгәнә алты йыллап уткәндәр. - Biz görüşmeyeli altı yıl kadar oldu.

2)

“*ике -өс*” - iki üç

“ун -ун биш” - on on beş” şeklindeki ikili sayı sıfatlarının bir araya gelmesi yoluyla:

Залда ун -ун биш кеше булғандыр. - Salonda (tahminen) on, on beş kişi olmuştur.

Bu şekildeki tahmini sayı sıfatları son sayıya eklenen “ - лап, -ләп, -лаған, -ләгән” eklerini de alabilirler:

Биш - алтылап (биш -алтылаған) малай килеп инде. - beş altı kadar (erkek) çocuk geldi.

3)

самаһы - yaklaşık, tahminen,

тирәһе - dolayında,

тиклем -е kadar, яҡын - yakın,

ашыу, артык -den fazla” kelimelerinin yardımıyla:

сәғәт ун тирәһе (самаһы) - saat on suları,

ул биш -алты йәштән артык түгел - beş altı yaştan fazla değil. /Ancak beş altı yaşındadır.

Her sayının önüne belirsiz artikül gelebilen “бер” sözcüğünün yardımıyla:

Уға бер илле йәш барҙыр. - O elli yaşında vardır.

Kesir sayı sıfatları - Кәсер Һаны

Tam sayıların bir kısmını ifade eder. Aşağıdaki şekillerde türetilirler:

¼ дурттән бер - dörtte bir

3/7 етенән өс - yedide üç

Başkurt dilinde kesirli sayı sıfatlarını ifade etmek için “*бөтөн*” (tam, bütün) ve (sıfır) kelimeleri kullanılır. Bunun yanı sıra “*бөтөн*” (tam, bütün) sözcüğüyle beraber önce tam sayının adı konur sonra kesirli sayı söylenir:

бер бөтөн ундан ике (1, 2) - bir bölü iki (bir bütün ondan iki) .

Aşağıdaki Türkçe kelimeler buna uygun düşer:

ярты, яртыны -yarım, yarısı

ярты йыл - yarım yıl;

ярты метр - yarım metre;

икмәктең яртынын ал - ekmeğin yarısını al;

ярым - yarım/buçuk

ике метр ярым - iki buçuk metre

бер ярым -bir buçuk

бер метр ярым - bir buçuk metre.

сирек -çeyrek

сирек метр - çeyrek metre /yirmibeş cm.

Saatlerde zaman saat ve dakika olarak belirlenirken önce tam sayı sıra sayı düzeninde söylenir sonra kesirli sayı gelir:

(сәғәт) бишенсе ярты - (saat) dört buçuk

(сәғәт) беренсе ун биш минут - (saat) on ikiye on beş var vb.

ZARF -РӘҮЕШ

Zarf kavramı hakkında - Рәүеш тураһында төшөнсә

Zarflar eylemin vasıflarını anlatır.

нисек? ни рәүешле? - Nasıl?

касан? - Ne zaman?

кайза? - Nerede?

купме? ни тиклем? ни саклы? - Kaç? Sorularına cevap verirler.

Örnek:

матур йырлай (нисек?) - Güzel şarkı söylüyor.

Төрөксә якшы һөйләшә (нисек?) - Türkçe iyi konuşuyor.

аксалата бирзе (нисек?) - Parayla (borcunu) geri ödedi.

тиз кайтты (нисек?) - Çabuk döndü.

иртә торзом (касан?) - Erken kalktım.

Zarflar anlamlarına göre aşağıdaki gibi sıralanırlar:

1) Eylemi tarif eden zarflar - Төп рәүеш

“нисек? ни рәүешле?” sorularına cevap verirler;

шәп, тиз - çabuk

йй - yavaş

аксалата - parayla

эселәй - sıcak hâlde.

2) Zaman zarfları - Вакыт рәүеше

“касан?” sorusuna cevap verir:

кис, кисен - akşamleyin

бөгөн - bugün

иртәгә - yarın

язын - ilkbaharda

көзөн - sonbaharda, güzün

элек - önce erken,

3) Yer, yön zarfları - Урын рәүеше

“кайза?” (nerede?) sorusuna cevap verir:

алың - uzak,

якын - yakın,

өстә - üstte, yukarıda,

ақта - allta, aşağıda,

алыңтан - uzakta;

4) Karşılaştırma zarfları - Окшатыу рәүеше

“нисек?” sorusuna cevap verir:

уттай - ateş gibi,

айыуҙай - ayı gibi,

байрамса - bayramlarda olduğu gibi,

элеккесә - eskisi gibi

миненсә - benim gibi;

5) Miktar zarfları - Күләм -дәрәжә рәүеше

“күпме? ни тиклем?” sorularına cevap verir.

бер аз - biraz

байтак - büyük ölçüde

бөтөнләй - bütününle, tamamen

күп - çok,

аз - az,

һирәк - seyrek;

6) Neden ve Maksat Zarfları - Сәбәп -максат рәүешә

“ниңә? нилектән? ни өсөн?” sorularına cevap verir.

юрамал, юрый - mahsus, kasten, bilerek,

южка, бушка - yok yere, boş yere;

бушка әйттең - boş yere (boşuna) söyledin.

Zarflar aşağıdaki ekler yardımıyla türetilirler:

-са, -сә:

минеңсә - bence,

безҙеңсә - bizce,

йәштәрсә - genç gibi,

карттарса - ihtiyar gibi

-тай, -тәй, -дай, -дәй, -зай, -зәй, -лай, -ләй:

һиндәй - senin gibi,

айыуҙай - ayı gibi;

балалай - çocuk gibi;

-н, -ын, -ен, -он, -өн:

язын - baharda,

көҙөн - güzün;

-лата, -ләтә:

аксалата - parayla,

курәләтә - bilerek.

Zarfların Karşılaştırma Dereceleri - Рәүеш дәрәжәләре

Zarfların da sıfatlar gibi karşılaştırma dereceleri vardır. Sıfatlardan farklı olarak zarflar sadece iki karşılaştırma derecesine sahiptir:

Karşılaştırma Zarfları - Сағыштырыу:

“ -рак, -рәк, -ырак, -ерәк, -орак, -өрәк” eklerini yardımıyla yapılırlar:

тиз укы - çabuk (tez) oku; *тизәрәк укы* - daha çabu (ca)k (tez) oku;

кыскырып һөйлә - sesli konuş; *кыскырыбырак һөйлә* - daha gür konuş.

Pekiştirme Derecesi - Артыклык: İlk hecenin tekrar edilmesiyle (eğer hece sesli harften veya sesli ve sessiz harflerden oluşuyorsa) ve “ -м” veya “ -п” harflerinin eklenmesiyle oluşur.

бик, бигерәк, үтә, иң - çok,

gayet, ифрат - fevkalade,

ғәжәп - şaşılacak derecede (acaip) kelimelerinin yardımıyla yapılır:

аз - az

азырак - biraz (karşılaştırma derecesi)

ап -аз - çok az (ap -az) (Artık/Berkit derecesi)

шәп йөрөй - çabuk yürüyor

бик шәп йөрөй - çok çabuk yürüyor;

матур йырлай - güzel şarkı söylüyor

үтә матур йырлай // бик матур йырлай // бигерәк матур йырлай - çok güzel şarkı söylüyor.

Бик матур йырланы. - Şaşılacak derecede güzel şarkı söyledi.

һәйбәт һөйләй - güzel konuşuyor

бик һәйбәт һөйләй // ғәжәп һәйбәт һөйләй - şaşılacak derecede/acaip güzel konuşuyor.

Zarflar cümle içinde belirleyici (fili vasıflandırıcı görevinde bulunurlar) olarak kullanılırlar.

EDATLAR - БӘЙЛӘҮЕСТӘР

Başkurt dilinde Türkçeden farklı olarak edat yoktur, onların anlamları eklerle verilir. Edatlar aşağıdaki gruplara ayrılırlar:

a) İsmi yalın ve iyelik hâllerini ifade eden edatlar:

менән - ile, beraber

өсөн - için - yüzünden, için, - ması için, diye

кеүек, шикелле, һымаҡ, тиклем - gibi, -casına, gibi, benzer

төслө - gibi,

саҡлы, хәтле, кәҙәр, кәҙәре -gibi, benzer

арҡыры, аша - aracılığıyla, yoluyla, sayesinde

буйлап -boyunca

һайын - her

сәбәпле - sebebiyle

ошоноң саҡлы (тиклем, һымаҡ) - bunun gibi

минен кеүек (һымаҡ) - benim gibi

апайың һәм һинең өсөн - senin ve kızkardeşin için (hatırı için)

b) Yönelme hâlinde kullanılan edatlar:

таба, табан, карай - e doğru, -e boyunca, -e yönünde doğru

тикле, тиклем, хэтле, хэтлем, кэзэр, саклы ; - e kadar, varıncaya kadar

күрә - sebebiyle

каршы - karşı

табан - e yönüne doğru

карамастан - e rağmen

мәктәпкә тиклем - okula kadar

безгә табан - bize, bize doğru

c) Аугылма hâlinde kullanılan edatlar:

бирле - den, -den beri

башка - den başka

һуң - den, sonra, sonra

тыш - başka

элек - kadar

дәрестәрзән һуң - dersten (derslerden) sonra

ошонан тыш - Bundan başka

шунан бирле - o zamandan beri

Başkurt dilinde zaman ve yer anlamı taşıyan isimler edat görevinde aktif şekilde kullanılır:

аç - aşağı

өç - yukarı, üst

баш - baş

ян - yan

як - taraf, yaka

тыш - dış

эс - iç

ал - ön

ара - ara (mesafe)

урта - orta vd.

Bunlar genellikle iyelik eklerinin III. şahıs ekleri “-ы, -е, -һы, -һе” yine yönelme, ayrılma, yer ve zaman hâlleriyle birleştirir.

алдына	önüne
алдынан	önünden
алдында	önüne
араһында	arasında, ortasında
артынан	arkasına
артынан	arkasından
артында	arkasında
аһтына	altına
аһтынан	altından
аһтында	altında
өһтөндө	üstünde
каршы -	karşıya
каршыһында	karşıda
уртаһынан	ortasına
уртаһында	ortasında
эргәһендә	yakınıнда, yanında
эсендә	içinde
эсенән	içeriden
эсендә	içinde
яһына	yanına
яһынан	dan, yanında
яһында	yakınıнда, dolayında

Örnekler:

Өстэл астынан алдым - Masanın altından aldım.

Шкаф артында торғом - Dolabın arkasında durdum.

Университет янында оспраттым - Üniversitenin yanında karşılaştım.

Карауат эргэендэ ята - Yatağın yanında yatıyor.

Dikkat!

Sadece yardımcı isimler hâl eki alırlar. Bunlar Rusçadaki eklere ismin hâlleri türemelerine uygunluk gösterir:

Zamirler bu edatlarla iyelik hâlinde kullanılırlar:

минең яныма кил - Benim yanıma gel.

ыинең янында торһон - Senin yanında dursun

уның янынан кит - Ondan uzaklaş/onun yanından git

BAĞLAÇLAR - TERKӨYECTӨP

Bağlaçlar (*теркәүестәр*) ayrı kelime ve cümleleri birleştirmekte hizmet görürler. Bağlaçlar cümlede yerine getirdikleri göreve göre *тезееү, эйәртеү* diye ayrılırlar.

Bağlaçlar aşağıdaki alt gruplara ayrılırlar:

- а)** Ulama bağlaçları (*йыйыу теркәүестәре*): *да, дә, та, тә, за, зә, ла, лә, һәм - и, ни;*

менән - den

тағы, тағы ла - keza, yine, daha

шулай ук - keza, dahi

b) Karşıtlama bağlaçları (каршы куйыу теркәүестәре):

ә - a, - peki,
ләкин - lakin, ancak
тик - fakat
шулай ға - ama, ancak
әммә - amma, fakat,
фәкәт - fakat, yalnız, ancak
юкһа - yoksa

c) бүләү теркәүестәре: йә,

йәки - veya (yaki)
берсә - -sa, -se
йәинә - veya
бер - sa, -se, ya da,
әллә - ya ya, ya da

d) Sebepler bağlaçları (аныклау теркәүестәре):

хатта - hatta, ancak
бәлки - belki

1) Bağlaçlar (әйәртеү теркәүестәре):

сөнки - çünkü, zira
шуға курә - çünkü, bundan dolayı
әгәр, әгәр ҙә - eğer
әйтерһең, әйтерһең дә - sözde, sözüm ona, sanki
тимәк - demek
йәғни - yani vd.

TAKILAR - КИҢӘКСӘЛӘР

Takıların Başkurt dilinde özel önemleri vardır.

Edatlar:

а) Soru edatları - (һорай киҗәксәләре):

-мы, -ме, -мо, -мө - ми, -ми, -му, -мү

-мы ни, -ме ни, -мо ни, -мө ни -ми, асaba

-мы икән, -ме икән, -мо икән, -мө икән - ми

Bütün isim hâllerinden sonra gelirler:

Һеҙ уның улымы? - Siz onun oğlu musunuz?

Һеҙ уны беләһегеҙме ни? - Siz onu tanıyor musunuz? Gerçekten onu tanıyor musunuz?

Кисә ул концертта булдымы икән? - Dün o konserde miydi?/Dün o konserde geldi mi?

“әллә” takısı olumsuzluk takısı almış veya almamış fiillerin hem başına hem sonuna gelir aynı zamanda soru anlamı da vardır:

Белмәйһеңме әллә? - Sahi bilmiyor musun?

Әллә килдеме? - Geldi mi gerçekten?

б) Sınırlandırıcı takılar (сикләү киҗәксәләре):

ғына, генә, ғына, кенә - только - sadece, ancak, fakat

уҡ, үк - ise, ama, fakat, ki,

Ул гына белә. - Sadece o bilir (biliyor).

Хәзер ук барып кил. - Hemen şimdi git.

с) Güçlendiren takılar (көсәйтеү киçәксәләре):

та, тә; да, дә; за, зә; ла, лә - ve, da de:

Без зә әйттек. - Biz de söyledik

Берәу зә килмәгән. - Hiç kimse gelmedi

“ук, ук” takıları güçlendirme ve hız anlamına gelirler:

Әйткәс ук килделәр. - Der demez hemen geldiler.

д) Tasdik takıları (раçлау киçәксәләре):

да баһа, за баһа, ла баһа, та баһа, даһа, таһа, лаһа - же, тә инде, та инде, дә инде, да инде, бит - zira, ne de olsa, у:

Әйттем дә баһа. - Dedim ya, dedim ama.

Әйттек тә инде. - Dedik ya, dedik işte.

Әйтте лаһа. - Dedi ya, dedi ama.

е) Tahmin anlamı veren takılar (икеләнеү киçәксәләре):

дыр, -дер, -дор, -дөр, -зыр, -зер, -зор, -зөр, -лыр, -лер, -лор, -лөр, -тыр, -тер, -тор, -төр (herhalde, anlaşılan, muhtemelen, görünen o ki, вероятно, по - видимому) isimlere, zamirlere, fiillere gelir ve belirsizlik anlamı taşırlar:

Ул белмәйзәр. - O galiba bilmiyor.

Теге егет студенттыр. - Şu delikanlı galiba öğrenci.

Кемдер килде. - Birisi geldi.

f) Rica (үтенес киçәксәләре).

Fiillere gelir ve rica, arzu anlamını ifade ederler:

-сы, -се, -со, -сө”: -ıver, mısın lütfen

Миңә һөйләсе! - Anlatıver bana.

Тороп торсо. - Bekler misin!

g) “инде (artık), әле (daha) takıları fiil ve isimlere gelir bunların zaman anlamlarını somutlaştırırlar. “Әле” sadece fiillerin olumsuz hâllerinde kullanılırlar:

Ул килде инде. - O geldi artık.

Ул килмәне әле. - O daha gelmedi.

h) иң, бик (gayet, çok, en) her zaman kelimelerden önce gelirler ve özelliklerin en üstün derecesini ifade ederler:

Иң бейек йорт. - En yüksek (büyük?) apartman.

Бик матур кыз. - Çok güzel kız.

ı) “түгел” takısı olumsuzluk ifade eder:

Мин студент түгел. - Ben öğrenci değilim.

MODEL SÖZCÜKLER - МӨНӘСӘБӘТ ҺҮЗҖӘР

Model sözcükler (мөнәсәбәт ҺүзҖәр) konuşan şahsın nesnelere, olaylara, düşüncelere olan farklı yaklaşımlarını ifade eder: özellikle aşağıda belirtilen konuları içerirler:

a) Teyit veya red:

әйе - evet

юк - yok (hayır)

әлбиттә - elbette

ысынлап та - gerçekten, aslında;

дөрөç - doğru;

түгел - hayır, değil;

ярай - pekala vd.

Ысынлап та, кемдер ишеккә шылтырата. - Gerçekten birisi kapıyı (kapı zilini) çalıyor.

b) Gereklilik:

кәрәк - gerek, lazım;

тейеш -malı, -meli, lüzumlu, gerekli:

Бөгөн барып етергә кәрәк. - Bugün gitmek gerek.

c) İmkan, ihtimal:

мөмкин - mümkün;

ярай - olabilir:

Бөгөн китергә ярай. - Bugün gidilebilir.

d) Teşvik, uyandırma:

зинһар - lütfen;

рәхим итегеҙ - hoş geldiniz, lütfeder misiniz?;

ғәфү итегеҙ - affedersiniz, özür dilerim;

ҡуй, ҡуйығыҙ - koy (bırak), koyunuz (bırakınız):

Ҡуй, һөйләмә лә. - Bırak, anlatma bile.

Ғәфү итегез, бынау сумканы алып бирә алмаһығыҙмы икән? - Affe-
dersiniz, şu çantayı verebilir misiniz?

е) Tahmin, şüphe, emin olamama, tereddüt: galiba;

буғай, шикелле - görünen o ki - mış;

бәлки - belki;

ихтимал - herhalde, ihtimal;

күрәһең - aşikar

Бәлки, бөгөн килерҙәр. - Belki bugün gelirler.

Мин уны бөгөн күрҙәм шикелле. - Onu galiba bugün gördüm.

ÜNLEMLER - ЫМЛЫКТАР

Ünlemler duyguları ifade eden özel sözcüklerdir.

Yapılarında göre basit (bir sestən veya ses grubundan oluşurlar) ve bileşik olurlar.

Basit ünlemle:

э -э -э - а -а -а, эй -й -й (hayret, şaşkınlık);

аһ, и -и -и (sevinç);

ах, ай, уй (korku, endişe);

ух, эх (teessüf);

һы, һи (şaşıрма).

Bileşik ünlemler:

ай -һай (şüphe);

уй Аллаһ - Aman Allahım vd.

Eylemle ilgili olarak ne duygu ne istek ifade etmeyen ancak canlıların, kuşların ve cansız doğanın seslerini veren ses taklitleri de ünlemlerle birlikte değerlendirilirler.

сип -сип - Cıvcıv sesi taklidi

бес -бес - pisi pisi

даңк -доңк, даңк та доңк, шарт -шорт, шатыр -шотор - sert bir yere vurulduğunda ortaya çıkan güçlü sesi taklit eden ünlemler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KELİME TÜRETİMİ - ҺҮЗ ЯҺАЛЫШ

İMLA - ОРФОГРАФИЯ

Başkurt Dilinde Kelime Türetimi ve Kelimelerin Değişmesi

Башкорт телендә һузыһалыш һәм һүз үзгәреш

Başkurt dili farklı diller tipolojisine dahildir: Başkurt dili morfolojik yapı olarak sondan eklemeli. Bitişimli dillerde kelime değişiklikleri ve kelime türetimi bütün kelime yapım ve çekim eklerinin belirli bir şekilde kelime köküne getirilmesiyle yapılır.

Örnek:

бала+лар - Çocuklar, - *бала+лар+ға* - Çocuklara

Her ek sadece bir anlama sahiptir.

Örnek:

куз -лек -ле -ләр -зе (gözlüklüleri):

куз - göz,

кузлек - gözlük,

кузлекле -gözlüklü,

кузлеклеләр -gözlüklüler,

кузлеклеләрзе -gözlüklüleri

Eklerin kelime köküne getirilmesi bu şekilde gerçekleşir.

Başkurt Dilinde Kelime Yapısı - Башкорт һүзәренең төзөлөшө

Başkurt dilinde kelimeler yapısına göre ikiye ayrılır:

- 1) Kök kelimeler (*тамыр һүзәр*): ел - yel, rüzgar, ағас - ağaç;
- 2) Türetilmiş kelimeler (*яһалма һүзәр*). Başkurt dilinde kelime türeten ekler yeterince zengindir.

Aşağıdaki ekler bunların en aktif olanlarıdır:

-сы, -се, -со, -сө:

эш - iş, эшсе - işçi,

укытыу -öğretmek, укытыусы - öğretmen;

укуу -okumak - okuma, укыусы - öğrenci;

һунар -av, һунарсы - avcı;

-лык, -лек, -лок, -лөк:

баксасы - bahçıvan, баксасылык - bahçıvanlık;

ағас - ağaç, ағаслык - ağaçlık;

һаз - bataklık, һазлык - bataklık yer;

күз -göz, күзлек -gözlük;

боз -buz, боҙлоҡ -buzluk;

-ш, -ыш, -еш, -ош, -өш:

төзөлөш - inşaat,

боролош -dönüş,

белеш - tanıdık,

таныш - tanış,

қараш - bakış;

йүнәләш -yöneliş,

йыйылыш -toplantı (yığılış),

уңыш - ürün;

-таш, -тәш, -даш, -дәш, -заш, -зәш:

ауылдаш - köydeş (aynı köyden)

класташ - sınıftaş (aynı sınıftan),

якташ - hemşehri;

-ғыс, -гес, -ғос, -гөс, -кыс, -кес, -кос, -көс:

белгес -uzman (bilge),

элгес -askı,

асксыс - anahtar,

һөзгөс, - kevgir, filtre;

-ма, -мә, -мак, -мәк, -ыу, -еу, -у, -ү:

кәңәшмә - toplantı,

ойошма - organizasyon

белешмә - müracaat, rapor,

табышмак - bilmece,

икмәк -ekmek,

белдереу - bildiri, ilan

Bazı ekler çok anlamlıdırlar.

“ -ка, -кә, -мык, -мек, -уыл, - уел, -ыс, -ес, -ос, -өс, -мас, -мар, -сын, -ын, -к, -к, -ак, -әк, -как, -кәк, -лас, -ләс, -кон, -мош, -сок, -сөк” vd. kelime türetiminde az kullanılan ve nadir olan eklerdendir:

(тор - kalk, тормош - yaşam);

3) Bileşik Kelimeler - (кушма һүззәр):

Çift teşkil edenler:

дуч -иш - arkadaşlar, dost -ahbap

аш -һыу - yemek -su,

ата -әсә - ebeveyn, anne -baba;
ир -ат -erkekler; erkek -adamlar
тирә -як - civar, çevre;

Terkipler:

Башкорт дәүләт университеты - Başkurt Devlet Üniversitesi,
Фрунзе колхозы - Frunze Kolhozu;

Kelime köklerinin bir araya getirilmesiyle kelime türeten ekler:

билбау - bel -bağı/kuşak
аккош - leylek (ак - ak ve кош - kuş);

Tekrarlama yoluyla kelime türeten ekler:

эре -эре йорттар - büyük mü büyük evler (koca koca evler)
һылыу - һылыу кызһар - güzel mi güzel kızlar;

Kısaltma yoluyla türetilenler:

БДУ -Başkurt Devlet Üniversitesi
БДПУ -Başkurt Devlet Pedagoji Üniversitesi
БР -Başkurdistan Cumhuriyeti
РФ -Rusya Federasyonu

Eklerin doğru yazımı, imlası - Ялғауһарҙың дәрәһ ҙыһыһы

Başkurt dilinde bütün ekler ve edatların iki şekli vardır: Yumuşak ve sert.

баланы - Çocuğı
барамы? - Gidecek mi?
әсәйҙе - Anneyi
киләме? - Gelecek mi?

1. Sözcüklerin “o, ø” sesleri ile biten köklerden sonra gelen isim hâlleri (iye-lik ve belirtme)nde de yine “o, ø” seslileri gelmelidir:

гөл - Çiçek -гөлдөң - Çiçekten
тормош - Hayat -тормоштоң -Hayatta

2. “o, ø” dudak seslilerinden sonra “y, Ƴ,” seslileri gelir bu durumda uyum bozulur:

көлөү - gülüş
көлөүе - gülüşü

3. Eğer kelime “на -ль, -нь, -брь, -фть, -рмь, -мль” ile bitiyorsa ek geldiği zaman “ь” düşer, ek yumuşak sesli ile yazılır:

июль - июлдә
октябрь - октябрзә,
февраль - февралдә

4. Eğer sözcük “-рь, -сь, -чь, -шь” ile bitiyorsa ek geldiği zaman “ь” düşer, ek sert sesli ile yazılır:

лагерь - лагерза
секретарь - секретарзы

5. Sözcük eğer “-сть, -ст, -вт, -зд” ile bitiyorsa ek geldiği zaman “-ть, -т, -д” düşer ve ek sert sesli ile yazılır:

артист - артиска,
космонавт - космонавка,
поезд - поезга
август - августа

“Т” Özel isimlerde istisna olarak korunur: Брест -Брестка

6. Sözcük eğer “-нг, -нк, -ск, -амп” ile bitiyorsa sert harfle biten ekten önce “ы” harfi gelir:

КИОСК - КИОСКИҒА

МИТИНГ -МИТИНГЫҒА

İstisna: Şehir adlarında sert harften önce “и” seslisi gelir:

Курск - Kursk, Курскиға - Kursk’a

7. Çift sessiz harfle biten kelimelere ek geldiği zaman bunlardan biri düşer:

металл - металдан - metalden

грипп - гриптан -gripten

8. Rusçadan ve Rusça yoluyla başka dillerden Başkurtçaya geçen kelimelerde ekler her zaman sert sesliyle yazılırlar:

Горький - Gorkiy, Горькийзы - Gorkiy’in

Был фильмды караманым - Bu filmi seyretmedim.

Алоэны күсереп ултырттым - Sarısabır diktim /aloeyi başka yere diktim.

СӨЗ ДІЗІМІ VE NOKTALAMA İŞARETLERİ - СИНТАКСИС ҺӘМ ПУНКТУАЦИЯ

Sözdizimi, sözdizimi unsurlarının sıralanmasını ve önemlerini araştıran dil bilgisi bölümüdür. Sözdizimi, kelimelerin sözdizimi unsurlarında nasıl bir araya geldiklerini gösterir. İsim tamlamaları ve cümle sözdiziminin temel konularıdır.

İsim Tamlamaları - һүзбәйләнеш

Sözdiziminin temel unsurlarından biri isim tamlamasıdır. İsim tamlamaları, isim ve fiil tamlamalarından oluşur. İsim tamlaması, iki ismin esas hâlde bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Bunun sonucunda tamlayan ve tamlanan iyelik, fonksiyonun, nesnenin, adın, karşılaştırmanın amacı ortaya çıkar:

колхоз ере - kolhoz toprağı

көмөш балдак - gümüş yüzük

йөн кулдәк - yün elbise

артист Кәримов - oyuncu (artist) Karimov

Айрат ағай - Ayrat amca (dayı) vb.

İsim tamlamalarında isimler “-тың, -тең” (diğer şekilleriyle) iyelik eklerinin yardımıyla bir araya getirilmiş olabilirler. Böyle olduğunda belirli iyelik, yer, zaman, bütün veya kısım vd. anlamları ifade edilir.

атайымдың өйө - babamın evi

улымдың китаптары - oğlumun kitapları vb.

İsimlerden oluşan tamlamalar sıfat, sayı, zamir, zarf, fiil, model sözcüklerin isimlerle bir araya gelmesinden oluşur. Başkurt dilinin sözdizimi kurallarına göre bunlar mutlaka isimden önce gelir:

һары япрак - sarı yaprak
аҡыллы бала - akıllı çocuk
матур кыҙ - güzel kız
биш ағас - beş ağaç
был урам - bu cadde
кәрәк кеше - gerekli kişi

Fiil isim tamlamalarında isimler, sıfatlar, sayı sıfatları, zamirler, zarflar, fiiller, model sözcükler önemli görevler üstlenirler. İsimler fiillerle hâl ekleri, takıların yardımıyla veya direk eklenmeyle bir araya gelirler.

Sıfat ve zarflar fiillere katılma yoluyla yine “*кеүек, шикелле, һымак, төҫлө*”takılarının yardımıyla bir araya gelir ve eylemi farklı yönler (eylem usulünü, zaman, yer, miktar vb.)den ifade ederler:

атлап барырға - yürüyerek gitmek
якшы белергә - iyi bilmek
шат йөрөү - neşeli yürümek

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CÜMLE - ҺӨЙЛӘМ

Cümle Yapısı - Һөйләм төзөлөшө

Cümle türü, kuruluşu dikkate alınarak gramer kaidesiyle belirlenir. Bu kaide başlıca iki öge (özne ve yüklem)den veya bu iki öge (özne veya yüklem)den biriyle oluşur.

Gramer kuralları gereği cümleler basit ve bileşik diye ikiye ayrılırlar. Basit cümlelerde bir tane gramer kaidesi varken, bileşik cümlelerde iki ve daha fazla öge bulunur.

İfade Amaçları Bakımından Cümle Çeşitleri - Әйтелеу максаты буйынса һөйләм төрҙәре

Başkurt dilinde cümleler dört çeşittir:

Haber Cümlesi - Хәбәр һөйләм,

Soru Cümlesi - Һорай һөйләм,

Emir Cümlesi - Бойорок һөйләм,

Ünlem Cümlesi - Өндәү һөйләм.

Haber Cümlesi - Хәбәр һөйләм: yüklemın sonda yer alması, yüklemden önce yükselen ve sonra düşen haber tonuyla bilinir. Bu cümle türü öğelerin düzenli yerleşimine sahiptir: özne grubu önce gelir ondan sonra yüklem grubu.

Ужыусы был китапты укый. - Öğrenci bu kitabı okuyor.

Soru Cümlesi - Һорай һөйләм: Soru tonu, soru eklerine sahip soru zarfındaki mantıksal vurgusuyla bilinir.

Һеҙ кайҙа бараһығыҙ? - Siz nereye gidiyorsunuz?

Иртәгә һин калаға бараһыңмы? - Yarın şehre gidiyor musunuz?

Emir Cümlesi - Бойорок һөйләм: Fiilin emir kipinde ve yüklem göreviyle kullanılmasıyla bilinir:

Бөгөн беҙгә килегеҙ. - Bugün bize gelin.

Һин унда барып йөрөмә! Sen oraya gitme!

Ünlem Cümlesi - Өндәү һөйләм: Cümle öğelerinin düzensiz yerleşimi, ünlemlerin, tekrarların, hitapların, heyecan anlamlı sözcüklerin, nida tonlamalarının kullanılmasıyla bilinir:

Йәшәһен тыныслыҡ! - Yaşasın barış!

Әх, һин! Ah sen!

Basit Cümle - Ябай һөйләм

Cümlede Söz Dizimi - Һөйләмдә һүҙҙәр тәртибе

Cümle Başkurt dilinde iki bloktan oluşur. Özne ve özneyle ilgili kelimeler ve yüklem ve yüklemle ilgili kelimeler. Genellikle cümlede özne grubu başta bulunur sonra yüklem grubu gelir. Zaman ve mekân belirleyen kelimeler cümle başında bu gruplardan önce gelebilirler.

Başkurt dilinin özelliklerinden biri cümleyi yüklem sonlandırır.

Örnek:

Беҙҙең синыфта 25 укыусы укый. - Bizim sınıfta 25 öğrenci okuyor.

Әсәйем мине ярата. - Annem beni seviyor.

Сәлимә китап укый. - Salima kitap okuyor.

Cümlede sözdizimi intonasyon, mantıkî vurguya bağlı olarak değişebilir. Bu durumda yüklem öne alınır:

Һөйләмә уның тураһында. - Bahsetme onun hakkında.

Basit Cümlelerin Başlıca Çeşitleri - Ябай Һөйләм төрҙәре

Basit cümleler gramer temelinin yapısına göre

İki üyeli cümle (*ике составлы Һөйләмдәр*) ve

tek üyeli cümle (*бер составлы Һөйләмдәр*).

Gramer temeli özne ve yüklemden oluşan cümlelere iki üyeli cümle olarak adlandırılırlar:

Быйыл япрактар иртә Һарғайҙы. - Bu yıl yapraklar erken sarardı.

Cümlelerin gramer temeli asıl öğelerden biriyle oluşuyorsa tek üyeli cümle diye adlandırılır:

Был турала өләсәйеңә лә хәбәр ит. - Bundan nineyi de haberdar et.

Tek üyeli cümleler farklı olurlar.

Asıl öğelerden bir tane bulunan ve ikinci asıl öğenin yer almasının mümkün olmadığı cümleler isim ve fiil cümleleri olur:

Кыш. Һыуык. - Kış. Soğuk.

Бөгөн килергә тейеш. Bugün gelmeli.

Һине осратып булманы. - Seni karşılamak mümkün olmadı.

Тундыра. - Üşütüyor.

Яктыра. - (ortalık) ağartıyor.

İkinci dereceden öğelerin varlığına göre basit cümleler yaygın veya yaygın olmayan kullanıma sahip olabilir.

Коштар Һайрай. - Kuşlar ötüyor (İki üyeli yaygın kullanıma sahip olmayan bir cümle).

Ужыусылар дәрестә бөгөн бик тыныс ултырҙы. - Öğrenciler bugün derste çok sakindiler. (Basit iki üyeli yaygın kullanımlı cümle).

Tek üyeli cümleler de yaygın ve yaygın olmayan kullanıma sahip cümleler olabilirler.

Иртәгә кайҙа бараһығыҙ? - Yarın nereye gideceksiniz? (Tek üyeli yaygın kullanımlı basit cümle).

Яктырта. - (Gün) ağarıyor (Tek üyeli yaygın kullanılmayan basit cümle).

Bileşik Cümle - Кушма һөйләм

Başkurtça da da bileşik cümleler bağımlı (тезмә кушма һөйләм) ve birleşik (әйәртеүле кушма һөйләм) diye ayrılırlar.

Bağımlı cümle (тезмә кушма һөйләм) kendi aralarında bağlaçlar (бағлаç, karşıt bağlaç, beraberlik ve karşıtlık bağlacı)la, tonlarla bağlanırlar.

Мин килеп тә индем, телефон да шылтыраны. - Ben girer girmez telefon çaldı.

Без тыңланьк, ләкин аңлашылманы. - Biz dinledik ama anlaşılmadı.

Йә мин шылтыратырмын, йә узең барырың. - Ya ben sana telefon ederim ya da sen gelirsin.

Yan cümlelerin kendisine bağlı olduğu birleşik cümleler (әйәртеүле кушма һөйләм) Başkurt dilinde sentaks ve analitik bağlamında ayrılırlar.

Yan cümlelerin (әйәрсән һөйләм) sentaks cümleleri asıl (birleşik?) cümleye (баш һөйләм) ek, takı ve birleştirme aracılığıyla bağlanır. Başkurt dilindeki yan cümledeki sentaks cümleler, özneye uyumlu olmayan yüklem olabilir:

Дәрес бөткәс, бергә кайтырбыз. - Ders bitince (eve) beraber gideriz. (döneriz)

Әсәһе килеп инеү менән, балалар кыуаныстан кысқырыша башланы. - Annesi/Anneleri eve gelir gelmez çocuklar sevinçten bağırmaya başladı.³⁷

Analitik yan cümle asıl cümleye

сөнки - çünkü,

әгәр - eğer,

йәғни - yani,

гүйә - güya, sanki edatlarıyla bağlanır:

Әгәр Һин булмаһаң, мин укып бөтә алмаҫ инем. -

Eğer sen olmasaydın ben eğitimimi tamamlayamazdım.

Именлек буһа, игене лә буһыр. - (Eğer) Barış olursa ekin/ekmek de olur.

Ул нимә әйтә, шуны тыңла. - O ne derse, onu dinle/yap.

Sentaks yan cümleler Başkurt dilinde asıl cümleden önce gelir:

Дәресеңде әзерләп бөтөүгә, ағайың кайтып етер. -

Derslerini bitirdiğin zaman, ağabeyinde eve döner/gelecek.

Vurgu (duraklama) yardımıyla bağlanan yan cümle her zaman asıl (birleşik?) cümleden sonra gelir:

Шуныһы асыҡ: баһыуға өстәлмә ашлама индерергә кәрәк. -

- Anlaşıldı: toprağı (bir daha) gübrelemek lazım. (gerek)

Хәл ителде: мин иртәгә китәм. - Halledildi/Karar verildi: ben yarın gideceğim.

³⁷ Minhiliv Osmanova'nın "Grammatika Başkirkского Yazıkı Dıya İzuçayuçih Yazık Kak Gosudarstvenniy" adlı Rusça eserinden 5 -138 sayfalar arası yazarın izniyle kısmen veya bütün halinde tercüme edilerek yararlanılmıştır.

CÜMLENİN ÖĞELERİ - ҺӨЙЛӘМ КИҢӘКТӨРӨ

Basit Cümlelerin Gramer Temeli -

Ябай Һөйләмдең грамматик нигеҙе

Basit cümlede gramer temeli mevcuttur. Bu da özne ve yüklemdir.³⁸

Örnek:

Сәмбәрләп кенә шишимә ағып ята.

Basit cümle/Gramer temeli bir ana öge ile de yapılabilir.

Örnek:

1) Яз. Күңеләмә һибә наҙ.

2) Яктыра.

Cümlede özne ve yükleme bağlı olarak yardımcı ögeler de bulunabilir. Bu cümle özne gurubu veya yüklem gurubu diye adlandırılır.

Örnek:

Бөгөнгө заман наҙға сарсаған.

Бөгөнгө заман - эйә төркөмө,

наҙға сарсаған - хәбәр төркөмө.

Cümle ana ögeler ve yardımcı öglere bölünür.

³⁸ Minhiliv Osmanova, F. Abdullina'nın "Başkort Tili Teoriya 5 -9. Klas"adlı Başkurtça eserinden 136 -145 sayfalar arası yazarın izniyle kısmen veya bütün halinde aktararak yararlanılmıştır.

Cümlelerin Ana Öğeleri -Һөйләмдең баш кичәктәре

Cümlelerin ana öğeleri özne ve yüklemden oluşur.

Һөйләмдең баш кичәктәре - **эйә** менән **хәбәр**.

Cümlelerin ne hakkında olduğu haber verilir. Yüklemin bildirdiği işi, hareketi yapan veya yargının gerçekleşmesine araç olan unsura эйә /özne denir. Özne cümle içinde başka kelimelere bağlı olmayıp, her zaman yalın halde bulunarak

кем?,

нимә?,

кемдәр?,

нимәләр?

sorularına cevap olur.

Özne aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir.

Kelime türleri - Һүз төркөмдәре		Örnekler -Миҗалдар
İsim -Исем		Кешенең йылы, якты иҫтәлектәре булырға тейеш.
Zamir -Алмаш		Ә ул һөйөүзә, матурлыкта тәрбиәләнгәйне.
Sayı -Һан		Әммә икенә лә, һуңғы түземлектәрен йыйып, урттарын сәйнәй -сәйнәй, асыулы һүззәрен йота.
Sıfat -Сифат		Һыбайлылар , юлға һыйыша алмай, юл эргә-һендәге сизәмлектән киләләр ине. Йылы һөйәк һындырмай.
Fiil - Кылым	İsim fiil - Исем кылым	Сәйер, хәзәр килеп, уны үзенең һөйөүе үлтерзә булып сығамы ни инде? (Г. Ғиззәтуллина.)
	Sıfat -fiil - Сифат кылым	Күндөргән дә, һүндөргән дә - һүз.

Bir kelimedен oluşаn özne basit özne, birkaç kelimedен oluşаn ise bileşik özne-dir.

Örnek:

Basit -Ябай	Коштар бигерәк матур Һайрай.
Bileşik - Кушма	Һөт өстө астан күтәрелеүен оноторға тейеш түгел. (Г. Садиков.) Фәйзи Ғәскәров исемдәге Башҡорт дәүләт халыҡ бейеүҙәре ансамбле - Халыҡ -ара, Бөтә Союз, Бөтә Рәсәй конкурстары лауреаты. («Башҡортостан» гәзитенән.)

Özne hakkında temel bildiren, haber veren cümle öğesine yüklem denir.

Özne ile yüklem olumluluk -olumsuzluk ve tekillik -çoğulluk yönlerinden uyum göstermelidir.

Yüklem özneye bağlı olarak, onunla uygun şekilde kullanılır.

Yüklem

ни эшләй,

ни хәлдә,

нимә,

һиндәй ул

gibi sorulara cevap verir.

Yüklem aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir:

Kelime türleri -Һүз төркөмдәре		Örnekler -Миҫалдар
İsim -Исем		Бураның тулылығы - буразнанан
Zamir -Алмаш		Хезмәт фронтының Һалдаты - мин
Sayı -Һан		Безҙең өйҙә без дүртәү: безҙең бесәй - дүртенсеһе.
Sıfat -Сифат		Беренсе буразнаның кәкрә булмауы яҡшы.
Fiil Кылым	Fiil Төп кылым	Нулдең абруйын алдындағы таяк күтәрә
	İsim fiil Исем кылым	Тыуған иленде һаҡлау - ата -әсәнде яҡлау.
	Sıfat -fiil Сифат кылым	Күп укыған - күп белгән.

Bir kelimeden oluşan yüklem basit yüklem, birkaç kelimeden oluşan ise bileşik yüklemdir.

Örnek:

1) Тағы ыжғыра яланда минең уҫал бураным.

Тағы ла алға ынтыла минең сапсан боланым (ябай хәбәр).

2) Ғәжәпләнмә: күрше таштағы гөл

Серен асқан икән башкаға (жушма хәбәр).

3) Һеҙ изге эшкә аяк салмағыҙ (жушма хәбәр: нығынған һүзбәйләнеш).

Özne ve Yüklemin uyumu

Эйә менән хәбәрҙең ярашыуы

1. Haber, Emir, Şart kiplerinde ki fiilden Yüklemler, bununla birlikte isim ve yardımcı fiilden oluşan Bileşik Yüklemler özne ile birinci, ikinci şahıs olarak uyum sağlar.

Örnek:

Мин язам.

Без язабыз.

Һин беләһең.

Без беләбез.

Мин укытыусы инем.

Без укытыусы инек.

Һин барһаң, мин дә барам.

2. Özne ile yüklemler şahıslarda uyum sağlayıp fakat sayıda uyum sağlamazlar. Bu Çağdaş Başkurt dili sistemine girmiştir.

Gramer sitili ile baktığımızda ise C. Ğ. Kiyekbayev'in fikrine göre, o cümleyi, yani canlı anlatım ve yazı dilini düzenli hale getirir.

Örnek:

Özne 3. şahıs çoğul zamiri veya çoğulda ki isimden gelse, yüklemler beraber kullanılır.

Örnek:

Ул ҡайта. Улар ҡайта.

Айбулат ҡайта. Айбулаттар ҡайта.

Малайзар арба тауышына қолақ ыла -ыла ғына әйәрзе.

Шул сак ағастар қыштырзаны, аяқ астындағы ботактар шартлап ынды.

Tabiat olaylarının anlatıldığında özne çoğul olarak bulunsa, yüklem, genellikle beraber kullanılır.

Örnek:

Тик қазақ сәхрәләрендә генә була торған киңлектә Һарғайып таң атты. Акрынлап қына киң дала өстөндә Һарғайып күренгән кәбәндәр Һәм дөйә, йылқы көтөүзәре, бер -беренән айырылып, аңлайышлы булып күренә башланы.

Cümleinin çoğul hâlinde ki ögesi ekleri aldığıнда, yüklem, genellikle beraber kullanılır.

Örnek:

1) Улардың күззәре тағы осрашты.

2) Уның қуыы қара сәстәре түгелеп маңлайына ыибелде.

Cümlede yüklem sıfattan veya model kelimelerden (бар, мөмкин, тейеш, түгел ы. б.)oluşsa, o çoğul hâlindeki özne ile uyum sağlamaz, beraber kullanılır.

Örnek:

Әкрән генә искән ел ыңғайына Һелкенгән йәшел улән араһынан муйындарын һоноп йылмайған қызыл, ақ, күкһел төстәге әллә нисәмә төрлө сәскәләр һаман матур. (Я. Хамматов.)

Cümlede özne çoğul hâlinde isim -fiil olarak kullanılırsa, yüklem beraber olur/kullanılır.

Örnek:

Аксарлактарзың, қояшта ялтыраған канаттарын елпеп, берсә юғары күтәрелеүзәре, берсә, ауыр таш һымак, капыл түбәнгә йомолоуҙары күренде.

Cümlede yüklem Belirtme hâli/ төшөм йүнәлешендәге fiilden olursa, çoğul hâlinde olan özne ile uyum sağlamaz, beraber kullanılır.

Örnek:

Хәзер ошо турала ирзәр йыйылышкан ерзә, катын -кыз туңәрәкләшеп ултырған өйзә төрлө хәбәрзәр һөйләнелә.

Başkurt dilinde özne ile yüklem şahıslarda uyum sağlamadığı durumlar da olabilir.

Örnek:

Һеҙ белгәнде мин белеп оноткан. Һеҙ белгәнде мин күптән киптереп элгән.

Özne İle Yüklem Arasında - Çizgi

Эйә менән хәбәр араһында һызыҡ

Cümlenin öznesi de yüklemi de isim, sayı, isim -fiil ve sıfat -fiil olup özne-den sonra durulur, özne ile yüklem arasına -/çizgi koyulur.

Örnek:

- 1) Ата улы - Ватан улы.
- 2) Тыуған иленде һаклау - ата -әсәнде яклау.
- 3) Ике икең - дүрт.

Özne zamirden, yüklem isimden veya ismin yerine kullanılan herhangi bir kelime türünden olup, duraklama yapılması durumunda, -/çizgi koyulur.

Örnek:

Ул - ғалим, мин - шофер. Һин укыусы.

Özne ile Yüklem arasına o(onlar) /ул (улар) zamiri gelse, -, çizgi onun önüne koyulur.

Örnek:

Китап - ул белем шишмәе.

Cümleinin Yardımcı Öğeleri - һөйләмдең Эйәрсән Киçәктәре

Cümleinin ana veya diğеr öğelerini ачыклауан öğelere эйәрсән киçәктәр/yardımcı öğeler denir.

Örnek:

Был баһадир өйәңке йыл һайын язғы ташкындағы боззар менән алыша. Был һөйләмдә был баһадир, йыл һайын, боззар менән - эйәрсән киçәктәре баш киçәктәрҙе, ә язғы ташкындағы эйәрсән киçәге бүтән эйәрсән киçәкте асыклап килә.

Yardımcı öğeler 3 kısma bölünür:

Эйәрсән киçәктәр өс төргә бүленә: **аныклаусы, тултырыусы, хәл.**

(Nesne, D. T. , Z. T. , E. T.)

Zarf Tümlеci -Аныклаусы

Zarf tümlеci cümlede nesnenin öznesini, sayısını ve büyüklüğünü belirterek ашаğıdaki sorulara cevap verir:

ниндәй - nasıl
 кайһы - hangisi
 кайзагы - neredeki
 нисә - kaç
 нисәнсе - kaçınсı
 кемдең - kimden
 нимәнәң - neyden

Zarf tümleci aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir:

Kelime türleri -Һүз төркөмдәре	Örnekler -Миҫалдар
İsimde -İyelik Hâlinde исемдә: эйәлек килештәге	Салауаттың карашы еңеүгә өндәй.
Fiil:Sıfat ve İsim fiilden Кылым: сифат ым исем кылымдан	Салауат ғәскәренә күз ташланы: куркыузың әсәрен дә күрмәне. Хәлдән тайып йығылғандарзың да, упкынға инеп юғалғандарзың да зары ишетелмәне. (Ә. Вахитов.) Күпте күргән йылғалар төбөн күрһәтмәй аға.
Sıfattan -Сифаттан	Салауаттың әле тегендә, әле бында күренеп киткән якты йөзөнә, баһадир ынына, кынына инмәс кылысына карап, хәлдән тайған - хәл алып, көстәре бөткән - көс алып, үззәренә күпер ыалалар. (Ә. Вахитов.)
Sayıdan -Һандан	Бына тыуған ерзең бер киҫәге - һазлыҡ. . . Кемгәлер ул йәмһез, хатта шөкәтһез күренәлер, серәкәйе лә талайзыр, яңылыш баһна, йәне лә көйәлер, карғап та жуялыр. . . Ә бит тыуған ерзең һазы ла үзенә күрә матур! (Ә. Вахитов.)
Zamirden -алмаштан: Gösterme zamiri, iyelik hâlindeki zamir күрһәтеү алмашы, эйәлек килештәге алмаш	Был күпер - Салауат күпере. Беззең йөззә асыу, мәңгегә катып калған асыу.

Zarf tümlecine dönüşen kelimeye **аныкланыусы** denir.

Örnek:

Яңы уйҙар миңә ул бирҙе.

Был һөйләмдә аныкланыусы - уйҙар.

Eşit ve Eşit olmayan Zarf Tümleçleri

Тиң һәм тиң булмаған аныклаусылар

Cümlede birkaç zarf tümleci birlikte kullanılabilir. Onlar da ya eşit olur veya eşit olmaz.

Тиң аныклаусылар kendi aralarında birbiri ile bağlantılıdır, sayı ile söylenir, birbirinden duraklamalar ile ayrılır. Kelimesine bağlı olarak yapıp, yani аныклаусы kelimesinden çıkarak her birisine soru yöneltilebilir. Onlar genelde, aynı kelime türlerinden olup, aynı şekilde olur. Тиң аныклаусылар arasına virgül koyulur. Onların arasına sıralı bağlaçlar da koyulabilir.

Тиң аныклаусылар:

Çeşitli nesneler arasında farkı gösterir.

Örnek:

1) Бейек яр башына тезелеп баскан балалар Ағизел өстөнән үткән **ак, күк, зәңгәр** пароходтарҙы кинәнен күҙәтә.

2) Ал, **кызыл, зәңгәр** сәскә баксабыҙың гөлдәре.

Ялтырап, ызылып ята һукмактары һәм юлдары.

Zarf tümlecini bir yönden açıklarlar.

Örnek:

1. **Йылы, талғын** ел иште.

2. Баяғы **тәүәккәл, ғәмһез** шук лейтенант кайға булды һуң?

3. Zarf tümleci, nesneyi çeşitli yönlerden açıklar.

Örnek:

- 1) Хәзисәнең күз алдында **ят, матур** һәм **иң киткес ылыктырғыс** донъя асылды.
- 2) **Айһыз, караңғы** төн. (Сәбәп -һөҙөмтә бәйләнеше, «айһыз» - шуға караңғы.)
- 3) Йылдар үтте. Береһенән -береһе матур, аяз тандар атты.

Birbirine uyumlu olmayan zarf tümleçlerinin öndeki zarf tümlecine bağlı olmaksızın kendinden sonra gelen zarf tümleciyle uyum sağlar.

Örnek:

- 1) **Якшы күк** ат менән бер Һалдат юлдан уҙҙы.
- 2) Минең күз кушакка тағылған көрән атта булды. Ул койоп куйған кеүек матур. **Оҙон койрокло** хайуан.
- 3) Фронтта **һаләк булып калған шағир йөрәкле батыр** егет хакында очерк яҙырға күптән уйлап йөрөй инем.

Birbirine uyumlu olmayan zarf tümleçlerinin arasına virgöl konmaz. Onların arasına bağlaçlar da konmaz.

Örnek:

- 1) **Уның онотолоп барған бәхетһез** йәшлеге иҫенә төштө. ,
 - 2) **Йылы канатлы** ел
- Уйҙарымды минең аңланы.

İsmi Açıklama - Өҫтәлмәлек

Өҫтәлмәлек - zarf tümlecinin bir çeşidi. Zarf tümlecinden farkları vardır. O nesneyi belirtmekle kalmaz, onu adlandırır. Bunların ayrıca soruları olmaz. Açıklanan isim hangi soruya cevap verirse bu da aynı soruya cevap verir.

ғалим - филолог,

уҡытыусы - **математик**,

яҙыусы - **публицист**,

Акъял **батыр**,
 Зөләйха **өләсәй**,
 Арыслан **олатай**,
 Хәснә **еңгә**,
 Байбулат **езнә**.

Örnek:

кем?

İsim açıklaması nesnenin çeşitli özelliklerini bildirir.

һөнәрмәндең ниндәй белгес икәнән (уҡытыусы -физик),

Kelime türleri - Һүз төркөмдәре	Örnekler -Миҫалдар
Исем: төбәү, төшөм, сығанак, урын -вакыт килештә	Халыкты калыпка ылып булмай. Арыслан алышта үләр. Куркак дуҫ кыйыу дошмандан куркынысырак.
Алмаш	Ул уйсан күзҙәрен миңә төбәне.
Һан	Берәүҙәргә көн дә байрам, көн дә туй, Берәүҙәргә көн дә ығыш, көн дә уй.
Исем кылым	Һайза йөзөүҙән дә ҫайза тапкандар бар.
Сифат кылым	Күләгәнән сыжканға күләгә эйәрер.
Исем урынында кулланылған бүтән Һүз төркөмдәре	Бөркөттөң томшоғо кәкрелектән көлмәйҙәр, э шөрләйҙәр.
Бәйләүестәр менән килгән исемдәр Һәм исем урынында килгән бүтән Һүз төркөмдәре	1. Кеше донъяға үз йондоҙо менән тыуа. 2. Ватан өсөн, әсәй, Һинең өсөн Кыжғанмабыз, йәнде бирербез.

предметтың тәғәйенләнешен (бүлмә -кабинет, завод -лаборатория),

хезмәт төрөн һәм һөнәрҙе (врач Кәримов, укытыусы Таһирова),
кәрҙәшлектә (Сәлим олатай, Рәшиҙә апай, Дамир кустым).

врач -хирург,

ғалим -эколог.

Edat Tümlәci -Тултырыусы

Cümленin fiiline bağlanarak onun anlamını açıklar. Aşağıdaki sorulara cevap verir:

кем менән - kiminle

нимә менән - neyle

кем өсөн - kimin için

кем тураһында - kim hakkında

нимә тураһында - ne hakkında

кем тарафынан - kim tarafından

Edat tümlәci aşağıdaki kelime türlerinden meydana gelir:

Özne de edat tümlәci de bir kelime türünden meydana gelir; çünkü ikisi de nesneyi bildirir.

Direkt ve sınırlı Edat tümlәci

Тура һәм ситләтелгән тултырыусы

Тура тултырыусы harekete yönelen nesneyi bildirir.

Без инша язғык.

Алма өлгөрҙө.

Бала алма ашай.

Еләк беште.

Бала еләк йыя.

Direkt Edat tümleci her zaman belirtme hâlinededir.

Direkt Edat tümleci olan cümlelerin yüklemi geçişli fiilden oluşur.

Direkt Edat tümleci belirtme hâlinde de bulunabilir.

Örnekleri karşılaştırınız:

Birinci cümlede belirtisiz nesne hakkında,

İkinci cümlede belirtili nesne hakkındadır.

Һорау бирҙем.

Ошо **һорауҙы** бирҙем.

Яуап алдым.

Көткән **яуапты** алдым.

Ят **кеше** күрҙем

Сәлихте күрҙем.

Cümlelerin Öğeleri -Һөйләм Киҫәктәре			
		Sorular - Һорауҙары	Örnek -Миҫал
Ана Öğeler - Баш киҫәктәр	Özne -Эйә	Кем? Нимә? Ни? Кемдәр? Нимәләр? Низәр?	Бүлмә матур итеп йыйыштырылған.
	Yüklem - Хәбәр	Нимә эшләй? Нимә эшләгән? Нимә эшләр? Ни хәлдә? Ниндәй ул? Кем?	Был өйзөң хужаһы - мин. Ағизелдең буйы йәмле, Гөл сәскәле далаһы. (йыр)

Yardımcı Öğeler - Эйәрсән киçәктәр	Zarf Tümlеci -Аныклаусы	Ниндәй? Кайһы? Кайзағы? Нисә? Нисәнсе? Кемдең? Нимәнән?	Баксала бик матур ағас үсә. Сәлимә бишенсе класта укый.
	Dolaylı Tümlеç - Тултырыусы	Кемде? Нимәне? Кемгә? Нимәгә? Кемдән? Нимәнән? Кем менән? Нимә менән? Кем өсөн? Кем тураһында? Нимә тураһында? Кем тарафынан? Нимә тарафынан?	Ул безгә иртәгә килә. Айбулат Мәғәфүрәгә һәр ваҡыт игтибарлы, якын. (Һ. Дәүләтшина). Айырылғанды айыу ашар, бүленгәнде бүре ашар. (мәкәл).
	Edat Tümlеci -Хәл	Кайза? Касан? Нисек? Ни өсөн? Күпме?	Шишмә сылтыр -сылтыр аға.

Сınırlı edat tümlеçleri hem yönelme hâli, ayrılma hâlinde ki isimlerden hem de isim ve çeşitli edatlardan oluşur.

Örnek:

1. Дуҫтарыңа ышан, үзеңә таян.
2. Хайуандан кешегә әүерелеү эволюцияһы нисәмә миллион йылдар дауам иткән, кешенән хайуанға әйләнәү өсөн бер шешә хәмер етә.
3. Йәшел алмала витаминдар куберәк.

Edat Tümleçleri - Хәлдәр

Edat Tümleci cümlede iş ve hareketin yapılması, miktarını, zamanını, yeri, sebebi, maksadı, hangi şartlarda yapıldığını bildirir. Edat tümleçleri zarf sorularına cevap verir.

Edat Tümləcinin Çeşitleri - Хәл төрҙәре

Edat Tümləci çeşitleri -Хәл төрө	Soruları - Һорайҙары	Örnekler -Миҫалдар
Zarf - Рәүеш хәл	нисек? ни рәүешле? кайһылай?	Йондоҙҙар күз кышыша, кайһы уйнай, кайһы береһе иламышрап, моңһоу тора. Шишмәкәй шылтыр -шылтыр шылтырар ине. . .
Yer - Урын хәл	кайҙа? кайҙан? кайҙа саклы? кайҙан алып?	Йырактан гөлдөр -гөлдөр арба килә. Алыстан йыр тауышы ишетелә.
Zaman - Вақыт хәл	касан? касанға тиклем? касандан алып?	Өмөт кайнап, ташып күкрәгемдән, көтәм тизҙән аҡ көн тыуғанын.
Miktar - Күләм - дәрәжә хәл	нисә? күпме? нисә тапкыр? ниндәй (ни) дәрәжәлә?	Табанымда тыуған тупрағымдың Йылыһын тойоп атлап уҙғанда, Беренсе кат шунда мин үҙемде Ер улы тип белдем, туғандар.

Seber - Сәбәп хәлә	ниңә? ни өсөн? нилектән? ни сәбәпле? кем (нимә) аркаһында?	1) Бер өйрәнгәс, азак ауыр хатта Таяғын да ташлап китеүе! 2) Ул һайрай мең телдә, Булғанға күп илдә. 3) Һинәң аркала ошо ҡыҙҙы осраттым бит: әгәр шул көнө һезгә ярҙам итергә бармаһам, уны тап итмәгән булыр инем.
Maksat - Маҡсат хәлә	ни өсөн? ниндәй маҡсат менән?	Ҡоро сығыу уйы менән һыуға сумғандар ҙа бар.
Ҙart -Шарт хәлә	ни эшләнә? ниндәй шартта?	Вак мәсьәләләр күбәйһә, эреләрен йота. Тел өйрәтмәһәң, балаңды ла аңламаһың.
Кире хәл	ни эшләнә лә? ни эшләмәнә лә? нимәгә карамаһтан?	Торройк -торройк, тиһәләр ҙә, Тормаһ инде торналар.

Kitabın sonundaki metinlerden ikisinin transkripsiyonu ve Türkçesini, diğer kısmını ise Kiril alfabesiyle verdik. Başkurtlar hâli hazırda Kiril alfabesini kullanmaktalar. Yakın bir zamanda Latin alfabesine geçmeleri ihtimali görünmüyor. Burada bir dilbilimcinin konu hakkında fikrini paylaşmak istiyorum.

Başkurt, Tatar dilleri Türk dili gibi müstakil dildir. Bu dillerin yazılı ve sözlü edebiyatı var. Edebî dili ve şiveleri var. Bu dillerde okullarda eğitim veriliyor, gazeteler, dergiler, edebiyat eserleri basılıyor. Geçmiş asırlara ait el yazmaları var. Bu diller elbette Türkî dillerdir. Lakin bu dilleri Tatar Türkçesi, Başkurt Türkçesi olarak adlandıramayız.

Sonuçta Başkurtlar yaklaşık 70 yıldır bu alfabeyi kullanıyorlar. Kütüphanelerinde, arşivlerinde Başkurtça Kiril alfabesiyle yazılmış binlerce eser var. Burada verdiğimiz metinlerle Başkurtçaya aşina olacağınızı daha sonra matbu eserleri, internette Başkurt gazetelerini, romanlarını, hikâyelerini ve edebiyat portallarını rahat bir şekilde takip etmenize bu metinlerdeki göz alışkanlığınızın yardımcı olacağını düşünüyoruz.

Aslında Kiril alfabesi o kadar zor olmamakla birlikte, transkripsiyon yapma yerine ve Latin alfabesi yerine Kiril alfabesini öğrenmeniz daha da önemli olacaktır.

BAŞKURTÇA ÖRNEK METİNLER:

Карт айыу менән төлкө

Картлыктан бәйерәгән бер айыу Һыйыр -фәлән ауларға, бал эзләп ағас башына менергә хәленән килмәй башлағас, тауык үрсетеп көн күрмәксе булған. Ул тауык асрай башлаған. Тауыктары бик үрсегән: төнәр урындары булмағанлыктан, уларҙы төйлөгән тибеп алып киткеләй икән. Был бәләнән котолор өсөн, айыу тауык кетәге яһарға булған. Быны төлкө ишетеп калған да айыу янына килгән.

- Мин бик Һәйбәт балта оҫтаһы бит, - тигән ул. - һиңә бына тигән тауык кетәге короп бирә алам.

Айыу, быға бик кыуанып, төлкөгә тауык кетәге короу эшен тапшырған. Тиҙ арала ул кетәкте короп та биргән. Айыуға тауык кетәге бик окшаған. Үҙе нык, үҙе бейек, ем һалыр өсөн улаҡ кеүек нәмәһе лә бар, ти, ултырып төнәр өсөн аркыры урҙа ла бик Һәйбәт кенә эленеп тора, хатта йомортка һалыр өсөн ояһы ла бар, ти. (Әкиәттәр, 1996: 73).

Kart ayıv menän tülkü

Ҙартлықтан бәйерәгән бер айыу һыйыр -фәлән авларға, бал изләп ағас başına menergä hälenän kilmäy başlağas, tavıķ üresetep kün kürmäксе bulğan. Ul tavıķ asray başlağan. Tavıķtarı bik ürsегән: tünär urındarı bulmağanlıқтан, ularzı tүйlүгән tibep alıp kitkeläy ikән. Bıl bälәнән қütүlür üşün, ayıv tavıķ ketäге yahağа bulğan. Bını tülkü işetep қalğan da ayıv yanına kilgән.

- Min bik һәйбәт balta üstahı bit, - tigән ul. - һиңә bına tigән tavıķ ketäге қүрүp birә alam.

Ayıv, bıға bik қıvanıp, tülküгә tavıķ ketäге қүрүv işen tapşırğan. Tiz арала ul ketäкте қүрүp та birgән. Ayıvға tavıķ ketäге bik үқшаған. Üze nıқ, üze beyek, yem halır üşün ulaқ kevek nämähe lä bar, ti, ultırıp tünär üşün arқırı urza la bik һәйбәт kenä ilenep tūra, қhatta yümүrtқа halır üşün üyahı la bar, ti. (Äkiättär, 1996: 73).

Yaşlı Ayı ile Tilki

Yaşlılıktan halsiz düşen bir ayı sığır falan avlamaya, bal aramak için ağaçların tepesine çıkmaya takati yetmemeye başlayınca, tavuk besleyip gününü gün etmek istemiş. Ayı, tavuk beslemeye başlamış.

Tavukları o kadar çok beselemiş ki semizlikten sağa sola dönecek yerleri kalmamış. Bu arada tavuklara çaylak dadanmış. Bu beladan kurtulmak için, ayı tavuk kümesi yapmak istemiş. Bunu duyan tilki ayının yanına gelmiş.

- Ben çok iyi marangozum. Sana çok iyi tavuk kümesi yapıp verebilirim, demiş.

Ayı, buna çok sevinmiş, tilkiye tavuk kümesi yapma işini vermiş. Tez zamanda o kümesi yapıp teslim etmiş. Tavuk kümesi ayının çok hoşuna gitmiş.

Kümes sağlam, büyük, yem koymak için yemliği bile var, demiş. Tüneği de oldukça geniş. Çok iyi bir şekilde asılmış duruyor, hatta yumurta koymak içinde yuva da var, demiş.

(Masallar, 1996:73)

Иң кәзерле акса

Донъяла булған, ти, бер тимерсе. Уның булған, ти, бер шундай ялкау улы, ундайзы көндөз шәм яндырып эзләһәң дә таба алмаһың. Егерме йәшкә етһә лә, ул үз ғүмерендә кыл да қыбырлатмаған. Үзе һап -һау, көслә буһа ла, ашап -әсә лә мейес башында рәхәтләһәп аунай - эште бар тип тә белмәй, ти.

Атаһы елкәһәндә шулай йәшәй биргән ул.

Ләкин тора -бара атаһы қартайған, уның сүкеш тотор ға хәлә қалмаған, ти. Хәлдән тайғас, үлемдән яқынлашыуын һизһәп, улын сақырып алған да:

- Кемгә окшап шундай ялкау булғанһыңдыр. Ғүмерем буйына мин хәзмәт иттем, донъямды үзем көттәм, ә һинән бер һум акса ла тапқанһың юк бит әлә, - тигән қарт.

- Бер һум акса табыу ға булдымы эш? - тигән улы.

- Улайһа қәсәп ит, - тигән атаһы. - Бер һум эшләп тапһаң, бөтә донъямды һиңә мираҫ итеп қалдырырмын, тапмаһаң - тутыққан қазау ға минән ала алмаһың.

Ни эшләрғә? Ялкауһың мираҫты эләктерғәһә қилә, ә эшләрғә йыбана. Қыл да қыбырлатмай өйрәнғән кешегә эшләп бер һум табыуы аһһатмы һи?!

Атаһы менән һүз көрәштерәү файҙаһың, сөнки ул үз һүҙәндә һық тора. Атаһының һүзе қая таш кеүек қаты. Ташлы тауһы күсерәп буһа ла, ата һүҙән үзгәртеп булмай. Әсәһә улын бик йәлләй, ти, үзәнән улы бит. Уһайлы вақыт тура қилтерәп, уға:

- Тыңла әлә, улым, бына һиңә бер һум акса. Һин қискә тиклем йөрә лә, қис булғас, эштән қайтқан булып, атайыңа бирерһәң, - тигән, ти.

Малайһың қыбырлағыһы ла қилмәй, ти, ләкин һи эшләһән, барыға тура қилә. Әсәһәнән бер һум акса, қызыһып, қайтыр вақыт еткәс, бер генә түгел, ике сақрымды йүгерәп үтә.

Тирләп -бешәп атаһы эргәһәнә йүгерәп қилә. Сақ -сақ тын ала, битәнән шыбыр тир аға, ти. Атаһына бер һум акса һузып:

- Был акса миңә бик қиммәткә төштә. Көн буйына үгәз кеүек эшләһәм. Хәләм бөттә, қолап барам, - тигән, ти.

Атаһы, ақсаны алып, әйләндәрәп -әйләндәрәп қарай ға тағы базлап торған утқа ташлай, ти.

- Юк, улым, Һин алдайһың. Был акса Һиңә бушка килгән. Юкка ғына тауҙан йүгергәнһең, - тигән, ти. Ө ялкауға нимә, йылмая ла: «Ышанмаһаң, ышанма инде», - тип, йокларға ята.

Улы тәмле итеп йоклаһа ла, әсәһенең бөгөн йокһою кәскән, сөнки картты алдай алмаясағын белә ул. Аксалар әрәм -шәрәм ителә, малайға ла унан файҙа юк, ти.

Иртәгеһен әсәһе улына тағы ла:

- Бына нәмә, улым, мирасты бушка ғына бирмәйҙәр, уны алырға теләһең, ысынлап эшләргә тура килер, ахыры. Көнөнә берәр -икешәр тинлек буһа ла эшлә, бәлки, аҙнаһына берәр һум таба алырһың, - тигән, ти.

Башкаса әмәл кәлмаған, ти. Ялкауға әсәһенең һүҙен тыңларға тура килгән. Аҙна буйына ул берәүҙәргә нәмә ташый, икенселәргә ярҙам итә. Берәүҙәре уға бер тин, икенселәре ике тин биргәндәр. Шулай итеп, бер һум акса тапқан да атаһына алып кәйткән, уның алдына бер ус ваҡ акса һалған, ти.

Карт, тағы ла аксаларҙы әйләндереп -әйләндереп, ауырлығын самалап, яктыға куйып кәраған да:

- Юк, улым, Һин тағы ла алдайһың. Был аксаларҙы үҙең эшләп тапмағанһың, - тигән дә бөтә аксаны, ушлап алып, баҙлап торған утка ырғытқан, ти.

Улы, быға түҙеп тора алмайынса, баҙлап торған утка ташланған һәм, кулдары менән куҙҙарҙы таратып, аксаларҙы уттан йыйып ала башлаған, ти.

- Ни эшләйһең Һин, атай? Күпме тир түгеп, көс һалып алған аксамды Һин утта яндыраһың? - тип илап ебәргән, ти.

Атаһы кәрап торған да:

- Хәҙер ышанам, улым, ышанам. Һиңә кеше тапқан акса йәл түгел ине, ә үҙең тир түгеп тапканы ана шулай кәҙерле була ул! - тигән, ти. - Шулай, улым. Эшләһең, аксаң да, үҙеңә хөрмәт тә булып, эшләмәһең, аксаң да булмаһ, кеше аксалары ла ярҙам итмәһ. Минең һүҙҙәремдә ғүмерең буйына иҫеңдә тот.

Шунан карт улына үҙенең байлығын мираһ итеп кәлдырған, ти.

Фәрит Иҫәнғолов (Өкиәттәр, 1996: 131 -136).

İñ kâzirli aksa

Donyala bulğan, ti, bir timirsi. Unıñ bulğan, ti, bir şunday yalkav ulı, undayzı kündüz şām yandırıp ézlähāñ dā taba almaşhıñ. Yegirmi yāškā yethā lā, ul üz gümirindā kıl da kıbırlatmağan. Üzi hap -hav, küslü bulha la, aşap -ésā lā miyis başında rāhātlānıp avnay - éşti bar tip tā bilmāy, ti.

Atahı yelkähindā şulay yāşāy birgān ul.

Läkin tūra -bara atahı qartayğan, unıñ sükiş tütür za hāli qalmağan, ti. Hāldān taygas, ülimdiñ yaqınlaşvın hizınip, ulın saqırıp alğan da:

- Kimgä üqşap şunday yalkav bulğanhıñdır. Gümirim buyına min hizmāt ittim, donyamdı üzim küttüm, ä hiniñ bir hum aksa la tapqanıñ yuq bit äli, - tigān kart.

- Bir hum aksa tabıy za buldımı eş? - tigān ulı.

- Ulayha kāsip it, - tigān atahı. - Bir hum eşläp taphañ, bütā donyamdı hiñā miras itip qaldırırmin, tapmahañ - tutıqқан қазав за minān ala almaşhıñ.

Ni eşlärgä? Yalkavzıñ miraştı éläktirgihi kilä, ä eşlärgä yıbana. Kıl da kıbırlatmay üyrängān kişigä eşläp bir hum tabıvı anhatmı ni?!

Atahı minān hüz küräştiriv fayzahız, sünki ul üz hüzindā nıq tūra. Atahınıñ hüzı kaya taş kivik qatı. Taşlı tavzı küsirip bulha la, ata hüzin üzgärtip bulmay. Āsāhi ulın bik yällāy, ti, üziniñ ulı bit. Uñaylı vaqıt tura kiltirip, uğa:

- Tıñla äli, ulım, bına hiñā bir hum aksa. Hin kiskā tiklim yürü lā, kis bulgas, éştān qaytқан bulıp, atayıña birirhiñ, - tigān, ti.

Malayzıñ kıbırلاغhı la kilmāy, ti, läkin ni eşlähin, barırğa tura kilä. Āsāhinān bir hum aksa, kızınıp, qaytır vaqıt yetkās, bir ginä tügil, iki saqrımdı yügirip ütā.

Tirläp -bişip atahı érgähinā yügirip kilä. Saq -saq tın ala, bitinān şıbrı tir ağa, ti. Atahına bir hum aksa huzıp:

- Bıl aksa miñā bik qımmätkä tüştü. Kün buyına ügiz kivik eşlänim. Hālim büttü, qılap baram, - tigān, ti.

Atahı, aqsanı alıp, äyländirip -äyländirip qaray za tağı bazlap türğan utқа taşlay, ti.

- Yuq, ulım, hin aldayhıñ. Bıl aksa hiñā buşқа kilgān. Yuqқа gına tavzan yügirgānhıñ, - tigān, ti. Ā yalkavğa nimä, yılmaya la: “İşanmahañ, işan - u ma indi”, - tip, yuqlargā yata.

Ulı tāmli itip yūqlaha la, äsähiniñ bǔǵūn yūǵūhū ǵasqan, sūnki ǵarttı alday almayasaǵın bilä ul. Aqsalar äram -şäräm itilä, malayǵa la unan fayza yuǵ, ti.

İrtäghin äsähi ulına taǵı la:

- Bına nāmä, ulım, miraştı buşqa ǵına birmäyzär, unı alırǵa tilähäñ, ısınlap eşlärǵä tura kilir, aǵırı. Kūñünä birär -ikişär tinlik bulha la eşlä, bälki, aźnahına birär hum taba alırhıñ, - tigän, ti.

Başkasa ämäl ǵalmaǵan, ti. Yalkavǵa äsähiniñ hüzin tıñlarǵa tura kilgän. Aźna buyına ul birävzärǵä nāmä taşıy, ikinsilärǵä yarzam itä. Birävzäri uǵa bir tin, ikinsiläri iki tin birgändär. Şulay itip, bir hum aqsa tapqan da atahına alıp ǵaytqan, unıñ aldına bir us vaǵ aqsa halǵan, ti.

Ǵart, taǵı la aqsalarzı äyländirip -äyländirip, avırılıǵın samalap, yaqtıǵa ǵuyıp ǵaraǵan da:

- Yuǵ, ulım, hin taǵı la aldayhıñ. Bıl aqsalarzı üziñ eşläp tapmaǵanhıñ, - tigän dä bütä aqsanı, uslap alıp, bazlap türǵan utqa ırǵıtqan, ti.

Ulı, bıǵa tüzip tūra almayınsa, bazlap türǵan utqa taşlanǵan häm, ǵuldarı minän ǵuzzärzı taratıp, aqsalarzı uttan yıyıp ala başlaǵan, ti.

- Ni eşläyhıñ hin, atay? Kūpmi tir tügip, kūs halıp alǵan aqsamdı hin utta yandırhıñ? - tip ilap yebärgän, ti.

Atahı ǵarap türǵan da:

- Hāzir ısanam, ulım, ısanam. Hiñä kişi tapqan aqsa yäl tügil ini, ä üziñ tir tügip tapqanı ana şulay ǵazirli bula ul! - tigän, ti. - Şulay, ulım. Éşlähäñ, aqsañ da, üziñä hürmät tä bulır, eşlāmähäñ, aqsañ da bulmaş, kişi aqsaları la yarzam itmäs. Miniñ hüzärimdi ğumiriñ buyına isiñdä tüt.

Şunan ǵart ulına üziniñ baylıǵın miras itip ǵaldırǵan, ti.

Färit İsanǵülöv (Äkiättär, 1996: 131 -136).

En Kıymetli Para

Dünyada bir demirci varmış. Onun tembel bir oğlu varmış, onun gibilerini gündüz mum yakıp da arasan bulamazmısın. Yirmi yaşına basmış; ama ömründe kılını da kıpırdatmamış. Kendi sağlıklı, güçlü kuvvetli olsa da yiyip içip ocak başında rahatça yan gelip yatıp çalışmak iş var da demezmiş. Baba parasıyla böyle yaşıyormuş.

Lakin zaman içinde yaşlanmış, onun çekiç tutacak tâkâti kalmamış. Halden düşünce, ölümün yaklaştığını hissedip oğlunu çağırmış:

- Kime benzeyip böyle tembel oldun. Ömrüm boyunca ben çalıştım, dünyamı kendim kazandım, senin hâlâ bir kuruş para kazandığın yok, demiş ihtiyar.
- Bir kuruş para kazanacak iş var mı ki? demiş oğlu.
- Öyleyse iş bul demiş babası. Bir kuruş kazansan bütün malımı sana miras bırakırım, kazanamazsan paslanmış çivi bile benden alamazsın.

Ne yapmalı? Tembelin mirası alası geliyor ve çalışmaya yelteniyor. Kılını bile kıpırdatmamaya alışmış birine çalışıp bir kuruş para kazanmak kolay mı?

Babasıyla laf yarıştırmak faydasız, çünkü o sözünün eri biriymiş. Babasının sözü kaya gibi sertmiş. Taşlı dağı yıkmak olur baba sözünü değiştirmek olmazmış. Annesi oğluna acımış, kendi oğlu ya. Müsait bir zaman bulup ona:

- Dinle oğlum, işte bir som para. Sen akşama kadar dolaş, geç olunca, işten dönmüş ol, babana verirsin demiş.

Çocuğun yerinden kıpırdaması gelmemiş, lakin ne yapsın, gitmiş. Annesinden bir som para alıp, döneceği zaman gelince, sadece bir kilometre değil iki kilometre dolanmış.

Terleyip pişip babasının yanına koşarak gelmiş. Hızlı hızlı nefes almış, yüzünden ter akmış. Babasına bir som para uzatıp.

- Bu para bana çok değerli demiş. Gün boyu öküz gibi çalıştım. Takatim kalmadı, yıkılacağım demiş.

Babası parayı alıp, evirip çevirmiş bakmış yanan ateşin içine atmış.

- Yok oğlum sen beni kandırıyorsun. Bu parayı kazanmamışın, havadan gelmiş sana. Boş yere dağı taşı dolaşmışın demiş.

Tembelin umurunda mı, gülümseyip: “İnanmazsan, inanma!” diyerek uyumak için yatmış. Oğlu tatlı tatlı uyuyormuş. Annesinin bugün uykusu kaşmış; çünkü ihtiyarı kandıramayacağını biliyormuş. Paralar boşu boşuna harcanıyor, çocuğa da ondan fayda yok demiş.

Ertesi gün annesi oğluna daha:

- İşte oğlum mirası boş yere vermezler, onu almak istersen, sonunda gerçekten çalışmak zorundasın. Her gün birer ikişer kuruşluk olsa da çalış, belki haftasına birer som kazanabilirsin demiş.

Başka çare kalmamış. Tembele annesinin sözünü dinlemek kalmış. Hafta boyunca o, birilerine bir şeyler taşımış, diğerlerine yardım etmiş.

Birinciler ona bir kuruş ikinciler iki kuruş vermişler. Böyle yapıp bir som para kazanmış alıp babasının yanına gitmiş, onun önüne bir avuç bozuk para koymuş.

İhtiyar, daha da paraları evirip çevirip ağırlığına bakarak ışığa koyup bakmış ve:

- Hayır oğlum sen yine aldatıyorsun. Bu paraları kendin çalışıp kazanmadın demiş ve bütün parayı avuçlayarak ateşin içine atmış.

Oğlu buna dayanamayıp ateşi dağıtıp paraları ateşten toplayıp çıkarmaya başlamış.

- Ne yapıyorsun sen baba? Ne kadar ter dökerek güç harcayarak kazandığım parayı sen ateşte yakıyorsun? Diyerek ağlamaya başlamış.

Babası bakmış ve:

- Şimdi inanıyorum. İşte insan kazandığı para yel değil, kendin ter döküp kazandığın para böyle kıymetli olur demiş. Böyle oğlum. Çalışsan para da kendin hürmet de kazanırsın. Çalışmazsan paran da olmaz, insanların paraları da yardım etmez. Benim sözlerimi ömrün boyunca aklında tut.

Böylece ihtiyar servetini, malını mülkünü oğluna miras bırakmış.

Ferit İsenğolov (Masallar, 1996: 131 -136).

Ватан Һәм милләт

Күге астында йәшәгән, һауаларын ескәгән, һыуын эскән, икмәген ашаған ватанығыҙҙы ныҡ һөйөгөҙ, уның исемен бөйөк итеү өсөн тырышығыҙ.

Ватан - Һәр кем алдында ғорурланырлык хазина. Шуға күрә ватан өсөн малығызды (байлыктарыңызы) кызғанмағыз һәм көстәрегеҙҙе аямағыз. Ватан хақына бындай физикәрлек күрһәтмәгән кеше унда йәшәүгә лайыҡлы түгел.

Ата -эсэгээ, кэрэштэрегээ нисек һыйаһегэ, миллэтегээ лэ шулай һыйөгөз. Миллэтегэ өсөн хэзмэт итеүзе йәнегэ өсөн бэхет тип белегэ. “Миллэт” һәм “Ватан” һүзэрэн мэхсэрэләүселәрзе тыңламаһыз. Улар кешелек сифатынан мэхрүм калған бисаралар. Уларзың үзэрэн кызғаныһыз һәм түбән дәрәжәгә төшкәндәре өсөн мэрхәмэт күрьәтегэ.

Миллэт һәм ватан өсөн хеҙмәт итергә тура килһә, уның өсөн рәхмәт һәм бүләк кәтмәгез.

Милләт Һезгә яфа кылыа, Һис үпкәләмәгез, Һезгә йөкмәтелгән хезмәттәрзән баш тартмағыз.

(Ризаитдин Фәхретдиндең “Нәсихәттәр” китабынан)

Үзем рус - башкортса һөйләшәм

Мин сал сәсле, ак йөзлө, асык сырайлы, ифрат ягымлы һәм мөләйем кеше менән Һөйләшеп ултырам. Ул - Дмитрий Михайлович Прохоров. Шул тиклем иркен, матур итеп башкортса Һөйләшә, тыңлауы күнелле. Телде бөтә нескәлектәрэнә тиклем белә, мәкәлен, әйтемен дә куллана. Бөрйән башкортонан айырырлык та түгел. Элегерәк уның менән “һауырһай!” тип иҫәнләшәләр, ул “Һаумыһығыҙ!” тип сәләм қайтарған.

“Ошонда йэшэгән халыктың телендә һөйләшмәү мөмкин түгел. Һөйләшеп кенә калмайым, башкортса укыйым да. Үз тәҗрибәмдән сығып шуны әйтәм: етәксегә, әгәр ул башка милләттән икән, айырыуса урындағы телдә беләү кәрәк. Белмәй, белергә теләмәй икән, үзенә кыйынға тура киләсәк. Минең балаларым да башкортса якшы һөйләшә. Кызым Оля - Стәрлетамакта, улым Михаил Екатеринбургта ярайы ук озақ йәшәйзәр, ә башкорт телен онотмайзар, кайтыһалар, һөйләшеп танныктары канмай”, - ти үл.

С. Бәзретдиновтан)

Гүзэл Өфөм - баш калам

Өфө - Башкортостандың баш калаһы. Бөгөнгө Өфө - Башкортостандың сәйәси, мәҙәни, иктисади һәм сәнәғәт үзәге. Унда миллиондан ашыу күп милләтле халыҡ йәшәй һәм эшләй.

Өфө урамдары киң һәм матур. Килгән кунактарға күрһәтерлек, ғорурланып һөйләрлек иҫтәлекле урындары ла күп уның.

Ағизелдең иң бейек ярында, суйын атка атланып, ғорур Салауат басып тора. Ул безгә һәләтле

полководец, ғәзәттән тыш көслө, батыр булғаны өсөн генә түгел, ә иң изге, иң бөйөк дуслыҡ һәм туғанлыҡ йырсыһы, көрәшсәһе булғаны өсөн дә яҡын.

Дуслыҡ монументы башкорт һәм рус халқының татыу булыуын мәңгеләштерә. Унда театрҙар һәм музейҙар, кинотеатрҙар һәм мәҙәниәт һарайҙары күп. Өфө парктары ял итеүселәрҙе һәр ваҡыт үҙенә тарта.

Төнгө Өфө айырыуса матур. Төрлө яктан төрлө төстөгә нурҙар балкый. Йырҙа йырылғанһа: “Кара төндө яҡты итә балкып янған уттары”.

Тағы ла миллион йылдар буйы мәңге балкып, шаулап -гөрләп йәшә, гүзәл Өфөм - баш калам!

(“Йәншишмә”нән)

Санкт - Петербургта - Өфө урамы

Башкортостандың үз ирке менән Рәсәй дәүләтенә ҡушылыуына 450 йыл тулыу уңайы менән илебезҙең төньяҡ баш калаһы Санкт - Петербургта Өфө урамы булдырылған. Ул Петроград районының Нева йылғаһы ярына сыға торған урында урынлашкан. Был урамды реконструкциялауға һәм төҙөкләндерергә Санкт -Петербург хөкүмәте 230 миллион һум акса бүлгән. Тизҙән унда төҙөлөш эштәре тамамланһаҡ, кала бюджетында кәрәкле сығымдар ҡаралған. Ә безҙең республика хөкүмәте Өфө урамын башкорт еренең бер киҫәгенә әүерелдерергә өсөн тырышлыҡ ҡалһаҡ. Бында Башкортос - тандан килтерелгән тауарҙар һәм азыҡ -түлек, иң элек башкорт балы буласаҡ. Был урамға килгән һәр кем уның исемен белмәйенсә лә таныһаҡ. Ә иң мәһиме шунда: төньяҡ баш калала йәшәүсә якташтарыбыҙ өсөн ул тыуған ерҙең изге бер мөйөшөнә әйләнәһәк.

(З. Котлогилдина)

Башкорт балы

Башкорт балы - донъяла өс алтын мизалы булган берзән -бер бал төрө. Тәүге алтын мизал -

1900 йылда Парижда узғарылған Бөтә донъя йәрминкәһендә, икенсеһе - 1961 йылда Эрфрутта Халык - ара күргәзмәлә, өсөнсөһө 1971 йылда Мәскәүҙә Умартасыларҙың халык -ара конгресында бирелә. Үҙенсәлекле еһе һәм тәме өсөн был мизалдарға йүкә балы лайыҡ була. Йүкә балы - иң киммәтлеһе һәм киң билдәлеһе, ул сәскә балдары араһында беренсе урында тора. Уны күбеһенсә Көнбайыш Урал йүкәлектәренән йыялар. Ул хуш еһле һәм татлы, саф асыҡ һары төһтә була, кәрәһендә юғары тәбиғи сифаттарын һәм тазалығын һаҡлай. Йүкә балы күп сирзәрҙе дауалау көһөнә эйә. Бал - йәнгә сихәт, тәнгә шифа, йөрәккә дауа, беләккә көс биреүһе дан ризыҡ.

Бал тураһында башкорт телендә бик күп мәкәлдәр бар. Мәһәләһ, эһләгән корт бал табыр, эһләгән кеше мал табыр; Бал кортоһоң балы бар, балға хәтле һазы бар; Балдың үҙе тәмле, ауыҙҙың һүҙе тәмле; Бал тәмле лә, корт саға; Балын яратһаң, бәләһен дә ярат; Балын булмаһа ла, баллы телең булығын һ. б.

(Т. Биккужина буйынса)

Республиканың күренекле рәһһамы

Әһиә Ситдикова - республиканың күренекле рәһһамдарының береһе. Ул 1964 йылда Урал төбәктәре күргәзмәһендә рәһһми танылыу яулай.

Әһиә Ситдикуваның пейзажы ла авторҙың ижади офоҡтарының киңлеге, оһталығы һаҡында һөйләй. Әһиә Ситдикова - республикабыҙҙың халыҡ рәһһамы, Салауат Юлаев иһемендәге дәүләт премияһы лауреаты.

Һигеҙҙә, ул ижад иткән әһәрзәрҙең күпһелеге фольклор ерлегендә тыуған, унда боронғо тарихи мираһыбыҙ, халкыбыҙҙың көһкүреше, сәһһғәте яҡшы сағыла.

Рәһһамдың яратқан темалары - Башкортостандың тәбиғәте, башкорт халкының көһкүреше,

башкорт балы. Уның “Башкорт балы” иһемле картинаһында ла башкорт балына мәһһһиә йырлана.

(Т. Биккужина буйынса)

Рудольф Нуриев

Рудольф Хәмит улы Нуриевтың тыумышын Иркутск калаы менән бәйләйзәр. Әсәе Владивостокта хезмәт иткән ире эргәенә китеп барганда, Иркутск өлкәендәге бер станцияла, юлда тыуа Рудольф. Ләкин уның бала сағы, артабанғы язмышы Башкортостан, Өфө менән бәйле. Бына нимә тип яза ул үзенә хәтирәләрендә: “Әсәйем Казан кызы була, атайым Кырмыскалы районынан ине. Әсәйем - татар, атайым - башкорт милләтенән”.

Рудольф бала сактан балетка ғашик була. Ул Пионерзәр йортна балет түңәрәгенә йөрөй. Нуңынан, балет бейеүсәе булырға карар итеп, Ленинградтагы хореография училищеына укырға китә. Уны тамамлагас, атаклы Киров исемендәге Ленинград дәүләт опера һәм балет театрында бейей башлай.

1961 йылда Р. Нуриев СССР -зы калдырып китә. Монте -Карлола, унан Парижда, Лондондагы Король балетында эшләй, бында ун биш йыл бейеп, үзен донъя кимәлендәге балет “короле” итеп танытыуға өлгәшә. Бер үк вакытта ул АКШ, Европа илдәре, Австралия труппаларында ла эшләй. Заманында донъя сәхнәендә уға тиңләшкән бейеүсе булмай.

Бөйөк бейеүсе Париж эргәендәге рус зыяратына ерләнган.

(Календарзан)

Тамара Таньыккужина

Тамара Таньыккужина шашкалар тарихында беренсе тапкыр бер юлы ике мәртәбә - халык - ара катын -кыззәр донъя чемпионатында һәм рус шашка уйындары буйынса еңеү яулауы менән билдәле. Хәзерге көндә ул - дүрт тапкыр донъя чемпионы, Башкортостан Республикаының “Салауат Юлаев” исемендәге Дәүләт ордены лауреаты, Башкортостан Республикаының атказанған спортсыы исеменә лайык. Үзенә еңеүзәре хакында ул бына нимәләр һөйләй:

“Шашка уйындары - фән, спорт һәм сәнгәт тармактары бергә утмашкан өлкә. Спорт, сөнки унда ярыш рухы ярылып ята. Фән, сөнки шашкалар даими өйрәнәүзә талап итә. Сәнгәт, сөнки ильамьыз был уйында еңеү яулау бөтөнләй мөмкин түгел. Уйынға килгән һәр бер кеше еңергә теләй инде ул. Мин дә шул иһәптән. Әммә был донъяла бөтә нәмәнә

енергә ынтылмайым. Дүрт тапкыр еңгәнемде игтибарға алғанда, миндә лидерлык сифаттары барлығын инкар итә алмайым. Башка өлкәләрҙә лә шулайҙыр тип уйлайым, бына, мәсәлән, шашкаларҙа еңеү төрлө этаптарҙан тора. Һәр бер башкыстың үз еңеүе, еңелеүе, тигәндәй. Чемпион булыу тураһында тик һуңғы этапта хыяллана башлайһың.

Кайһы еңеүегеҙ күнелегеҙгә яқыныраҡ, тигән һорауҙы йыш бирәләр. Уларҙың барыһы ла минең күңелемә яҡын. Шулай ҙа тәүге тапкыр чемпион исемен яулаған 1997 йылды онотоу мөмкин түгел. Мин ул еңеүҙе көтмәгәйнем. Уны осраҡлы хәл тип тә әйтеп булмай, сөнки мин ул ваҡытта яҡшы ғына уйнай инем инде. Көсөргәнешле уйындарҙан һуң еңеллек тойғоһо килде. Капыл хыялдарым тормошҡа аша бит тигән уй шырпы кеүек мейемдә сыйып үтте лә бар зиһенемдә яктыртып ебәрҙе.

Һәр бер еңеү кешенең офоктарын киңәйтә, яңы башкыска күтәрә. Күп кенә нәмәләрҙе бөтөнләй икенсе юсыҡта аңлай, тоя һәм кабул итә башлайһың. . .

(“Башҡортостан календары”нан)

Тәмәке, алкоголь, наркотик

Халык үлеменең сәбәпсене булған ошо өсәүзе бер -береһенән айырып карап булмай, улар өс игезәк кеүек. Һәр кеше үз үлеменә юлды тәмәке тартыуҙан башлай, шунан ул алкоголь һәм наркотик коллоғона эләгә. Ләкин быны бер кем дә танырға теләмәй. Ана, тәмәкене рекламалаған такталар менән ҡала тулған. Шул аңлашылмай: әгәр ҙә рекламнан килгән килем тәмәке арҡаһында ауырыуға һабышыусы әҙәмде дауалауға киткән сығымдарҙан биш -алты тапҡырға азыраҡ икән, унан ниндәй файҙа?

Шул уҡ рекламалар йәштәрҙе эсергә лә саҡыра: һыраға мактау йырлана. Рекламалаусылар, әлбиттә, һыра алкоголизмының аракы алкоголизмынан ауырыраҡ икәнән, шәхестең биш -алты тапҡырға тизерәк таркалыуын яҡшы белә. Ләкин мактайҙар, тараталар. Һыраны мәктәп укыусыларынан башлап, барыһы ла эсә икәнән күҙ алдына килтерһең, илдең кайҙа табан барыуын аңлап була торғандыр. Тағы ла наркоманлыҡтың эҙемтәләре иҫте китәрә. Белмәгән кеше наркоманды шәйләмәскә лә мөмкин, сөнки унан еҫ сыҡмай, ул болғаңлап та йөрөмәй һәм туҙынмай. Ләкин наркомандың йәмғиәткә куркынысы бигерәк тә ҙур, уны дауалап булмай тиерлек. Ә рекламаланған үзәктәр - бала кайғыһынан алыған ата -әсәнән акса һурыу ысулы ғына.

Халыкта элек -электән сәләмәтлек һәм көс культы өстөнлөк иткән: әкиәттәрҙә һәм риүәйәттәрҙә, ҡобайырҙарҙа һәм хикәйәттәрҙә тәне һәм рухы менән матур, көслө, яуызлыҡка ҡаршы көрәштә еңеүсә батырҙарға мактау йыланған. Ә безгә әллә ниндәй яуыздарға ҡаршы түгел, үзебезҙең һәлкәүлеккә, битарафлыҡка, ялкаулыҡка ҡаршы көрәшәргә генә кәрәк.

(Венер Сәхәүәтдинов, профессор)

Берҙәмлеккә ынтылыш

Башкортостан Республикаһының Дәүләт суверенитеты тураһында декларация кабул ителгәс, дәүләт флагы, герб, гимн булдырыу кәрәклеген тыуҙы. Башкортостан Республикаһы Министрҙар Кабинеты иң яҡшы проектка конкурс иғлан итте. Конкурста ижади берекмәләр, профессиональ

рәссамдар, дәүләт һәм йәмәғәт эшмәкәрҙәре, уҡыусылар һәм студенттар әүҙемлек күрһәттө. Махсус комиссия флаг буйынса рәссамдар Урал Мәсәлимов менән Ольга Асабиһаларҙың конкурс проекттарын иң уңышлыһы тип тапты.

1992 йылдың 25 февралендә республика Юғары Советы дәүләттебезҙең төп атрибуттарының береһе булған яңы флагы раҫланды.

Ул йәшел, ак һәм зәңгәр төслө горизонталь ыҙатлы дүрт мөйөшлө тукыманан тора. 1999

йылда кабул ителгән “Башкортостан Республикаһының Дәүләт символдары тураһында”ғы Законда флагтағы ыҙаттар төсөнөң мәғәнәһенә ошондай аңлатма бирелгән: йәшел төс - азатлыҡты, йәшәйештең мәңгелек булыуын; ак төс - Башкортостан халыҡтарының тыныслыҡ һөйөүсәнлеген, асыҡ, ихлас күңелле булыуын, үз -ара хеҙмәттәшлек итеүгә һәр сәк әҙер тороуын; зәңгәр төс уларҙың уй - ниәттәренә аныҡлығын, изгелеген һәм сафлығын аңлата. Ак ыҙаттың уртаһында алтын төслө эмблема - түңәрәк, уның үзәк өлөшөндә ете тажлы курай төшөрөлгән. Курай сәскәһе - дуҫлыҡ символы, ете тажы иһә Башкортостан халыҡтарының берҙәмлегенә башланғыс Һалған ете ырыуҙы кәүҙәләндерә.

Башкортостан Республикаһы Президенты “Башкортостан Республикаһында байрамдар һәм иҫтәлекле көндәр, һөнәри байрамдар һәм башка иҫтәлекле даталар тураһында”ғы Закондың яңы редакцияһына кул куйып, 25 февралде Башкортостан Республикаһының Дәүләт флагы көнө тип иғлан итте.

(Интернеттан)

Юғары белем биреүең башланғысы

Безең илдә юғары белем биреүең башланғысы Петр I эпохаһына барып тоташа.

Уның уйынса, Рәсәй империяһындағы тәүге ғилми -уҡытыу үзәге Университет менән Академияны үз эсенә алырға тейеш була. Был хакта Императорҙың 1724 йылдың 28 ғинуарындағы указында әйтелә.

XVIII быуатта Петербургта Академия университеты, Тау училищелы һәм Медицина -хирургия академияһы, ә Мәскәүҙә “тәүге классик университет һәм Славян -грек -латин академияһы” асыла.

Студенттарҙың уҡыуы һәм көндәлек тормошо уставта ҡаралған булған, ҡағиҙәләре

бәҙәуәһыларға штрафтар һалынған, ҡрәһтиән кейе -ме кейҙереү, шпага йөрөтөүҙе тыйыу кеүек язалар бирелгән. Шул уҡ осорҙа тәүге стипендиаттар ҙа булдырыла. Архивтарҙа уларҙың фамилиялары ла һаҡланған: исемлектә Академия университетынан - 23, Мәскәү дәүләт университетынан 30 студент күрһәтелгән. Стипендия ашауға, кейем - һалым менән ҡитаптар алыуға, шулай уҡ шәхси торлаҡта түләүгә еткән. Хатта ул ваҡытта ла студенттар өстәмә ҡилем табыу юлдарын эзләгән, ҡайҙа ла булыа эшләр булғандар. Сит телдә баһылған ҡитаптарҙы руссаға тәржемә итеү айырыуса күп ҡилем ҡилтергән.

(Интернеттан)

17 ноябрь - Халык - ара студенттар көнө

Халык -ара студенттар көнө - студенттардың халык -ара хезмәттәшлегә көнө. Был көн фашизмға қаршы көрәшкән студент -тардың 1941 йылда Лондонда үткәрелгән халык -ара орашыуында булдырыла, һәм ул фашизмға қаршы көрәшкән Чехословакия студенттары иштәлегенә арнала.

1939 йылдың 17 ноябрендә Чехословакияның Студенттар союзы етәкселәре фашист оккупацион властары тарафынан қулға алына һәм атып үлтерелә. Юғары укуу йорттарының меңләгән студенттары менән укуытуысылары концлагерҙарға ебәрелә, укуу йорттары ябыла.

Был көндәрҙең фажиғәлә вакиғаларын иҫкә алып, шуға ышанғы килә: улар бөтә донъя студенттарын яқынайтыр, берләштерер, төрлө расалар, төрлө телдәр һәм ғөрөф -ғәзәттәр араһындағы айырмалықтарҙы бөтөрөр; ә безҙең икһеҙ -сикһеҙ планетабыҙҙа был көндә “студенттар” тип аталған бер һәм берҙәм милләт вәкилдәре шатланып байрам итер.

Хәҙерге вақытта 17 ноябрь - Студенттар көнө - бөтә юғары укуу йорттарын, бөтә факультеттардың студенттарын берләштергән символик көн иҫәпләнә. Был көндә ғәзәттә студенттар, алдағы сессияларҙы, зачет -имтихандарҙы, “койроқтарын” онотоп, клубтарҙа, дискотекаларҙа күңел аса, дөйөм ятақтарҙа кис ултырыуҙар ға ситтә қалмай.

(Интернеттан)

Студент Америкала ла студент

Америка студенттары менән әңгәмәләшкән вақытта, бер касан да университетта алған белемеgezze “юғары”, тип әйтергә ашыкмағыз, сөнки беззәге укыу йорттары ундағы юғары класка тиң. Укырға инеү процесы ла бик күпкә айырыла. Мәсәлән, беззә аттестаттың уртаса балы, кабул итеү имтихандары иcәпкә алына, АКШ -та ияә бөтә студенттар за бер үк юраузарға яуап бирә, йәғни тест ынауы үтә. Уларзың йөзөмтәләрен компьютер баһалай һәм абитуриент һайлаған вузға тапшыра. Юғары балл, әлбиттә, кабул ителеүгә булыша, әммә бер ниндәй зә гарантия бирә алмай. Сөнки университет кемде алыузы үзә хәл итә. Бында бик күп факторзар, шул иcәптән раса, енес, ата - әсәйендең кайһы укыу йортон тамамлауы ла күз уңында тотола. Әгәр улар университетта эшләә, мәсәлән, медицина бүлегенә табиптар династияһынан сытқан балаларзы алырға тырышалар. Был уларзың материалды еңелерәк һәм тизерәк үзләштереүен иcәпкә алып эшләнә.

Укыу өсөн түләү зә - мөһим мәсьәлә. Түләүзәр студенттың өлгәшеүенә генә түгел, ә белемгә субсидияларға, ғаиләнен килеменә һ. б. бәйләнгән. Университет менән бәйләнеш булыу за зур әһәмиәткә эйә. Юғары укыу йорттары хезмәткәрзәренә, кағизә буларак, балаларының укыуы өсөн 50 -

75 процент тирәһе ташлама яһала.

Америка университеттарында студенттар укыясак предметтарзы үззәре һайлай. Уларға дәрәс калдырыу рөхсәт ителмәй, баһалар ияә өйгә бирелгән һәм контроль эштәргә карап куйыла. Бөтә контроль эштәр зә бары язма формала башкарыла, студенттар тик аспирантурала ғына телдән ынау тапшырырға мөмкин.

(Календарзан)

Ниндэй ул Америка?

Мин үзем булган Солт -Лейк Сити калаһы тураһында һөйләргә теләйем. Җур булмаһа ла, уны иң таза кала буларак, 2002 йылда сираттағы кышкы Олимпия уйындары үткәреү өсөн һайлағандар. Минә лә каланың тазалығы хайран калдырҙы. Урамда бөтә урындарҙа ла сүп һалыу өсөн урналар куйылған. Тәртип тә каты. Водитель машина тәҙрәһенән тәмәкә төпсөгө йәки сүп ташлаһа, җур штраф түләй. Урамда халык үзен бик тәртиплә тотта, хатта һағыз ташлаусыны ла күрмәһен.

Егерме йәшкә тиклемге йәштәр, үсмерҙәр барға, дискотекаға йөрөмәй. Уларға шарап, хәмер

түгел, һыра һатыу за кәтғи тыйылған. Супермаркеттарҙа, автозаправка станцияларында һатып алған әйберҙәрҙең ни бары өс процентын ғына һыра тәшкил итергә тейеш. Алкоголле эсемлектәр һатылған магазинға инеү өсөн иң элек нисә йәштә икәнлеген язылған шәхси танытманды күрһәтәһен.

Ижтимағи урындарҙа, йәғни халык күпләп ял иткән һәм эшләгән урындарҙа, тәмәкә тартыу,

аракы эсеү кабул ителмәгән. Ошондай урындарҙа тәмәкә тартканыңды күрһәләр, җур ғына штрафка юлығаһың, аракы эсәһен, төрмәгә ябып куйыуҙары ихтимал. Документһың йә эскән килеш машина йөрөтәһен дә, төрмә менән таныштырыуҙары мөмкин.

Мин “Лагуна” аттракцион паркында эшләнем. Америкалыларҙың тоттош ғаилә менән күңелле

ял итеүҙәренә көнләшеп тә куйҙым. Улар, уйнап -көлөп арығас, йәм - йәшел таза сирәмгә ултырып, бер ниндәй спиртлы эсемлектәрһеҙ, тәмәкәһеҙ саф һауала ашап -эсәләр. Барыһы ла йылмайып кына һөйләшә. Гөмүмән, уларҙа йәкшәмбе “ғаилә көнө” тип йөрөтөлә. Ата -эсәйҙәр был көндө тик балалары менән генә үткәрә, бергәләп телевизор карайҙар, китап укыйҙар, йыр өйрәнәләр, һүрәт төшөрәләр. Ун алты йәшкә еткән кыҙҙар урамда яңғыҙ йөрөмәһен, бәләгә юлыҡмаһын өсөн, ата -эсәйҙәре уларға еңел машина һатып алып бирә.

Мин эшләгән Солт -Лейк Сити калаһы балалар һәм укыусылар өсөн барлык шарттар тыуҙырылған таза, күркәм, тын, матур кала булып хәтеремдә калды.

(З. Латипова)

“Ер рухы” триптихы

Рәссамдар Р. С. Зәйнетдинов менән Г. Ғ. Калитовтардың “Ер рухы” триптихы өс өлөштән тора. “Мираҫ” картинаһының кап уртаһында - Кол Ғәли. Фекер һәм шиғриәт титанының

һынланышы сағылдарға үскән имән кеүек ныҡ, мөһабәт. Бер нисә йөз йыл үткәс тыуасаҡ, ижад итәсәк

шағирҙар уны уратып баһкан - Тажетдин Ялсығол, Шәмсетдин Зәки, Ғәли Сокорой. Эргәләрендә - ҡурай тоткан малай. Шағирҙардың һәр һүҙенә қолаҡ һалған, улардың ауызынан сыҡканды хәтеренә һендерә барған, бар ишеткәндәрен киләсәк быуынға тапшырырға тейешле был бәләкәй кеше - Киләсәк.

“Кымыз” картинаһында тормоштары һәм ижадтары Башҡортостан менән бәйлә әһиптәр: Лев Толстой, Константин Иванов, Сергей Аксаков, Ғабдулла Туҡай һәм Александр Пушкин образдары һынландырылған.

“Ер рухы” картинаһында Уралдың изге тупрағында тамыр йәйгән арҙаҡлы шәхестәр

һүрәтләнгән. Ундай шәхестәрҙе халыҡ, заман тыуҙыра. Улар - замандың ғорурылығы, даны һәм милләттең танытмаһы: Салауат, Аҡмулла, Вәлиди, Бабич. . .

Полотнолағы арҙаҡлы заттарҙы халықтың йәне, тәне, рухы, аҡылы тип тә атарға була. Бында халҡыбыҙдың 23 шәхесе һынландырылған. Алғы рәттә - Мифтахетдин Аҡмулла, Һәҙиә Дәүләтшина, Салауат Юлаев, Зәки Вәлиди, Шәйехзада Бабич, Мәжит Ғафури, Мөхәмәтсәлим Өмөтбаев, артта Әбделкадир Инан, Афзал Таһиров, Мөхәмәтша Буранғолов, Ризаитдин Фәхретдинов, Ғәлимов Сәләм, Баязит Бикбай, Сәғит Ағиш, Рәми Ғарипов, Жәлил Кейекбаев, Рәшит Ниғмәти, Имай Насыри, Назар Нәжми, Зәйнәб Биһшева, Мостай Ғарим, Дауыт Юлтый, Сәғит Мифтахов һындары һүрәтләнгән. Халҡым, ерем, телем тип янған, уның киләсәген уйлап эш башкарган ир -узамандар һәм ҡатын - ҡыҙҙар. Дәрәжәле, хөрмәтле, баһалы, арҙаҡлы, кәҙерле, матур, һылыу һындар. Һирәк улар. . . Әммә, Ирәмәлдә үскән алтын тамыр һымаҡ, милләтебегә көс -кеүәт, йорт -еребезгә ҡот -ырыҫ өстәй был шәхестәр.

Рәссамдар Рәшит Сәйфетдин улы Зәйнетдиновка, Георгий Ғәйниәхмәт улы Калитовка “Мираҫ”, “Ер рухы”, “Кымыз” триптихы өсөн 1995 йылда Башҡортостан Республикаһының Салауат Юлаев исемендәге дәүләт премияһы бирелә.

Т. Биккужина буйынса)

Тыуған ерең - язмышың

Кеше тыуыр ерзе үзе Һайлап тыумай. Тыуғас инде, был ер уның язмышына эйленә. Далала тыуғанның икән - дала ғәзиз, тауза тыуғанның икән - тау ғәзиз. Дала улы бул, тауға кул күтәрмә. Тау улы бул, далаға һүз ебәрмә. Йәшәү кануны шундай. Өҙәм булырға безҙе тәбиғәт тә өйрәтә. Уның менән күзмә -күз калғанда, теләһә нимә кыланырға мөмкин. Әйзә, төкөрөн, балта сап, ут үртә, сүп туззыр, кәрәк -кәрәкмәгән һүззәр кысқыр. Берәү күрмәй, берәү өндәшмәй. Әммә нәк ошондай сакта кеше үзен -үзе кулга алырға өйрәнә. Тәбиғәт ана шулай кешелек тәртибе тәрбиәләй. Шулай тыуған ер төшөнсәһе хасил була.

(Т. Килмөхәмәтов)

Ай Уралым, Уралым. . .

Урал - тәбиғәтә ғәжәйеп хозур, йәнлектәргә, кош -кортка, казылма байлыктарға ифрат бай илаһи ер.

Урал - Европа менән Азия сиктәрендә яткан, Кар дингезенән Қазақстан ерзәренә тиклем 2000 сакрымдан ашыуға һузылған, киңлегә 40 -60, урыны менән 150 сакрымға еткән армыт -армыт уралып яткан таузар иле. . . Уның иң бейек таузары - Ямантау (1640 м), Оло Ирәмәл (1582 м), Кесе Ирәмәл (1449 м).

Армыт -армыт йәмле Урал таузарына, Ирәмәл буйзарына таң калмаған кеше юк. Мәскәүҙән килгән илгизәр, сәнғәт белгесе Сергей Лебедев һокланыуын белдереп, бына шулай язған: “Был Рио - де -Жанейро һәм Сан -Франциско ла түгел. Йөз мәртәбә яҡшыраҡ!” Йәнә Көнъяк Урал, Яйык буйы тәбиғәтенә исе -һушы китеп, туктауһыҙ фотоға төшөрөп йөрөгән Мәскәү журналисы: “Бында бәхетле кешеләр йәшәй!” - тигәйне.

Бөйөк һүз оҫтаһы Шәйехзада Бабич бына нисек тасуирлаган Уралды:

Уралкайзың асты алтын, Өстө шиғыр, үзе нур; Киләсәктә был ергә Хозай үзе кызығыр.

Башкортостан - гөлбостан, Сөнбөлстан, нурбостан, Шунда тыуған, шунда үскән

Башкорт атлы арыслан!

(С. Бәзретдинов, Т. Биккужина буйынса)

Әсә теле

Әсә теле - бишек йыры, әсәләрзең үз балаларын күкрәгенә кысып яратыу, һөйөү, наҙлау теле; өләсәйзәр һөйләгән әкиәттәр, риүәйәттәр, хикәйәттәр теле; бәйеттәр, кобайырзәр һәм героик эпостар теле, олатайзәр хикәйәләгән сал тарих, сәсәндәр ижад иткән мәзһиәләр теле; кейәүгә озатылған йәш кыззәрҙең сеңләүе. Әсә теле - тыуған яғындағы сылдырап аҡкан шишмәләр, яҙ көндәрен шашып һайрашкан коштар моңо. Үз төйәгендәге һәр әйберзең исемен, атамаһың, уның бик күп төрлө билдәләрен, әскән һыуындың, һулаған һауандың, әсәләрзең күкрәк һөтөнөң һәм үз ерендең икмәгенәң тәмен әсә телендә тоя, әйтә белеү кешегә бирелгән иң ҙур бәхет ул.

(Р. Ғ. Азнағолов.)

Башкорт теле

Асыл коштай канатланып осам,
Һөйләшәм мин туған телемдә.
Атай -әсәй теле кәзерлерәк
Сит телдәрзән минең илемдә.
Туған телем - минең йөрәккәйем,
Күңелемде ныклап асасак.
Хозурланып хайран калып куям,
Искә килһә наҙлы бала сак.
Эй, туған тел! Ниндәй изге һүз ул!
Сылтырап аткан шишмә сафлығы.
Башкорт балы тәменән дә тәмле
Туған телем, һин иң татлыһы!
Мәңге йәшә, минең башкорт телем!
Ул -кызҙарың һине данлаһын!
Ғүмер буйы, йәнле тарих язып,
Башкорттарым һине һаклаһын!

(Айһылыу Абдуллина.)

Туған тел

Һөйләшегез эсә менән,
Теленә өйрәнегез.
Йөзгә кызыллык
Килтермәс
Әсәнән белгәнегез.
Һөйләшегез туған телдә,
Туйғансы һөйләшегез!
Тел тыузырған шатлыктарзы
Кешегә өләшегез.
Эй, туған тел! Тәрән диңгез -
Сумһаң да, буйлап була.
Ул журайза бар донъяның
Моңдарын уйнап була.
Туған телде һукалама,
Һөйөү менән укала,
Уның менән йөрәктәр ҙә
Йөрәктәрҙән ут ала.

(Карам Бакиров.)

Туған тел

Ерзә кеше һөйәгенән
Убалар үскән...
Тел - тере шишмә - үлмәгән,
Бөгөнгә еткән!
Шул тел менән тыузым, үҫтем,
Торам бөгөн дә.
Аңлай мине ғәзиз халкым
Туған телендә.
Минең телем - тыуған ерем,
Әсәм тауышы,
Халкымдың бай хазинаһы,
Таза намысы!
Ерзә халыҡ йәшәй икән,
Теле лә йәшәй!
Телен асканда, һәр бала
Әйтәсәк: “Әсәй”.
Мин сикһез хөрмәт итәмен
Халкымдың телен,
Ә кем уны һанға һукмай,
Хурлай тик үзен! .

(Б. Бикбай.)

Халкыма хат

(өзөк)

Туған телем минең! Күпме һүҙең
Йондоз кеүек йым -йым нурлана.
Тамырыңды уйлап, ғорурланам,
Бөгөнгөндө күреп , хурланам.
Туған телкәйенмдең хәлдәренән
Бәгерҙәрем яна, теленә.
Халкыма мин ошо хатты язам,
Оран ылаам башкорт иленә.
Еркәйемдең тарих һөйләмәгән
Юк һукмағы, һыуы, юк тауы.
Ишетәмен әле кылыс сыңын,
Әле ылыу кыҙың һыктауын.
Күпме моң бар еләс аҡландарҙа,
Күпме наҙ бар дала елендә!
Карай улар ғәзиз әсәм булып,
Һөйләшәләр башкорт телендә.
Башкорт балаһы мин.
Ер хәтерендә
Мең йыл уҡылып барған эзем бар.
Быуындарға ялғап быуындарҙы,
Илде тоткан телем, һүҙем бар.

(Рауил Бикбаев.)

Туған телем!

“Әсәй” тигәндә лә Һин кәрәк,
“Атай” тигәндә лә Һин кәрәк.
Берзән -берем, айым, қояшым,
Тип әйтәм дә, телем, Һин кәрәк.
Салауат та ғорур башқортон
Туған теле менән данлаған.
Киң Уралын - данлы тәйәген
Һақлар өсөн ерен даулаған.
Әй, туған тел, нәфис телем Һин,
Назлы моңон мине Һуғарған.
Күнелдәрем Һүнмәс -Һүрелмәс
Әсә телкәйенән нур алған.
“Әсәй” тигәндә лә Һин кәрәк,
“Атай” тигәндә лә Һин кәрәк. -
Күнелемдең Һүнмәс нуры Һин,
Мәңге йырланасак йырым Һин,
Моңло -йырлы туған телем Һин.

(Кәтибә Кинйәбулатова.)

Халкым, Ерем, Телем - өс тағандың
Беләм илгә терәк булғанын,
Үткән юлым - тарих сакрымдары,
Илсе Ғайса зары - тойғаным!
Хәтер тере, телем - ярым үле...
Ерем тере - халкым таралған...
Үткәндәрзең үзәк өзгөс моңо
Тама йөрәктәге яранан.
Кем мин, әгәр өнһөз, һүзһөз калһам
Битарафлык елен тойғанда?!
Ильез, Ерьеҙ, Тельез тороп калһак,
Кем булырбыҙ, башкорт туғандар!

(Лилиә Кәйепова.)

Һаклағыз

Һаклағыз башкорт телен,
Башкорт телен - йыр телен,
Батыр телен, йән телен,
Үзем өсөн акмак йәшем,
Һаклағыз башкорт йәнен,
Һаклағыз башкорт ерен,
Һаклағыз башкорт ғәмен,
Һаклағыз башкорт илен, тим,
Кояш илен, заң илен -
Һаклағыз башкорт телен,
башкорт илен!

(Розалия Солтангәрәева.)

Халкым хазинаһы

Туған телде,
күз караһы кеүек,
һаклайыксы, кызһар,
егеттәр.
Карғалар күп, ә без
һирәкбез, тип
Каркылдауға күсмәй
бөркөттәр.
Ерҙә һәр тел -
Ғүмер буйы йыйған
Хазинаһы бит ул
халыктың,
Хакыбыз юк безҙең
юғалтырға
Бөртөгөн дә ошо
байлыктың.
Бәғзеләрҙең бөгөн шул
мираҫты
Тәләф итеүҙәре хуп
түгел.
Ғазап сигеп үҙең
тапмағанды

Туззырыуы, әйе,
бик еңел.
Туған телде,
күз караһы кеүек,
һаклайыксы, кызһар,
егеттәр.

Доҫ. Dr. İsmet BİNER

Карғалар күп, ә без
һирәкбез, тип
Каркылдауға күсмәй
бөркөттәр.

(Мәүлит Ямалетдинов.)

Башкорт Халкына Көйлө Хитап

Башкорт халкы, һиңә бер һүз әйтәм,
Минен әйткән һүззе тыңлаһаң,
Зәки һеззә һаткан тигән һүзгә
Ышанмасың, алийот булмаһаң...

Уйыңа ла алма, башкорт буһаң,
Әхмәтзәки беззә һатыр тип!
Көрһән үбеп Зәки ғәһед иткән,
Уйлай күрмә антын тапар тип.

Башкорттағы намыс, иман менән
Ярып тибә Зәки йөрәге,
Колак асма дошман коткоһона!
Зәки - Башкортостан терәге

Башын һалып Зәки эшкә кергән
Йәтим Башкортостан бәхетенә,
Валлаһи, ул һатмас тыуған илен
Донъя аксаһына, тәхетенә...

Ышан, ышанғандай бер аллаңа:
Зәки һинен садыйк уғылың!
Утка бешер Зәки, һыуға төшөр,
Әммә һатмас намыс - күңелен!

(Ш. Бабич шиғырынан өзөк).

Без

Без үзебез - башкорттар,
Күп ырыуға баш йорттар.
Беззә гәүһәр, беззә йәүһәр,
Беззә һәр бер ашлыктар.

Беззә тиңһез сәхрәләр.
Сәхрәләр - ожмах улар;
Унда гөлдәр тирбәнеп,
Йәмләнәргә сакыралар.

Унда коштар һайраша,
Күлдә камыш шаулаша.
Камыш буйы әрүшә,
Тамаша, әй тамаша.

Беззә калын урмандар,
Беззә данлы Урал бар;
Урал асты алтындыр,
Өстә шәфәк балкыйзыр.

Һизен, башкорт, бәхетенде,
Төшөн, башкорт, атынды;
Күрер өсөн тәхетенде,
Истикбалың алтынлы.

(Ш. Бабич)

Башкортостан

Арысландар үз ерен
Залимдарзан таптатмас,
Таптаймын тип атлана,
Башкорт каны атлатмас.
Ил өстөнә сапкан яу
Башкорт ерен какшатмас,
Бысрак табан астында
Башкорт намысы ятмас.
Башкортостан - гөлбостан,
Сөнбөлөстан, нурбостан,
Шунда тыуған, шунда үскән
Башкорт атлы арыслан!
Башкортостан баксаһы -
Арысландар торған ер;
Арысландар бабаһы -
Каһармандар йөрөгән ер;
Каһармандар кәүҙәһен
Косаклаган, күмгән ер;
Хәләл кандар шәүләһен
Күккә тәрсим кылған ер.
Башкортостан - гөлбостан,
Былбылстан, нурбостан,
Шунда тыуған, шунда үскән
Башкорт тигән арыслан!

Шәйехзада Бабич

Башкортостан

Башкортостан - безҫең Бөркөтостан,
Иркең курсып, күпме бөркөт оскан!..
Башкортостан - йөрәк қағышым,
Ерьенмәһәм, төшһөн карғышың!

Һинһез күңелем нисек йәшәһен,
Һинһез зиһенем нисек йәшнәһен?
Башка ерҙә ашым ейелмәҫ,
Башка ергә башым эйелмәҫ...

Юк, кәрәкмәй миңә аһ -ваһтарың,
Ситтә торһон йәннәт -ожмахтарың,
Башкортостан - тыуған төбәгем,
Һиндә ятыһын, яһа, йөрәгем!..

(Р. Ғарипов.)

Уралым

Ай Уралым, Уралым,
Күгәреп яткан Уралым!
Нурға сумған түбәе -
Күккә ашкан Уралым!
Һине мактай йырҙарым,
Һине данлай йырҙарым.
Минең тыуған кырҙарым,
Балдай татлы ыуҙарым,
Яландарым, урманым,
Күккә ашкан Уралым, -
Минең изге төйәгем,
Һезҙе һөйө йөрәгем.

(Салауат Юлаев.)

Сыңғыр -сыңғыр сыңраған

Йылкыһы күп Уралтау,
Мөңөр -мөңөр мөңрэгән
Һыйыры күп Уралтау;
Кәкре койрок, йылтыр күз
Береһе күп Уралтау,
Кыска койрок, шеш колак
Куяны күп Уралтау;
Майлап куйған кайыштай,
Йыланы күп Уралтау;
Алпан -толпан атлаған
Айыуы күп Уралтау;
Кыз балалай бизәнгән
Төлкөһө күп Уралтау,
Ояларға урыны мул
Коштары күп Уралтау;
Балығы куйзай тулаған,
Һыуы ярына һыймаған
Йылғаһы күп Уралтау.

(Кобайырзан.)

Яз етә

Кояш көлөп карай безгә,
Күзгәр сагыла.
Йылғаларзан бозғар аға
Диңгез ягына.
Яз, яз, яз етә!
Тәзрәне астылар:
Тып, тып, тып итә
Эре -эре тамсылар.
Ағаска кунып, сәпсәктәр
Сырылдашалар;
Йөшкелт -һары сыйырсыктар
Эй йырлашалар.
Тизгән шаулап япрак ярып
Озон ак кайын,
Ак сәскәләр алып килер
Безгә май айы.

(Фәтих Кәрим.)

Йәйзе көтәм

Касан йәй етә һуң? Көтөп,
Күззәрем талды.
Кояш апай көлөр күктә
Белмәй ал -ялды.
Һыу инергә барыр инек,
Кызынһак гел дә,
Сирләмәс инек кыш көнө
Буранда, елдә.
Нинә йәйзе көтәһең, тип
Һораһаң, күрсә!
Әсәйем һыуза йөзөргә
Туп алып бирзе.

(Рәшизә Шәмсетдинова.)

KAYNAKÇA

- AZNAGULAV, Rail, *Hezirgi Deris*, Kitap Yayınları, Ufa, 2011
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçe'nin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 2007.
- BASKAKOV, Aleksandr, *Tyurskie Yazıki*, Nauka, Moskova, 1960.
- BİNER, İsmet, *Rusça -Başkurtça -Türkçe -İngilizce Sözlük*, Başkirkaya En-siklopediya Yayınları, Ufa, 2002.
- BİNER, İsmet, *Rusça - Başkurtça - Türkçe Konuşma Klavuzu*, İnsan Ya-yınları, Moskova, 1994.
- ÇEÇENOV, Ali, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka Yayınları, Mosko-va, 2002.
- DİBO, Anna, *Sravnitelno -istoričeskoye grammatika tyurskih yazıkov*, Nau-ka Yayınları, Moskova, 2006.
- DİBO, Anna -HİSAMİTDİNOVA, Firdevs, *Grammatika Başkirkosgo Yazı-ka*, Govorun Yayınları, Moskova, 2009.
- DMİTRİYEV, Nikolay, *Grammatika Başkirkosgo Yazıka*, Akademi Nauk SSCB Yayınları, Moskova -Leningrad, 1948.
- DMİTRİYEV, Nikolay, *Başkort Tili Grammatikahı*, Akademi Nauk SSCB Yayınları, Moskova, 1950.
- DMİTRİYEV, Nikolay, *Grammatika Başkirkosgo Yazıka*, Rusya Bilimler Akademisi Yayınları, Ufa, 2008.
- DOĞAN, Oğuz - KOÇ, Kenan, *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitapevi Ya-yınları, Ankara, 2004.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, An-kara, 2007.
- ERSOY, Habibe, *Türk Lehçeleri Grameri -"Başkurt Türkçesi"*, Akçağ Ya-yınları, Ankara, 2007, s.751 -796.
- GALYAUTDİNOV, İsmuhammet, *Tyurkskaya filologiya*, Akademi Nauk Başkırtistan, Ufa, 2000.
- HİSAMİTDİNOVA, Firdevs, *Başkırskiy yazık*, İzdatelsva Govorun, Mos-kova, 2011.
- İBRAHİMOV, Gaynislam, *Başkurt Türkçesi Grameri -Lisans Tezi*, Ankara, 1996.

- İBRAGİMOV, Gaynislam -RAHİMOVA, Elvira -VAHİTOVA, Raile, *Samauçitel Başkirkogo Yazıka*, Gılım Yayınları, Ufa, 2012.
- İŞBİRDİN, Ernes, *İstoriceski Razvitije Leksiki Başkirkogo Jazıka*, İzdatelsva Nauka, Moskova, 1986.
- KAMALOV, İlyas - ÖZYETGİN, A. Melek - DÜNDAR, A. Merthan, *Tarıhten Bugüne Başkurtlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAŞGARLI MAHMUT, *Divanü Lugati't-Türk*, 2010, S. 22.
- KARA, Mehmet, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2012.
- KİYEKBAYEV, Celil, *Hezirgi Başkurt Tili*, Kitap Yayınları, Ufa, 1966.
- KULAMŞAYEV, Kalmamat, *Başkurt Türkçesi Ders Notları*, İstanbul, 2011.
- KUZEYEV, Rail, *Prishazdeniye Başkirkogo Naroda*, Nauka Yayınları, Moskova, 1974.
- MAKSUTOVA, Naciba, *Vostoçnyy Dialekt Başkirkogo Yazıka*, Moskova, 1976.
- MİRJANOVA, Sariya, *Başkirkogo -Ruskiy Slovar*, İzdatelsvo Russkiy Yazık, Moskova, 1996.
- MUSAYEV, Kenesbay, *Grammatika Karaimskovo yazıka*, 2002.
- URAKSİN, Zinnur - BİİŞEV, Ğibat - AGİŞEV, İldus, *Başkort Telenen Huzlige*, 2 cilt, Moskova, 1993.
- USMANOVA, Minhıluı. G., *Grammatika Başkirkogo Yazıka*, Kitap Yayınları, Ufa, 2012
- ŞEKUR, Reşit, *Başkort dialektarı*, Kitap Yayınları, Ufa, 2002.
- TENİŞEV, Ethem, *Yazıki Mira: Turskiyi Yazıki*, Nauka Yayınları, Moskova, 1996.
- TENİŞEV, Ethem, *Grammatika Tyurkskih Yazıkov*, Nauka Yayınları, Moskova, 1979.
- TOGAN, Zeki Velidi, *"Başkurt", İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- TİMURTAŞ, F. Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: İÜ Edb. Fak. Yayınları No:2157, İstanbul, 1977.
- URTEGEŞEV, Nikolay -HİSAMETDİNOVA, Firdevs -İŞKİLDİNA, Konstantin, *Atlas artikulnıh nastroyek soglasnıh vostoçnogo dialektı başkirkogo yazıka*, Rossikaya Akademiya Nauk, Ufa, 2012.

VTORIY VSEMİRNIY KURULTAY, Kitap Yayınları, Ufa, 2002, 47 - 50 s.

YULDAŞEV, Ahnef, *Grammatika Sovremennogo Başkirskogo Literaturno-va Yazıka*, İzdatelstva Nauka, Moskova, 2010.

YANGUZİN, Rim -HİSAMİTDİNOVA, Firdevs, *Korennie Norodı Rossii - Başkiri*, Kitap Yayınları, Ufa, 2007.

ZEYNULLİN, Marat, *Hezirgi Başkurt Ezebi Tili -Morfologiya*, Mir Peçati Yayınları, Ufa, 2005.

ZEYNULLİNA, Gevher -SİRAZİTDİNOV, Zinnur, *Hezerge Başkort Ezebi Telenen Anlatmalı Huzlege*, Kitap Yayınları, Ufa, 2004.

İnternet Kaynakları:

<http://www.bashkortostan.ru/24.12.2013>

Başkurt dili Başkurdistan'ın devlet dillerinden biridir. Türk dilleri grubunun, Kıpçak koluna aittir. Başkurtça en çok Tatarca, Kazakça ve Nogaycaya yakındır. Keza Doğu Türk dilleri (Altayca, Hakasça vd.) ile de çok ortak özelliklere sahiptir.

Diğer gramer çalışmalarından farklı olarak bu kitap 42 harfli mevcut Başkurt Kiril alfabesiyle verilmiştir. Kitabın bazı bölümlerinde Türkçe okunuşu da yazılmış, fakat anlatım Türkçedir. Bu eser, Türkiye'de Çağdaş Türk Lehçelerini kendi alfabesiyle okutarak ortak değerler ve kültüre sahip olduğumuz devlet ve toplulukları daha iyi tanımamızı sağlayacaktır. Bu dillerde eğitim veriliyor, gazeteler, dergiler, edebiyat eserleri basılıyor. Başkurt gazetelerini, edebiyat eserlerini matbu olarak veya internetten okumak isteyen biri Kiril alfabesini bilmelidir. Bu kitap bugünkü kullanılan alfabeyle yazılmış Türkiye'deki nadir çalışmalardan biridir.

Başkurt dili uzmanlarından biri tarafından yazılan bu eser, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Dili ve Edebiyatı vb. bölümlerinde büyük bir boşluğu dolduracaktır.

BAŞKURDISTAN

Başkurdistan - gülistan,
Sümbülistan, nuristan.

Burda doğmuş, burda büyümüş,

Başkurt adlı arslan!

(Şeyhzade Babiç)

БАШКОРТОСТАН

Башкортостан - гөлбостан,
Сәнбөлөстан, нурбостан,

Шунда тыуған, шунда үскән

Башкорт атлы арыслан!

(Шәйехзада Бабич)

Istanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

Balabanağa Mahallesi Kimyager Derviş Paşa Sokak No: 16, 34134

Beyazıt-Istanbul - TÜRKİYE

Tel: +90 (0212) 455 58 59 (0212) 455 57 00 (16770)

Faks: (0212) 455 57 62

E-mail: avrasya@istanbul.edu.tr, avid.dergi@yahoo.com.tr

BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

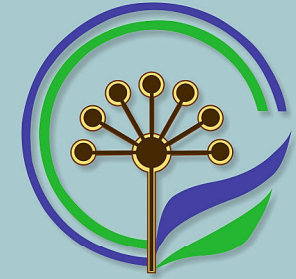

Doç. Dr. İsmet BİNER

BAŞKURT DİLİ GRAMERİ

БАШКОРТ ТЕЛЕНЕН
ГРАММАТИКАҢЫ

Doç. Dr. İsmet BİNER

Istanbul
2014

Istanbul Üniversitesi
Avrasya Enstitüsü Yayınları:6